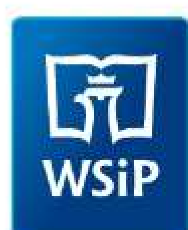
REFORMA 2017

Język polski

Gramatyka i stylistyka

podręcznik

7

szkoła podstawowa

Drogi WSiP,

Nigdy bym nie publikowała publicznie książek wydawnictw, które działają na uczciwych zasadach.

Wasza firma jednak promuje masowy dodruk, całkowicie niepotrzebnych książek, które mogłyby być zastąpione wersjami elektronicznymi!

Co prawda e-booki są dostępne na waszej stronie, jednak:

- W przeciwieństwie do fizycznej książki, licencja na e-book kończy się po roku. Oznacza to,
- że jeżeli moja córka chciałaby powtórzyć sobie całą wiedzę do matury, musiałabym jej kupić wszystkie wasze książki od nowa.
- Waszych e-booków nie da się pobrać! Wymagają one dostęp do internetu, co uniemożliwia ich użycie na naszej wsi, gdzie zasięg jest ograniczony.
- Wasze e-booki nie działają na telefonach komórkowych!
- Wasze e-booki sprzedawane są po tej samej (albo wyższej) cenie co regularne książki. Cena e-booka powinna być niższa, gdyż e-booki wymagają elektronicznego czytnika (tabletu)!

Czas rozpocząć nową erę, w której papier nie jest bezczelnie marnowany dla pieniędzy. Przedstawiam e-book, który spełnia wszystkie oczekiwania uczniów.

Dbajmy o środowisko, zróbmy to dla młodych pokoleń.

SPIS TREŚCI

SPIS TREŚCI

SŁOWOTWÓRSTWO

KOMUNIKACJA JĘZYKOWA

FORMY WYPOWIEDZI

SPIS TREŚCI

SPRAWDŹ, CZY PAMIĘTASZ

PRZYPOMNIJ SOBIE

ZNAKI RYSUNKOWE

W PODRĘCZNIKU SYGNALIZUJĄ NASTĘPUJĄCE TREŚCI:

uwaga!

ustnie

wniosek

interpunkcja

styl

ortografia

---

1 **Podane wypowiedzenia uzupełnij wskazanymi zdaniami składowymi.**

A. **Zdanie podrzędne okolicznikowe miejsca:**

Janek był miłośnikiem gór i każdą wolną chwilę spędzał tam, …… .

B. **Zdanie współrzędne wynikowe:**

Zaczęły się wakacje, …… , by na górskim szlaku wypróbować swoje nowe buty.

W zadaniach, których treść wymaga uzupełnień, znajdziesz zaciemnione miejsca – pamiętaj, by odpowiedzi pisemnych udzielać poza podręcznikiem.

fleksja

CO TO JEST FLEKSJA?

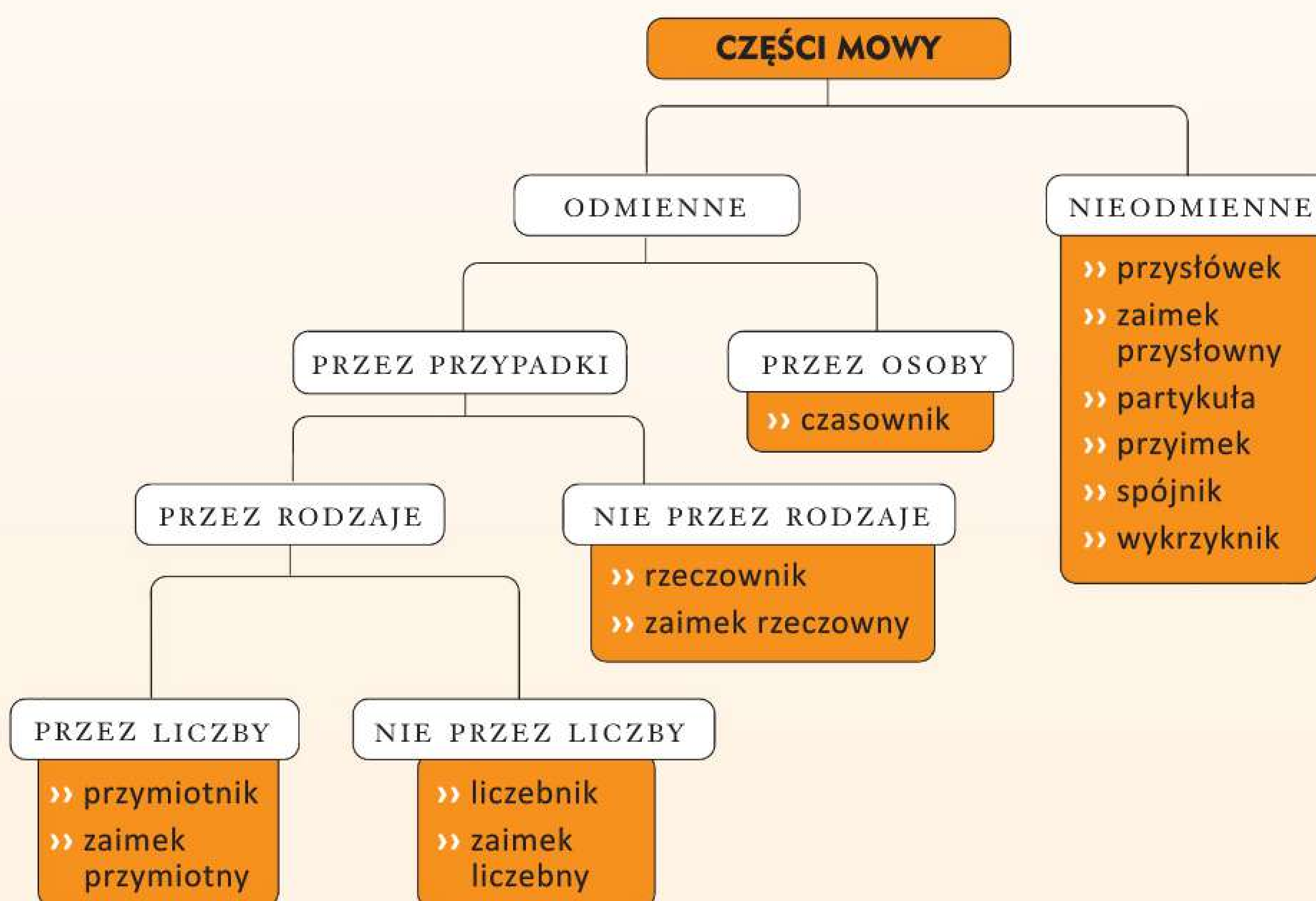
Fleksja (z łac. *flexio* ‘zginanie, zmienianie’) to:
1. dział nauki o języku zajmujący się regułami odmiany wyrazów, ich klasyfikacją i podziałem na części mowy,
2. odmiana wyrazów.

Język polski jest językiem fleksyjnym, co oznacza, że większość wyrazów przyjmuje w wypowiedzi różne, ściśle określone formy, np. *Dostałam nowy* ***długopis****. Piszę nowym* ***długopisem****. Zapomniałam* ***nowego długopisu****.*

Wszystkie wyrazy odmienne składają się z dwóch części:
- **tematu** fleksyjnego, który jest częścią wyrazu powtarzającą się podczas odmiany i z którym związane jest znaczenie wyrazu (np. ***dom***, ***dom****-u*, ***dom****-owi* itd.);
- **końcówki** fleksyjnej, która występuje po temacie fleksyjnym i zmienia się podczas odmiany (np. *dom-ø*[1], *dom-****u***, *dom-****owi*** itd.). Informuje ona o różnych formach fleksyjnych wyrazu, a więc o przypadku, liczbie i rodzaju rzeczowników, przymiotników, liczebników i zaimków oraz o osobie, liczbie, rodzaju, czasie i trybie czasowników.

W tym rozdziale zajmiemy się przypomnieniem i utrwaleniem wiadomości o fleksji czasownika, czyli **koniugacji**, oraz poznanych już nieosobowych formach czasownika. Następnie dowiecie się, co to są imiesłowy, jak się je tworzy i do czego służą.

Na podstawie poniższego zestawienia przypomnijcie sobie, jakie znacie części mowy i jak się one odmieniają. Szczególną uwagę zwróćcie na czasownik.

[1] ø – brak końcówki fleksyjnej.

Osobowe formy czasownika

OSOBA, LICZBA, RODZAJ I CZAS CZASOWNIKA

O czasowniku uczyliście się już w młodszych klasach. W tym rozdziale tylko przypomnimy i uporządkujemy zdobyte przez was wcześniej wiadomości.

DO CZEGO SŁUŻĄ CZASOWNIKI?

Czasownik jest bardzo ważną częścią mowy, gdyż bez niego nie można utworzyć zdania. Pełni w nim najważniejszą funkcję – **orzeczenia**. Wyraża czynność lub stan, czyli informuje o tym, co się dzieje, co robią lub w jakim są stanie osoby, zwierzęta, rośliny, rzeczy. Odpowiada na pytania: *co robi?*, *co się z nim dzieje?*, *w jakim jest stanie?*, np. *Ewa **czyta**. Zupa **wykipiała**. Mama **się zamyśliła**.*

Od czasownika zależy przypadek określającego go rzeczownika, np. *czytam książkę* (B.), *interesuję się książką* (N.). Mówimy, że rządzi on przypadkiem (przypadkami) rzeczownika.

Osobowe formy czasownika to takie formy, w których możemy określić osobę (*ja*, *ty*, *on* itd.), np. ***zrobiłem*** (*ja*), ***pójdziemy*** (*my*), ***zostańcie*** (*wy*), ***spóźniliby się*** (*oni*).

Czasowniki odmieniają się przez:

- osoby: pierwszą, drugą i trzecią, np. (*ja*) ***lubię***, (*ty*) ***przyjedziesz***, (*on*) ***został***, (*ona*) ***śpiewa***, (*ono*) ***płacze***, (*my*) ***śpimy***, (*wy*) ***wołajcie***, (*oni, one*) ***kupią***;
- liczby: pojedynczą i mnogą, np. (*ja*) ***chciałbym***, (*my*) ***chcielibyśmy***;
- rodzaje: w liczbie pojedynczej męski, żeński i nijaki, w liczbie mnogiej męskoosobowy i niemęskoosobowy, np. ***zjadł***, ***zjadła***, ***zjadło***, ***zjedli***, ***zjadły***.

Czasowniki mogą występować w trzech czasach: teraźniejszym, przyszłym i przeszłym, np. ***mówisz***, ***będziesz mówił***, ***mówiłeś***.
Niektóre czasowniki nie odmieniają się przez liczby, osoby i rodzaje (np. ***można***, ***trzeba***, ***warto***).

UWAGA *stylistyczna*

Opowiadając o zdarzeniach z przeszłości, najczęściej używamy czasu przeszłego. Czasem jednak, gdy chcemy, aby nasz tekst był bardziej dynamiczny, możemy nawet o przeszłych zdarzeniach opowiedzieć w czasie teraźniejszym. Pamiętaj jednak, aby konsekwentnie używać tego samego czasu!

TRYBY CZASOWNIKA

Czasownik występuje w trzech trybach: oznajmującym, rozkazującym i przypuszczającym, np. *piszę*, *pisz*, *pisałbym*.

TRYB OZNAJMUJĄCY

Czasownik w trybie oznajmującym informuje, czyli oznajmia, o czynności, która odbywa się w danej chwili, odbywała się w przeszłości lub będzie odbywać się w przyszłości, np.
***Przyjechałem** do ciebie. Kasia **maluje** obraz.*
*Na pewno **zdobędziecie** puchar.*
Tylko w trybie oznajmującym czasowniki mają formy czasu teraźniejszego, przeszłego i przyszłego.

TRYB PRZYPUSZCZAJĄCY

Trybu przypuszczającego używamy, gdy chcemy powiedzieć, że coś mogłoby się wydarzyć, gdyby zostały spełnione pewne warunki lub zaszły sprzyjające okoliczności, np.
***Powiedziałbym** ci prawdę, ale się boję.*
***Pojechalibyśmy** w góry, gdyby był śnieg.*
***Znaleźliby** skarb, gdyby mieli mapę.*

Trybu przypuszczającego używamy czasem również wtedy, gdy chcemy wyrazić prośbę, wahanie, wątpliwość, np.
***Pozmywałbyś** po kolacji.*
*Może **bym się zgodziła.***
***Proponowalibyśmy** inne rozwiązanie.*

Do tworzenia trybu przypuszczającego używamy cząstki *-by-*, którą dodajemy do formy czasownika w czasie przeszłym. Po tej cząstce dodajemy jeszcze dla 1. i 2. osoby liczby pojedynczej i mnogiej końcówki osobowe, np.

- *powiedział-by-m, powiedziała-by-m* (1. osoba liczby pojedynczej)
- *powiedział-by-ś, powiedziała-by-ś* (2. osoba liczby pojedynczej)
- *powiedział-by, powiedziała-by, powiedziało-by* (3. osoba liczby pojedynczej)
- *powiedzieli-by-śmy, powiedziały-by-śmy* (1. osoba liczby mnogiej)
- *powiedzieli-by-ście, powiedziały-by-ście* (2. osoba liczby mnogiej)
- *powiedzieli-by, powiedziały-by* (3. osoba liczby mnogiej)

UWAGA *ortograficzna*

Cząstkę *by* z osobowymi formami czasownika oraz ze spójnikami piszemy zawsze łącznie! Z innymi częściami mowy piszemy ją rozdzielnie. Czasowniki *warto*, *trzeba*, *można* nie odmieniają się przez osoby, dlatego także z nimi cząstkę *by* piszemy oddzielnie: *warto by*, *trzeba by*, *można by*.

Cząstka *by* jest ruchoma, można ją oddzielić wraz z końcówką osobową od czasownika i postawić przed nim, np.
Na pewno zrobiłabym to.
Na pewno bym to zrobiła.
Czasowniki w trybie przypuszczającym nie mają form czasu (teraźniejszego, przeszłego lub przyszłego).

TRYB ROZKAZUJĄCY

Trybu rozkazującego używamy, gdy chcemy komuś wydać polecenie lub o coś go poprosić, a także do formułowania nakazów i zakazów, np.
Zróbmy *sobie przerwę.*
Chodźcie *prędzej.*
Nie wtykaj *nosa w nie swoje sprawy.*
Niech *ktoś tu wreszcie* ***posprząta****.*
Cumy ***rzuć****!*

Gdy chcemy użyć trybu rozkazującego w 3. osobie, używamy formy złożonej, zawierajcej partykułę *niech*, np. *niech tu przyjdzie*, *niech się zbiorą*. Czasowniki w trybie rozkazującym na ogół nie mają formy 1. osoby liczby pojedynczej (gdyż polecenia przeważnie wydajemy komuś, a nawet jeśli zwracamy się do siebie, robimy to najczęściej w 2. osobie, np. *weź się do roboty*, *myśl!*).

Czasowniki w trybie rozkazującym nie mają form czasu ani rodzaju.

UWAGA *stylistyczna*

Wyrażając prośbę, pamiętaj o użyciu form grzecznościowych, np.
Proszę*, zamknij okno.*
Mam prośbę*, przyjdź jutro wcześniej do szkoły.*
Czy mogłabyś *posprzątać w moim pokoju?*

STRONA CZYNNA I STRONA BIERNA CZASOWNIKA. CZASOWNIKI PRZECHODNIE I NIEPRZECHODNIE

DO CZEGO SŁUŻĄ STRONY CZASOWNIKA?

Strona czasownika wyraża zależność między wykonawcą czynności a jej obiektem. Czasowniki mogą występować w dwóch stronach: **czynnej** i **biernej**.

Do strony czynnej zalicza się też formy niektórych czasowników z zaimkiem *się*, np. *uśmiechnąć się*, *bać się*[1].

STRONA CZYNNA

Przyjrzyj się podanym zdaniom.
Ewa ***przygotowuje*** *trasę wycieczki.*
Michał ***zarezerwował*** *nocleg.*
Klaudia ***zamówi*** *autokar.*
Łukasz ***przekonał*** *wychowawczynię.*

Zwróć uwagę na czasowniki. Wskazują one na wykonawcę czynności:
przygotowuje → kto? *Ewa*
zarezerwował → kto? *Michał*
zamówi → kto? *Klaudia*
przekonał → kto? *Łukasz*

Podmiotem jest tu wykonawca czynności, o której mówi czasownik.
Obiekt czynności natomiast jedynie dopełnia informację:
przygotowuje → co? *trasę*
zarezerwował → co? *nocleg*
zamówi → co? *autokar*
przekonał → kogo? *wychowawczynię*

Ponieważ podmiot jest wykonawcą czynności, o której mówi orzeczenie, czasownik występuje w **stronie czynnej**.

Strona czynna jest wyrażona czasownikiem w formie osobowej.

STRONA BIERNA

Tę samą treść możemy jednak wyrazić inaczej:
Trasa wycieczki ***jest przygotowywana*** *przez Ewę.*
Nocleg ***został zarezerwowany*** *przez Michała.*
Autokar ***zostanie zamówiony*** *przez Klaudię.*
Wychowawczyni ***została przekonana*** *przez Łukasza.*

W tym wypadku czasowniki zwracają uwagę na obiekt czynności:
jest przygotowywana → co? *trasa*
został zarezerwowany → co? *nocleg*
zostanie zamówiony → co? *autokar*
została przekonana → kto? *wychowawczyni*

Podmiotem jest tu nie wykonawca czynności, lecz jej obiekt.

Orzeczenie wyraża czynność, której podmiot podlega, jest więc wyrażone czasownikiem w **stronie biernej**.

---

[1] Jeżeli wykonawca czynności jest jednocześnie jej obiektem, to używamy form strony zwrotnej czasownika. Składają się one z osobowej formy danego czasownika oraz zaimka *się*, np. *Ania się ubiera*. Ze względu na trudności z rozpoznawaniem strony zwrotnej formy typu *myć się*, *czesać się* będziemy traktować jako należące do strony czynnej.

UWAGA *gramatyczna*

Zaleca się stosowanie konstrukcji biernej, jeśli ze zdania w stronie czynnej nie wynika jednoznacznie, który wyraz pełni funkcję podmiotu, a który – dopełnienia (gdy biernik jest równy mianownikowi).

Strona bierna jest zbudowana z dwóch części:

- osobowej formy czasownika *być*, *stać się* lub *zostać*,
- nieosobowej formy czasownika wyrażającego daną czynność.

Czasowniki przechodnie to takie czasowniki, które mogą występować zarówno w stronie czynnej, jak i biernej, np. *pisał – jest pisany*, *zbudował – został zbudowany*, *wysłał – został wysłany*.

Czasowniki nieprzechodnie mogą występować tylko w stronie czynnej, np. *wyjechał*, *odpowiedział*, *szedł*, *opiekował się*.

CZASOWNIKI DOKONANE I NIEDOKONANE

Czasowniki dokonane nazywają czynności skończone (w przeszłości lub w przyszłości), np. *przeczytam* (zacznę i skończę czytać), *nauczyłem się* (i teraz umiem), *odpoczęliśmy* (i jesteśmy wypoczęci, odpoczynek się skończył), *zaśpiewacie* (np. dwie piosenki na ognisku).

Czasowniki niedokonane natomiast nazywają czynności nieskończone (w przeszłości lub w przyszłości), np. *będę czytał* (ale nie wiem, czy przeczytam do końca), *uczyłem się* (ale jeszcze nie wszystko umiem), *odpoczywaliśmy* (ale nie wiadomo, czy jesteśmy wypoczęci), *będziecie śpiewać* (ale nie wiadomo, jak długo).

Cechę czasownika, która określa, czy jest on dokonany, czy niedokonany, nazywamy **aspektem**.

Czasowniki dokonane nie mają form czasu teraźniejszego, tylko czas przyszły prosty, np. *przeczytam*, *nauczę się*, *odpoczniemy*, *zaśpiewacie*, i czas przeszły, np. *przeczytałem*, *nauczyłem się*, *odpoczęliśmy*, *zaśpiewaliście*.

Czasowniki niedokonane mają formy wszystkich trzech czasów: teraźniejszego, np. *czytam*, przeszłego, np. *czytałam*, i przyszłego złożonego, np. *będę czytała* (lub *będę czytać*).

CZASOWNIKI KŁOPOTLIWE

Niektóre czasowniki odmieniają się nieregularnie i zastawiają na nas językowe pułapki. Trudności w ich poprawnym stosowaniu wynikają często z braku jednoznacznych reguł odmiany. Odmianę tych czasowników trzeba po prostu zapamiętać.

Czasowniki *umieć*, *rozumieć*, w 1. os. lp czasu teraźniejszego mają końcówkę *-em*, a w 3. os. lm – rozbudowany temat, np. ***umiem***, ***rozumiem***, ***umieją***, ***rozumieją***.

Czasownik *śmieć* odmienia się podobnie, np. *śmiem*, *śmiesz*, ale w 3. os. lm ma dwie poprawne formy: ***śmią*** albo ***śmieją***.

Czasownik *potrafić* w odniesieniu do czasu przyszłego przyjmuje formy: ***będę umiał***, ***będę umiała***. Niepoprawne są formy [***będę potrafił***, ***będę potrafiła***].

Czasowniki *lubić*, *polubić* w czasie przeszłym mają formy: ***lubiłam***, ***polubiłam***, ***lubią***, ***polubią***.

W tematach niektórych czasowników podczas odmiany przez osoby w czasie teraźniejszym występują oboczności, np. *kładę – kładziesz* (d:dź), *piekę – pieczesz* (k:cz), *strzygę – strzyżesz* (g:ż), *biorę – bierzesz* (o:e, r:rz), *jadę – jedziesz* (a:e, d:dz).

W czasownikach zakończonych w bezokoliczniku na *-ąć* piszemy *ą* lub *ę*, chociaż w wymowie słyszymy *o* lub *e*, np. ***wziąłem***, ***kopnąłem***, ***kucnąłem***, ***zacząłem***, ***stanąłem***, ***wzięłaś***, ***kopnęłaś***, ***kucnęłaś***, ***zaczęłaś***, ***stanęłaś***.

Odmiana czasownika *iść* zależy od użytego rodzaju gramatycznego. Rażącym błędem językowym jest (uwaga, chłopcy!) posługiwanie się formami męskimi [*szłem*, *szłeś*], utworzonymi mechanicznie przez analogię do form rodzaju żeńskiego *szłam*, *szłaś*. Przypomnijmy zatem jego odmianę w czasie przeszłym:

- Liczba pojedyncza

1. os. (ja) *szedłem, szłam*
2. os. (ty) *szedłeś, szłaś*
3. os. (on) *szedł, (ona) szła, (ono) szło*

- Liczba mnoga

1. os. (my) *szliśmy, szłyśmy*
2. os. (wy) *szliście, szłyście*
3. os. (oni) *szli*, (one) *szły*

UWAGA *ortograficzna*

Partykułę *nie* piszemy z czasownikami rozdzielnie.
Wyjątki: *niedowidzieć* (słabo widzieć),
niedomagać (chorować),
niedosłyszeć (słabo słyszeć).

Nieosobowe formy czasownika

BEZOKOLICZNIK, FORMY ZAKOŃCZONE NA *-NO* I *-TO* ORAZ KONSTRUKCJE Z *SIĘ*

Do tej pory zajmowaliśmy się formami osobowymi czasownika. Istnieją jednak także formy, które nie niosą informacji o osobie wykonującej czynność. Należą do nich m.in. bezokolicznik oraz formy zakończone na *-no* i *-to*.

Bezokolicznik to podstawowa forma czasownika, nazywana czasem słownikową, gdyż właśnie w bezokoliczniku zapisane są czasowniki w słownikach. Ma cztery rodzaje zakończeń:
-ć (np. *myśleć*, *grać*);
-ść (np. *iść*, *jeść*);
-źć (np. *gryźć*, *wieźć*);
-c (np. *piec*, *pomóc*).

DO CZEGO SŁUŻĄ BEZOKOLICZNIKI?

Bezokolicznik jest formą czasownika, która nie wskazuje na osobę, liczbę, rodzaj. Używa się go do tworzenia form czasu przyszłego złożonego czasowników niedokonanych (np. *będziesz malować*, *będę opowiadać*). Wtedy w zdaniu jest składnikiem orzeczenia. Czasem służy do wyrażania kategorycznych rozkazów i zakazów (np. *Siadać! Nie rozmawiać!*). W takich konstrukcjach bezokolicznik występuje w funkcji orzeczenia. Często używamy bezokoliczników przy formułowaniu przepisów lub instrukcji, np. *Stosować zgodnie z przeznaczeniem. Posolić do smaku.*

Formy zakończone na *-no* i *-to* oraz niektóre **konstrukcje z się** także są nieosobowymi formami czasownika, gdyż nie informują o wykonawcy czynności (np. *zamieszczono*, *zdecydowano*, *wykonano*, *pominięto*, *mówi się*, *uważa się*).
Formy te służą do tworzenia zdań bezpodmiotowych, np.
Zamieszczono ogłoszenie.
(Nie wiemy, kto to zrobił).
Zdecydowano, że nie wyjeżdżamy.
(Nie wiemy, kto o tym zdecydował).
Pominięto mnie przy rozdaniu nagród.
(Nie wiem, kto mnie pominął).
Mówi się o zmianach w planie lekcji.
(Nie wiemy dokładnie, kto o tym mówi).

(co robił?) czynność trwająca, o której nie wiadomo, czy się zakończy, np. *śpiewać*, *chodzić*

(co zrobił?) czynność zakończona lub taka, o której wiadomo, że się skończy, np. *zaśpiewać*, *zanieść*
Nie mają formy czasu teraźniejszego.

NIEDOKONANE

DOKONANE

» **aspekt**

CZASOWNIKI (1)

» *czynności (co robi?) śpiewa*
stany, procesy (co się z nim dzieje?) cierpi, rozwija się

NIEOSOBOWE (s. 26)

OSOBOWE

» osoba

Wskazuje wykonawcę czynności

1. ja, my	*śpiewam*, *cieszymy się*
2. ty, wy	*śpiewasz*, *cieszycie się*
3. on, ona, ono, oni, one	*śpiewa*, *cieszą się*

» liczba

Informuje o liczbie wykonawców czynności

pojedyncza wskazuje na jednego wykonawcę	*śpiewam*, *cieszę się*
mnoga wskazuje na grupę wykonawców	*śpiewamy*, *cieszą się*

» rodzaj

Wskazuje na płeć wykonawcy czynności

w liczbie pojedynczej	**męski**	*śpiewał*
	żeński	*śpiewała*
	nijaki	*śpiewało*
w liczbie mnogiej	**męskoosobowy**	*śpiewali*
	niemęskoosobowy	*śpiewały*

» czas

Informuje o czasie wykonywania czynności w stosunku do czasu mówienia

PRZESZŁY	*śpiewał*, *ucieszył się*
TERAŹNIEJSZY	*śpiewa*, *cieszy się* Nie istnieje dla czasowników dokonanych.
PRZYSZŁY	
prosty	*zaśpiewa*, *ucieszy się* Nie istnieje dla czasowników niedokonanych.
złożony	*będzie śpiewał*, *będzie się cieszyć* Nie istnieje dla czasowników dokonanych.

» tryb

Informuje o czynności rzeczywistej

oznajmujący *Śpiewał w chórze.*

Informuje o czynności pożądanej

rozkazujący *Zaśpiewaj dziś!*

Informuje o czynności możliwej lub prawdopodobnej

przypuszczający *Zaśpiewalibyście przy ognisku, gdyby was poproszono.*

» strona

Informuje, że podmiot jest wykonawcą czynności

czynna *Babcia śpiewała piosenkę.*
Zosia uśmiechała się przed lustrem.
Tworzona jest od czasowników przechodnich i nieprzechodnich.

Informuje, że podmiot jest obiektem czynności

bierna *Piosenka była śpiewana przez babcię.*
Tworzona jest tylko od czasowników przechodnich za pomocą:
– formy czasownika *być*, *zostać*;
– formy czasownika zakończonej na: *-ny*, *-ty*, *-ony*.

POWTÓRZENIE I UTRWALENIE WIADOMOŚCI O CZASOWNIKU

1 **Rozstrzygnij, czy podane stwierdzenia są prawdziwe. Zapisz w zeszycie poprawną notatkę na temat czasownika.**

A. Czasownik jest odmienną częścią mowy.

B. Odmianę czasowników nazywamy koniugacją.

C. Czasownik odmienia się przez przypadki.

D. Nie można określić rodzaju czasownika w trybie przypuszczającym.

E. Nie można określić czasu w trybie rozkazującym.

F. Wyróżniamy następujące tryby: oznajmujący, rozkazujący i pytający.

G. Istnieją czasowniki, które nie odmieniają się przez liczby, rodzaje i osoby.

H. Czasownik zwykle pełni w zdaniu funkcję orzeczenia.

I. Czasownik zawsze pełni w zdaniu funkcję orzeczenia.

J. W liczbie pojedynczej i mnogiej wyróżniamy trzy rodzaje czasownika: męski, żeński i nijaki.

2 **Sporządź w zeszycie tabelę według wzoru i wpisz do niej odpowiednie formy czasowników:** *spać*, *brać*, *stanąć*, *przyrzec*. **Tam, gdzie nie można utworzyć danej formy, postaw kreskę.**

BEZOKOLICZNIK	CZAS TERAŹNIEJSZY 1. os. lp	CZAS PRZESZŁY 2. os. lm r. mos.	CZAS PRZYSZŁY 1. os. lm	TRYB ROZKAZUJĄCY 3. os. lm	TRYB PRZYPUSZCZAJĄCY 2. os. lp r.ż.

3 **Wyciągnij wnioski na podstawie poprzedniego ćwiczenia.**

A. Od jakich czasowników nie można utworzyć formy czasu teraźniejszego?

B. Od jakich czasowników tworzymy formy czasu przyszłego proste, a od jakich – złożone?

4 **Określ formy gramatyczne podanych czasowników. Utwórz i nazwij znane Ci nieosobowe formy tych czasowników i wykorzystaj je w zdaniach.**

- projektował • gotowali • nakryłby • sprzątaliśmy • malowała
- jadało

5 **Podaj poprawne formy czasu przeszłego czasowników zapisanych w nawiasach.**

Ania dawno (wyjść) ze szkoły. Kiedy (przyjść), Staszku? Wędrowałem sam i wiele razy musiałem pytać o drogę, zanim (wejść) na ten szczyt, ale bez kłopotu (zejść) do schroniska. Nie mogłam dłużej zostać, więc (pójść) do domu. Spóźniłem się i (przyjść) ostatni. Gdy przeczytałem swoją pracę, zauważyłem, że za bardzo (odejść) od tematu. Mimo że cały dzień ślęczałam nad książkami, (dojść) do wniosku, że ciągle nic nie (umieć).

6 **Utwórz wskazane formy podanych czasowników. Podkreśl oboczności.**

A. każe – czasownik w 3. osobie liczby pojedynczej czasu przeszłego rodzaju męskiego

B. wrócić – czasownik niedokonany w bezokoliczniku

C. płonął – 3. osoba liczby mnogiej czasu przeszłego rodzaju niemęskoosobowego

7 **Odmień w czasie teraźniejszym czasownik *móc*. Oddziel temat od końcówki. Wypisz oboczności.**

8 **Odmień w czasie teraźniejszym czasowniki *wieść* i *wieźć*. Podkreśl oboczności. Sformułuj zasadę ortograficzną uzasadniającą pisownię *-źć* lub *-ść* w bezokoliczniku.**

9 **Uzasadnij pisownię podanych czasowników, dopisując formy 1. osoby czasu teraźniejszego.**

- gryźć • nieść • zapleść • znaleźć

10 **Zapisz podane czasowniki w bezokoliczniku.**

- wsiądę • dowiedzie • przylazł • gniotła

11 **Ułóż po dwa zdania z wyrazami: *niedomagać*, *niedosłyszeć*, pisanymi, w zależności od znaczenia, razem lub osobno.**

12 **Przepisz podane zdania i uzupełnij je odpowiednimi formami czasowników poprzedzonych partykułą *nie*, których znaczenie zostało podane w nawiasach. Pamiętaj o zasadach ortografii.**

A. Anna dostała ocenę niedostateczną z klasówki, ale nie chciała tym (wzbudzać niepokój) mamy w dniu jej imienin.

B. Nauczyciel obiecał, że na wiosnę pojedziemy na wycieczkę. W maju (wykorzystać sposobność, by coś zrobić) mu o tym przypomnieć.

C. Mój dziadek jest już bardzo stary i (mieć słaby słuch).

D. Zaborcy długo (pozbawiać wolności) naród polski.

E. (Tracić cierpliwość) się, czekając na autobus już 40 minut.

F. Jeśli ktoś sprawnie robi to, o co go poproszono, mówimy, że (nie ma konieczności) mu dwa razy powtarzać.

13 **W poniższym tekście znajdź czasowniki. Sporządź w zeszycie tabelę i wypisz w osobnych kolumnach: czasowniki w formie osobowej, bezokoliczniki, formy zakończone na *-no*, *-to* oraz konstrukcje z *się*, typu *uważa się*.**

Papier wynaleziono w Chinach około 105 r. n.e., a za jego twórcę uważa się urzędnika dworu cesarskiego – Tsai Luna. Jednakże musiało minąć ponad tysiąc lat, zanim ten rewolucyjny wynalazek dotarł do Europy. W basenie Morza Śródziemnego korzystano wcześniej z egipskiego papirusu, a także z pergaminu, na których spisywano głównie przeróżne dokumenty. W Chinach natomiast od III tysiąclecia p.n.e. używano tabliczek bambusowych lub drewnianych. W roku 213 p.n.e. wybuchł wielki pożar, który strawił tysiące ksiąg. Od tej pory zaczęto pisać na jedwabiu pędzelkiem z wielbłądziej sierści lub pałeczką bambusową. Był to jednak materiał bardzo drogi. Jak to często bywa z wielkimi wynalazkami, papier powstał prawdopodobnie dzięki przypadkowi. Z rozmaitych bezużytecznych, zdawałoby się, resztek, czyli kory drewna, starych rybackich sieci, włókien roślinnych, szmat, konopi i maty bambusowej, Tsai Lun sporządził masę, z której po rozwałkowaniu i wyschnięciu powstawał cienki arkusz. W ten sposób udało się wyprodukować pierwszy papier. W dowód uznania cesarz Ho Ti mianował wynalazcę ministrem rolnictwa oraz nadał mu tytuł szlachecki. Legenda głosi, że przez wieki czczono go jak bóstwo i składano mu ofiary z… papieru.

Imiesłowy

IMIESŁOWY PRZYMIOTNIKOWE

Bezokoliczniki i formy zakończone na *-no* i *-to* znacie już z poprzednich lat nauki. W tym roku poznacie jeszcze inne nieosobowe formy czasownika – imiesłowy przymiotnikowe i przysłówkowe.

CO TO JEST IMIESŁÓW PRZYMIOTNIKOWY? DO CZEGO SŁUŻY?

Przyjrzyjcie się podanym zdaniom.
Wszyscy obawiali się ***szalejącej*** *wichury.*
Niewiele pamiętam z ***obejrzanego*** *filmu.*
Jacek jest ***przygotowany*** *na taką ewentualność.*
Słońce zostało ***zasłonięte*** *przez chmury.*
Zastanówcie się, jakie znaczenie mają wyróżnione wyrazy. Na pewno zauważycie, że – podobnie jak czasowniki – oznaczają one czynność (wichura **szalała**, ktoś **obejrzał** film, Jacek się **przygotował**, chmury **zasłoniły** słońce). Od poznanych dotychczas czasowników różnią się jednak tym, że odpowiadają na pytania przymiotnika np. *wichury* (jakiej?) *szalejącej*; *filmu* (jakiego?) *obejrzanego*; *Jacek jest* (jaki?) *przygotowany*; *słońce* (jakie?) *zasłonięte*. Tak jak przymiotniki, odmieniają się przez przypadki, liczby i rodzaje, natomiast nie odmieniają się przez osoby i czasy, nie mają także form trybu. Takie formy czasownika nazywamy **imiesłowami przymiotnikowymi**.
Imiesłów przymiotnikowy, podobnie jak przymiotnik, służy do określania rzeczownika, ale pochodzi od czasownika i oznacza czynność lub stan.

- Wyróżniamy imiesłowy przymiotnikowe **czynne** i **bierne**.

Imiesłowy przymiotnikowe czynne informują o tym, że ktoś lub coś wykonuje określoną czynność współcześnie (w tym samym czasie) wobec czynności lub stanu, o których informuje czasownik w formie osobowej, np. *W lecie zwykle budzą mnie* ***śpiewające*** *ptaki.*
Hałasująca *pod oknami kosiarka przeszkadza mi w pracy.*
Używam szamponu ***wzmacniającego*** *włosy.*

Osoby i przedmioty, o których mowa w tych zdaniach, są aktywne, czynne (ptaki śpiewają, kosiarka hałasuje, szampon wzmacnia). *Śpiewające* to te, które śpiewają, *hałasująca* to ta, która hałasuje, *wzmacniający* to taki, który wzmacnia.

śpiewający ptak

piosenki śpiewane przez Marka Grechutę

Imiesłowy przymiotnikowe bierne informują o tym, że ktoś lub coś podlega czynności wykonywanej przez kogoś innego, np.
*Lubię piosenki **śpiewane** przez Grechutę.*
*Wszystkim smakowały kanapki **przygotowane** przez Karola.*
*Kaśka znowu została **wezwana** do dyrektora.*

W tych zdaniach osoby i przedmioty określane przez imiesłowy przymiotnikowe nie wykonują czynności, o której w nich mowa, tylko jej podlegają, zachowują się biernie (piosenki śpiewa Grechuta, kanapki przygotował Karol, Kaśkę wezwał dyrektor). *Śpiewane* to te, które ktoś śpiewa, *przygotowane* to te, które ktoś przygotował, *wezwana* to ta, którą ktoś wezwał.

Imiesłowy przymiotnikowe bierne służą często do tworzenia strony biernej czasowników w formie osobowej, np.
*Pizza **została zamówiona**.*
*Dzbanek **był** już **rozbity**.*
*Telefon **jest** stale **zajęty**.*

Imiesłowy przymiotnikowe określają także właściwości i stany osób lub rzeczy, np.
*Pomógł nam Maciek, dobrze **zorientowany** w funkcjonowaniu tego programu.*
*Jest **rozmiłowana** w powieściach fantasy.*
*Wrócił bardzo **zmarznięty**.*

Podobnie jak przymiotniki, imiesłowy przymiotnikowe pełnią w zdaniu funkcje przydawki lub orzecznika.

Imiesłów przymiotnikowy w funkcji przydawki, np.
*Wszyscy obawiali się **szalejącej** wichury.*
*Niewiele pamiętam z **obejrzanego** filmu.*
*Oddałem wypracowanie **napisane** na komputerze.*
*Ułóż zdanie pojedyncze **rozwinięte**.*

Imiesłów przymiotnikowy w funkcji orzecznika, np.
*Jacek jest **przygotowany** na taką ewentualność.*
*Ostatnio byłem bardzo **zajęty**.*
*Płyta ta jest znakomicie **nagrana**.*
*Słońce zostało **zasłonięte** przez chmury.*

UWAGA *ortograficzna*

Partykułę *nie* z imiesłowami przymiotnikowymi piszemy łącznie. Pamiętaj o wyjątkach od tej zasady, pisownię rozdzielną stosujemy w dwóch przypadkach:
1. w wyraźnych przeciwstawieniach, np. *Mamy miejsca stojące, a nie siedzące.*
2. kiedy używamy spójników *ani* lub *ni*, np. *Uczniów nie piszących ani nie czytających poproszono o opuszczenie klasy*.

ĆWICZENIA

1 **Zastąp bezokoliczniki podane w nawiasach odpowiednimi formami imiesłowów.**

A. film (obejrzeć) przez tysiące widzów

B. film (nagrodzić) Złotą Palmą w Cannes

C. film (wywoływać) kontrowersyjne opinie

D. film (uznać) za wybitne dzieło

E. film (zrealizować) z dbałością o szczegóły

F. film (nakręcić) na Saharze

G. film (wzruszać) do łez

H. film (zachwycać) młodzież i dorosłych

2 **Podane wyrażenie zastąp jednym słowem – według wzoru. Następnie określ, jaki to imiesłów.**

WZÓR: to, co ktoś przygotował – *przygotowane*.

A. to, co ktoś przeczytał

B. ten, który czyta

C. to, co zasłania

D. to, co ktoś zasłonił

E. ten, którego szukają

F. ten, który szuka

3 **Zapisz w zeszycie podane formy czasowników, dodając do nich partykułę *nie*. Pamiętaj o poprawnej ortografii.**

- przyjdzie
- tańczyć
- pisany
- króluje
- podarta
- postanowiono
- hałasujących
- śpiewaj

IMIESŁOWY PRZYSŁÓWKOWE

Przyjrzyjcie się podanym zdaniom i zastanówcie się, co oznaczają wyróżnione wyrazy.

Pobiegł na spotkanie, ***podskakując*** *z radości. Niecierpliwił się,* ***oczekując*** *na ukochaną. Uśmiechnął się,* ***ujrzawszy*** *ją po drugiej stronie ulicy.*
Poszli do parku, ***trzymając*** *się za ręce. Zaczęli tańczyć,* ***usłyszawszy*** *ulubioną melodię.*
Wyrazy *podskakując*, *oczekując*, *ujrzawszy*, *trzymając*, *usłyszawszy* są formami czasownikowymi, gdyż oznaczają czynności.
Odpowiadają na pytania przysłówka:
pobiegł (jak?) ***podskakując z radości***;
niecierpliwił się (kiedy?) ***oczekując na ukochaną***;
uśmiechnął się z radości (kiedy?) ***ujrzawszy*** *ukochaną*;
poszli (jak?) ***trzymając się*** *za ręce*;
zaczęli tańczyć (kiedy?) ***usłyszawszy*** *melodię*.

Takie formy czasownika nazywamy **imiesłowami przysłówkowymi**.
Podobnie jak przysłówki, są one nieodmienne. Występują najczęściej w wypowiedzeniach złożonych z imiesłowowym równoważnikiem zdania (por. s. 43), który oddzielamy przecinkami.
Wyróżniamy imiesłowy przysłówkowe współczesne i uprzednie.

Imiesłów przysłówkowy współczesny informuje o tym, że dwie czynności odbywają się w tym samym czasie (współcześnie wobec siebie):
Słuchając *muzyki, wystukiwała rytm.*
(W tej samej chwili słuchała i wystukiwała).

Wbijając *gwóźdź, uderzyłem się w palec.*
(Jednocześnie wbijałem i uderzyłem się).
Czytałam piękną książkę, ***leżąc*** *wygodnie pod gruszą.*
(W tym samym czasie czytałam i leżałam).
Widziałam go, ***schodząc*** *ze schodów.*
(W tym samym czasie schodziłam i widziałam go).

- Imiesłowy przysłówkowe współczesne są tworzone od czasowników niedokonanych za pomocą zakończenia *-ąc*.

Imiesłów przysłówkowy uprzedni informuje o tym, że czynność, o której się mówi, została wykonana wcześniej niż inna (czyli uprzednio):
Wysłuchawszy *koncertu, wyłączyła radio.*
(Najpierw wysłuchała, a potem wyłączyła).
Wbiwszy *gwóźdź w ścianę, powiesił na nim obrazek.*
(Najpierw wbił, a potem powiesił).
Położywszy się *wygodnie pod gruszą, czytałam piękną książkę.*

- Imiesłowy przysłówkowe uprzednie tworzymy od czasowników dokonanych za pomocą zakończeń *-łszy*, *-wszy*.

1 **Fragmenty zdań wyróżnione kursywą zamień na konstrukcje z nieosobową formą czasownika. Gdzie należy postawić przecinki?**

WZÓR: *Oglądał film i* śmiał się do rozpuku. *Oglądając film, śmiał się do rozpuku.*

A. *Wędrowali po puszczy i* mieli nadzieję spotkać ciekawe zwierzęta.

B. Maszerowali *i pilnie śledzili szlak*.

C. Stąpali ostrożnie *i nasłuchiwali odgłosów zwierząt*.

D. Od czasu do czasu spoglądali w niebo *i zastanawiali się*, czy nie będzie padać.

E. *Gdy wracali do schroniska,* byli już bardzo zmęczeni.

2 **Przeanalizuj konstrukcje utworzone w poprzednim ćwiczeniu i powiedz, które z poniższych stwierdzeń jest prawdziwe.**

A. Czynność, którą wyrażają te konstrukcje, odbywa się równocześnie z czynnością, którą wyraża pozostała część zdania.

B. Czynność, którą wyrażają te konstrukcje, odbywa się wcześniej lub później niż czynność, którą wyraża pozostała część zdania.

Jak nazywamy tego typu konstrukcje? Sformułuj wniosek i zapisz go w zeszycie.

3 **Utwórz osobowe i nieosobowe formy podanych czasowników – według wzoru. Co one wyrażają i jak je nazywamy?**

WZÓR: napisać – *napisał* – *napisawszy*.

A. przywitać

B. zaproponować

C. poczęstować

D. podziękować

E. wysłuchać

F. zrobić

4 **Utwórz od podanych czasowników wszystkie możliwe imiesłowy. Zapisz je w zeszycie. Określ, czym różnią się od siebie czasowniki w parach. Następnie sformułuj i zapisz wniosek dotyczący tworzenia imiesłowów.**

A. czytać – przeczytać

B. skakać – skoczyć

C. pisać – napisać

D. obchodzić – obejść

CZASOWNIKI (2)

NIEOSOBOWE

» bezokolicznik

Forma słownikowa

myśleć, iść, gryźć, piec

Służy do tworzenia złożonych form czasu przyszłego czasowników niedokonanych

będziesz malować,
będę pisać

Służy do wyrażania rozkazów i zakazów

Siadać!
Nie rozmawiać!

Często używamy do formułowania przepisów i instrukcji

Przyprawić do smaku.
Nie otwierać drzwi podczas pracy urządzenia.

» formy zakończone na *-no, -to*

Służą do tworzenia zdań bezpodmiotowych, które nie informują o wykonawcy czynności

Zamieszczono *ogłoszenie.*
Pominięto *mnie przy rozdawaniu nagród.*
Mówi się *o wycieczce szkolnej.*

» formy z *się*

OSOBOWE (s. 16)

» imiesłowy

» przymiotnikowe

» Odmieniają się przez: przypadki, liczby i rodzaje
» Nie odmieniają się przez osoby i czasy
» Nie mają form trybu

» czynne

Informują, że ktoś lub coś wykonuje określoną czynność

Dziewczęta ***śpiewające*** *w chórze mają piękne głosy.*
Używam szamponu ***wzmacniającego*** *włosy.*

» bierne

Informują, że ktoś lub coś podlega czynności wykonywanej przez kogoś innego

Lubię piosenki ***śpiewane*** *przez Grechutę.*
Ola została ***wezwana*** *do dyrektora.*

» przysłówkowe

Są nieodmienne

» współczesne

Informują o tym, że dwie czynności odbywają się w tym samym czasie

Widziałam *go,* ***schodząc*** *ze schodów.*

» uprzednie

Informuje, że jedna czynność została wykonana wcześniej a druga później

Wysłuchawszy *koncertu,* ***wyłączyła*** *radio.*

POWTÓRZENIE I UTRWALENIE WIADOMOŚCI O IMIESŁOWACH

1 **Zastąp bezokoliczniki w nawiasach odpowiednimi imiesłowami.**

A. (Przeczytać) o Harcerskim Rajdzie Rowerowym po Puszczy Knyszyńskiej, zapragnęłam uczestniczyć w tym wydarzeniu.

B. Rano dołączyłam do grupy osób (czekać) na start.

C. Drużynowy podał nam szczegółowo (opracować) plan rajdu.

D. (Próbować) smakołyków, już czuliśmy smak świąt.

E. (Zwołać) harcerzy, podzieliliśmy się zadaniami.

F. (Zdobyć) medal to moje najwyższe trofeum.

2 **Utwórz i nazwij od podanych czasowników wszystkie możliwe imiesłowy.**

A. brać

B. wziąć

C. skakać

D. skoczyć

3 **Utwórz wskazane formy podanych czasowników, a następnie zapisz je w zeszycie, dodając partykułę** *nie***.**

A. przygotować

- imiesłów przymiotnikowy bierny
- imiesłów przysłówkowy uprzedni
- 2. osoba czasu przeszłego liczby mnogiej
- forma zakończona na *-no* lub *-to*

B. mieszkaliśmy

- bezokolicznik
- imiesłów przysłówkowy współczesny
- imiesłów przymiotnikowy czynny
- 3. osoba liczby pojedynczej trybu rozkazującego

C. złapany

- bezokolicznik
- wszystkie możliwe imiesłowy
- forma zakończona na *-no* lub *-to*
- 1. osoba liczby mnogiej trybu przypuszczającego

składnia

CO TO JEST SKŁADNIA?

Składnia to dział gramatyki zajmujący się budową wypowiedzeń. Jest to nauka o częściach zdania (podmiot, orzeczenie, dopełnienie, przydawka, okolicznik), o stosunkach składniowych, czyli zależnościach między nimi (związkach zgody, rządu i przynależności), o szyku wyrazów w zdaniu i wypowiedzeniach składowych w wypowiedzeniu złożonym.

O ile więc w poprzednim dziale zajmowaliśmy się czasownikiem, który jest bardzo ważną częścią mowy, gdyż pozwala tworzyć zdania, o tyle teraz zobaczymy, jak wiele różnych typów wypowiedzeń możemy wykorzystywać, aby przekazywać jasne i czytelne komunikaty językowe, zgodne z naszymi intencjami. Nasze wypowiedzi pokazują bowiem, w jaki sposób rozumiemy i postrzegamy otaczający nas świat. Kategorie składniowe to nie abstrakcyjne pojęcia (orzeczenie, podmiot, przydawka itd.), ale narzędzia służące człowiekowi posługującemu się językiem do interpretacji świata, do wyrażania własnych postaw i uczuć. Aby poprawnie posługiwać się tymi narzędziami, musimy dobrze poznać reguły składniowe.

Wypowiedzenie jest spójnym treściowo komunikatem, zamkniętą jednostką składniową. Zwykle składa się z grupy wyrazów, połączonych ze sobą znaczeniowo i gramatycznie. Czasem może być wyrażone jednym wyrazem.

Wśród wypowiedzeń wyróżniamy **zdania** i **równoważniki zdań**.

W poprzednich klasach zajmowaliście się składnią zdania pojedynczego. Na pewno pamiętacie, że **zdanie** to wypowiedzenie zawierające orzeczenie wyrażone czasownikiem w formie osobowej. Wypowiedzenie pojedyncze zawiera jedno orzeczenie, wypowiedzenie złożone – więcej niż jedno. Wiecie też, że wypowiedzenie złożone składa się z co najmniej dwóch wypowiedzeń pojedynczych, połączonych ze sobą spójnikami, zaimkami lub znakami interpunkcyjnymi, takimi jak przecinek, średnik, dwukropek lub myślnik. Wypowiedzenia pojedyncze, z których zbudowane jest zdanie złożone, nazywa się wypowiedzeniami składowymi. Mogą nimi być:

- zdania (wypowiedzenia zawierające orzeczenia), np.

Spotkaliśmy człowieka, który mieszka tu od 70 lat.

lub

- równoważniki zdań, np.

Jaki pan, taki kram. Sprzątnąć i wynieść śmieci! (por. s. 121).

W klasie 7 będziemy się zajmować wypowiedzeniami wielokrotnie złożonymi oraz imiesłowowymi równoważnikami zdania.

Zdanie złożone współrzędnie

CO TO JEST ZDANIE ZŁOŻONE WSPÓŁRZĘDNIE? DO CZEGO SŁUŻY?

Zdanie złożone współrzędnie, jak każde zdanie złożone, zawiera więcej niż jedno orzeczenie. Treści zdań składowych w takim wypowiedzeniu wzajemnie się uzupełniają, żadne z nich nie określa drugiego. Zdania te mogą istnieć samodzielnie. Łączą się ze sobą bezpośrednio lub za pomocą spójników. Zdań złożonych współrzędnie używamy szczególnie często w języku mówionym i stylu potocznym oraz w takich wypowiedziach, jak opowiadanie lub opis.

Wyróżniamy **cztery rodzaje** zdań złożonych współrzędnie:

1. ZDANIA ŁĄCZNE

W takich wypowiedzeniach treść jednego zdania łączy się z treścią drugiego, np.
Czytam książkę i słucham muzyki.
Drzewa szumią, ptaki śpiewają, brzęczą owady.
Miał konkretne plany na przyszłość tudzież dysponował środkami do ich realizacji.
Przedstawienie graficzne:

1 2

Przykładowe spójniki: *i*, *oraz*, *tudzież*, *zarazem*, *także*, *ani*, *ni*.

2. ZDANIA ROZŁĄCZNE

W konstrukcjach tego typu treść pierwszego zdania wyklucza treść drugiego. Nie jest możliwa jednoczesna realizacja tego, o czym mówi zdanie pierwsze, z tym, o czym mówi zdanie drugie.
Zjem lody albo wypiję koktajl.
W wolnych chwilach rozwiązuję krzyżówki bądź strugam figurki z drewna.
Rozpalimy ognisko lub pójdziemy łowić ryby.
Przedstawienie graficzne:

1 ‹...› 2

Przykładowe spójniki: *albo*, *lub*, *bądź*.

DOBRA RADA

Zdanie złożone współrzędnie można rozpoznać po tym, że ze stanowiska jednego zdania składowego nie można zapytać o drugie (tak jak to jest w zdaniach złożonych podrzędnie). Np. *Pójdę do kina albo wyjdę z psem na spacer.* (zdanie złożone współrzędnie) w odróżnieniu od *Pójdę do kina,* (kiedy?) *gdy będę miał czas.* (zdanie złożone z podrzędnym okolicznikowym czasu).
Gdy podzielimy zdanie złożone współrzędnie na zdania składowe (pojedyncze), na ogół zachowają one logiczną spójność wypowiedzi. Np. *Chłopcy ścigają się, a dziewczynki grają w piłkę. – Chłopcy ścigają się. Dziewczynki grają w piłkę. Spóźniłem się, więc nie zastałem go już w domu. – Spóźniłem się. Nie zastałem go już w domu.*
Zasady tej nie możemy na ogół zastosować w zdaniach złożonych podrzędnie. Np. *Nie zrezygnowałam z wycieczki, choć w nocy miałam gorączkę. Nie zrezygnowałam z wycieczki. W nocy miałam gorączkę. Tata zapomniał, że wychodzimy do teatru. Tata zapomniał. Wychodzimy do teatru.*

3. ZDANIA WYNIKOWE

Treść drugiego zdania wynika z treści pierwszego, np.
Zrobiło się zimno, więc wróciliśmy do domu.
Moja kurtka jeszcze nie wyschła, dlatego pożycz mi swoją.
Jesteś harcerzem, bez trudu zatem rozbijesz namiot.
Przedstawienie graficzne:

1 → .... → 2

Przykładowe spójniki: *więc*, *zatem*, *toteż*, *dlatego*.

4. ZDANIA PRZECIWSTAWNE

Treść drugiego zdania przeciwstawia się treści pierwszego, zaskakuje nas, moglibyśmy spodziewać się innego rozwinięcia, np.
Nie przyjaźnili się, ale pomagali sobie w trudnych chwilach.
W Białymstoku jest ciągle zima, a w Krakowie widać już wiosnę.
Przedstawienie graficzne:

1 → .... ← 2

Przykładowe spójniki: *ale*, *lecz*, *a*, *jednakże*, *zaś*, *natomiast*.

DOBRA RADA

Najwięcej trudności sprawia zwykle odróżnienie zdania złożonego współrzędnie rozłącznego od przeciwstawnego. Zapamiętaj, że zdanie rozłączne mówi o dwóch czynnościach, z których jedna wyklucza drugą (albo - albo). W zdaniu przeciwstawnym natomiast treść drugiego zdania jest inna, niż wynikałoby to ze zdania pierwszego, zaskakuje nas, jest przeciwstawna do naszych oczekiwań. Jeden spójnik może występować w więcej niż jednym rodzaju zdania, dlatego nie ucz się ich na pamięć!

Zdania złożone współrzędnie nie muszą być połączone spójnikiem. Mówimy wtedy o łączności **bezpośredniej** (w odróżnieniu od **spójnikowej**), np. *Jedni lubią kryminały, inni wolą powieści obyczajowe. Chodź, przyłącz się do nas, rozweselimy cię.*

Spójniki i zaimki względne łączące zdania złożone nazywamy **wskaźnikami zespolenia** (ponieważ zespalają zdania składowe).

UWAGA *interpunkcyjna*

W zdaniu złożonym współrzędnie nie stawiamy przecinka przed spójnikami: ***i***, ***oraz***, ***albo***, ***lub***, ***ni***, ***ani***, ***bądź***, ***tudzież*** (z wyjątkiem takich sytuacji, w których dany spójnik się powtarza, np. *Albo wyjdziemy razem, albo nie pójdę tam wcale*.).

Bez przecinka
oraz i albo
lub ni ani
tudzież
bądź

Wszystkie pozostałe spójniki w zdaniu złożonym współrzędnie **wymagają** użycia przecinka.

Zdanie złożone podrzędnie

CO TO JEST ZDANIE ZŁOŻONE PODRZĘDNIE? DO CZEGO SŁUŻY?

Zdanie złożone podrzędnie, jak każde zdanie złożone, zawiera więcej niż jedno orzeczenie. Składa się ze zdania **nadrzędnego** (głównego) oraz **podrzędnego** (określającego zdanie nadrzędne).

Wypowiedzenie podrzędne zwykle zastępuje jakąś niewyrażoną część wypowiedzenia nadrzędnego. Pełni taką samą funkcję jak poszczególne części zdania w zdaniu pojedynczym (a więc: podmiotu, orzecznika, przydawki, dopełnienia i okolicznika). Zdanie podrzędne jest zatem rozwiniętym (zawierającym orzeczenie) odpowiednikiem różnych części zdania pojedynczego. Stanowi ono bardziej precyzyjną formę wyrażania myśli. Możemy przecież powiedzieć:

Tata przypomniał mi (o czym?) *o wyjściu do teatru.*

albo

Tata przypomniał mi, że wychodzimy do teatru.

W przytoczonych przykładach zdanie złożone jest precyzyjniejsze niż pojedyncze, ponieważ daje znacznie więcej informacji. Zdanie pojedyncze możemy rozumieć wielorako: 1) tata i ja wybieramy się do teatru; 2) tata wychodzi do teatru z mamą lub kimś innym; 3) to ja wychodzę do teatru, a tata zostaje. Jak widzisz, interpretacji może być bardzo wiele i przedstawione przykłady wcale nie wyczerpują wszystkich możliwości. Dlatego, aby uniknąć niejasności, często używamy wypowiedzeń złożonych.

W zdaniu złożonym podrzędnie zdania składowe mogą być ze sobą połączone w różny sposób:

- spójnikami, takimi jak *że*, *gdyż*, *jeśli*, np.

*Tata przypomniał mi, **że** wychodzimy do teatru.*

*Mama raczej nie pójdzie, **gdyż** boli ją głowa.*

***Jeśli** ją poprosimy, może da się namówić.*

- zaimkami względnymi, takimi jak *gdzie, co, który,* np.
*Nie wiem, **gdzie** leżą bilety.*
*Powiedz, **co** sądzisz o tym przedstawieniu.*
*Spektakl, **który** ostatnio widziałam, jest znakomity.*

Bez względu na zastosowane wskaźniki zespolenia zdania składowe w zdaniu złożonym podrzędnie **zawsze oddzielamy przecinkami**.

Budowę zdania złożonego podrzędnie możemy przedstawić graficznie. Wykres pokazuje zależności między zdaniami składowymi (zdanie nadrzędne i podrzędne).

Tata przypomniał mi, że wychodzimy do teatru.

1
2

Jeśli ją poprosimy, może da się namówić.

2
1

Spektakl, który ostatnio widziałam, jest znakomity.

1a 1b
2

DOBRA RADA

Aby na pewno dobrze postawić przecinek, musisz rozstrzygnąć, czy dane zdanie jest złożone, czy pojedyncze.

Pamiętaj, że w zdaniu pojedynczym przecinek poprzedza tylko trzy spójniki: *ale*, *lecz*, *czyli*.

Przed spójnikami: *a*, *aż*, *czy*, *i*, *jak*, *niż* w zdaniu pojedynczym stawiamy przecinek tylko wtedy, gdy się powtarzają lub wprowadzają wyliczenie.

Natomiast w zdaniu złożonym poprzedzamy przecinkiem wszystkie spójniki oprócz *i*.

ZDANIE ZŁOŻONE Z PODRZĘDNYM PODMIOTOWYM

Zdanie podrzędne podmiotowe odpowiada na pytania podmiotu (*kto?*, *co?*), np. *Ten dostanie nagrodę,* (kto?) *kto pierwszy zadzwoni.*
Zdawało mi się, (co?) *że słyszę śpiew.*; zastępuje też podmiot zdania nadrzędnego.
Porównaj np. podmiot w zdaniu pojedynczym:
Śniło mi się (co?) ***fruwanie***.
Drzwi zamknie (kto?) ***Olek***.
oraz zdanie podrzędne podmiotowe w zdaniach podrzędnie złożonych:
Śniło mi się, (co?) ***że fruwam***.
Drzwi zamknie ten, (kto?) ***kto będzie wychodził ostatni***.
Zdania podrzędne podmiotowe najczęściej rozpoczynają się od zaimków *kto* lub *co*, np.
Kto *pod kim dołki kopie, sam w nie wpada.*
Co *się stało, to się nie odstanie.*
Zdania podrzędne podmiotowe mogą być połączone ze zdaniem nadrzędnym za pomocą spójnika, np.
Wszystkim się zdawało, ***że*** *Wojski gra jeszcze*.
lub bezspójnikowo, np.
Zapytaj o to kogoś, *kto się na tym zna*.

ZDANIE ZŁOŻONE Z PODRZĘDNYM ORZECZNIKOWYM

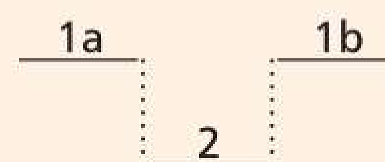
Zdanie podrzędne orzecznikowe zastępuje niewyrażony orzecznik zdania nadrzędnego, czyli jest orzecznikiem rozwiniętym w formę zdania.
Przyjrzyjcie się zdaniu pojedynczemu:
Kamil Stoch jest podziwiany przez kibiców na całym świecie.
Zauważcie, że w zdaniu tym występuje orzeczenie imienne *jest podziwiany*, składające się z łącznika *jest* i orzecznika *podziwiany*. Tę samą treść możemy wyrazić inaczej, używając zdania złożonego:
Kamil Stoch jest taki, że podziwiają go kibice na całym świecie.
W tym wypowiedzeniu w zdaniu nadrzędnym występuje łącznik *jest*, a zaimek *taki* nie daje nam żadnej informacji na temat tego, jaki jest Kamil Stoch. Tę informację zawiera zdanie podrzędne *że podziwiają go kibice na całym świecie*. Zdanie to jest rozwiniętym orzecznikiem *podziwiany* ze zdania pojedynczego. Takie zdanie składowe nazywamy podrzędnym orzecznikowym. Często wzmacnia ono sens wypowiedzi.

- Zdanie podrzędne orzecznikowe, podobnie jak orzecznik, odpowiada na pytania: *kim jest?*; *czym jest?*; *jaki, jaka, jakie jest?*, np.

Szopen jest tym, (kim jest?) *kto swoją muzyką podbił salony paryskie.*
Jego muzyka była tym, (czym była?) *co pozwalało przetrwać Polakom na obczyźnie.*
Kompozytor był taki, (jaki był?) *że chętnie zapraszano go na różne imprezy towarzyskie.*

ZDANIE ZŁOŻONE Z PODRZĘDNYM PRZYDAWKOWYM

Zdanie podrzędne przydawkowe zastępuje niewyrażoną przydawkę zdania nadrzędnego. Jest rozwiniętym w formę zdania określeniem rzeczownika. Jeśli chcemy precyzyjniej określić cechy osoby, rzeczy lub pojęcia nazywanego przez rzeczownik, posługujemy się zdaniem podrzędnym przydawkowym, np.
*Ania obejrzała **zachwycający** film.* (przydawka w zdaniu pojedynczym) – *Ania obejrzała film, **który ją zachwycił**.* (zdanie podrzędne przydawkowe);
*Zaangażowano do niego wielu **znanych** aktorów.* (przydawka w zdaniu pojedynczym) – *Zaangażowano do niego wielu aktorów, **których widzowie świetnie znają**.* (zdanie podrzędne przydawkowe);
*Film dostarczył jej **niezapomnianych** wrażeń.* (przydawka w zdaniu pojedynczym) – *Film dostarczył jej wrażeń, **których długo nie zapomni**.* (zdanie podrzędne przydawkowe).
W zdaniu złożonym z podrzędnym przydawkowym zdarza się często, że zdanie podrzędne zostaje wplecione w zdanie nadrzędne. Takie zdanie podrzędne nazywamy wtrąconym i z obu stron oddzielamy przecinkami, np.
*Film, **który wczoraj widziała Ania**, dostarczył jej niezapomnianych wrażeń.*
Wykres zdania złożonego ze zdaniem podrzędnym wtrąconym wygląda następująco:

ZDANIE ZŁOŻONE Z PODRZĘDNYM DOPEŁNIENIOWYM

Zdanie podrzędne dopełnieniowe zastępuje niewyrażone dopełnienie zdania pojedynczego, czyli jest dopełnieniem rozwiniętym w formę zdania. Podobnie jak dopełnienie, uzupełnia (dopełnia) informację niesioną przez orzeczenie zdania nadrzędnego.
Przyjrzyj się podanym zdaniom:
Krytycy dyskutowali. Publiczność była zachwycona. Śledzimy z dużą uwagą.
Zdania te nie dają nam pełnej informacji, czegoś w nich brakuje. Możemy uzupełnić je dwojako:

- dopełnieniem, np.

Krytycy dyskutowali (o czym?) *o inscenizacji dramatu. Publiczność była zachwycona* (czym?) *grą Zbigniewa Zapasiewicza. Śledzimy z dużą uwagą* (co?) *nowości teatralne.*

- zdaniem podrzędnym, np.

Krytycy dyskutowali o tym, (o czym?) *jak wypadła inscenizacja dramatu.*
Publiczność była zachwycona tym, (czym?) *jak zagrał Zbigniew Zapasiewicz.*
Śledzimy z dużą uwagą, (co?) *co nowego dzieje się w teatrze.*

Zdanie podrzędne, które podobnie jak dopełnienie odpowiada na pytania przypadków zależnych (od dopełniacza do miejscownika), nazywamy **dopełnieniowym**.

DOBRA RADA

iele trudności sprawia często odróżnienie zdania podmiotowego od dopełnieniowego, gdy postawione pytanie brzmi: *co?*. Może być to bowiem zarówno pytanie o podmiot (*kto?*, *co?* – mianownik), jak i o dopełnienie (*kogo?*, *co?* – biernik), np. *Powiedziałem im,* (co?) *że zaraz przyjdę.* – pytanie o dopełnienie, zdanie dopełnieniowe; *Zdawało się,* (co?) *że nie ma ratunku.* – pytanie o podmiot, zdanie podmiotowe. W ta

m podmiotu (zdanie bezpodmiotowe, np. *Zdawało się*; *Śniło mi się*), wtedy na pewno jego funkcję pełni zdanie podrzędne i rozpatrywane zdanie złożone jest zdaniem złożonym z podrzędnym podmiotowym: *Zdawało się,* (co?) *że nie ma ratunku. Śniło mi się,* (co?) *że fruwam.*

Jeżeli natomiast w zdaniu nadrzędnym występuje podmiot, rozpatrywane zdanie złożone jest zdaniem złożonym z podrzędnym dopełnieniowym, np. *Powiedziałem im* (podmiot domyślny „ja”)*, że przyjdę. Wszyscy zrozumieli,* (co?) *że nie ma ratunku.*

ZDANIE ZŁOŻONE Z PODRZĘDNYM OKOLICZNIKOWYM

Zdania podrzędne okolicznikowe zastępują okoliczniki niewyrażone w zdaniu nadrzędnym (lub je uzupełniają) i odpowiadają na te same pytania. Podobnie jak okoliczników, używamy ich wtedy, gdy chcemy nazwać różne okoliczności związane ze zdarzeniem, o którym mówi zdanie nadrzędne. Dzięki zdaniom podrzędnym okolicznikowym dowiadujemy się, gdzie, kiedy, jak, dlaczego, w jakim celu, pod jakim warunkiem, mimo czego coś się dzieje. *Byłem tu* (kiedy?) ***wczoraj.*** – okolicznik czasu w zdaniu pojedynczym. *Byłem tu wtedy,* (kiedy?) ***gdy padał śnieg.*** – zdanie złożone z podrzędnym okolicznikowym czasu.

Wyróżniamy **zdania podrzędne okolicznikowe**:

- **miejsca** (*gdzie?*, *dokąd?*, *skąd?*, *którędy?*), np.
Pojedźmy tam, (dokąd?) *gdzie byliśmy w zeszłym roku.*
Odstaw tam, (gdzie?) *skąd wziąłeś.*
Już się przeprowadzili stamtąd, (skąd?) *gdzie ich odwiedzaliśmy.*

- **czasu** (*kiedy?*, *od kiedy?*, *do kiedy?*, *jak długo?*), np.
Zobaczył go, (kiedy?) *gdy wsiadał do samochodu.*
Nie odwiedzałem go, (od kiedy?) *odkąd zmieniłem szkołę.*
Dopóty dzban wodę nosi, (do kiedy?) *dopóki mu się ucho nie urwie.*

- **sposobu** (*jak?*, *w jaki sposób?*), np.
Zrób to tak, (jak?) *żeby nikt nie zauważył.*
Zachowuje się tak, (jak?) *jakby go nic nie obchodziło.*

UWAGA

Jak zapewne zauważyłeś / zauważyłaś w przykładach, w zdaniu podrzędnym okolicznikowym celu funkcję orzeczenia często pełni czasownik w bezokoliczniku.

Plamy wytarliśmy tak, (jak?) *że nie zostało po nich śladu.*

- **celu** (*po co?*, *w jakim celu?*), np.
Przyszedłem do ciebie, (po co?) *żeby obejrzeć twoją kolekcję motyli.*
Zgłoszę się do odpowiedzi, (po co?) *żeby dostać dobry stopień.*
Zatkaj uszy, (po co?) *żebyś nie słyszał naszej rozmowy.*

- **przyczyny** (*dlaczego?*, *z jakiego powodu?*), np.
Przyszedłem do ciebie, (dlaczego?) *ponieważ nie było cię w szkole.*
Zapal światło, (dlaczego?) *bo się ściemnia.*
Obiad zjemy w restauracji, (z jakiego powodu?) *ponieważ w domu nie ma wody ani gazu.*

- **warunku** (*pod jakim warunkiem?*, *w jakim wypadku?*, *w razie czego?*), np.
Wszystko się uda, (pod jakim warunkiem?) *jeśli się zgodzisz na moją propozycję.*
(pod jakim warunkiem?) *Gdyby wcześniej powiedziała nam o tym, na pewno moglibyśmy jej pomóc.*
Zawsze możesz u nas przenocować, (pod jakim warunkiem?) *jeżeli przyjedziesz tu na dłużej.*

- **przyzwolenia** (*mimo co?*, *pomimo czego?*, *wbrew czemu?*), np.
Przyszedłem do ciebie, (pomimo czego?) *chociaż mnie nie zapraszałeś.*
(Mimo czego?) *Nigdy nie pracował w swoim zawodzie, aczkolwiek miał wykształcenie muzyczne.*
Nie nauczył się jeździć na nartach, (mimo czego?) *mimo że urodził się w Zakopanem.*

ZDANIA

WSPÓŁRZĘDNIE

Żadna z części zdania złożonego nie jest podporządkowana drugiej, obie są równorzędne i mogłyby istnieć samodzielnie.

» łączne

Spójniki: i, oraz, także, ani
Pójdę do sklepu i kupię lody.

1 ………………… 2

» rozłączne

Spójniki: lub, albo
(1) Zjem lody (2) albo wypiję koktajl.

1 ——‹···›—— 2

» wynikowe

Spójniki: więc, zatem, toteż, dlatego
(1) Było zimno, (2) więc poszliśmy do domu.

1 ——›···›—— 2

» przeciwstawne

Spójniki: ale, lecz, a, jednakże, natomiast, zaś
(1) Nie lubili się, (2) ale sobie pomagali.

1 ——›···‹—— 2

» dopełnieniowe

Zdanie podrzędne odpowiada na pytania dopełnienia (pytania przypadków od dopełniacza do miejscownika).
(1) Nie bój się, (2) że stracisz pracę.

1 — czego? — 2

» przydawkowe

Zdanie podrzędne odpowiada na pytania przydawki: jaki?, który?, ile?, czego?
(1) Spotkałem kolegę, (2) o którym opowiadała mi mama.

1 — którego? — 2

» orzecznikowe

Zdanie podrzędne odpowiada na pytania: kim jest?, czym jest?, jaki jest?
(1) Kasia stała się taka, (2) że nie potrafię jej zaufać.

1 — jaka? — 2

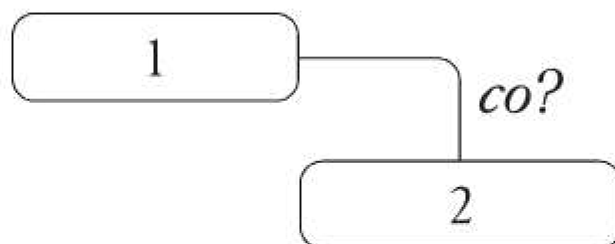
ZŁOŻONE

PODRZĘDNIE

Jedna część zdania złożonego jest podporządkowana drugiej i uzupełnia jej treść.

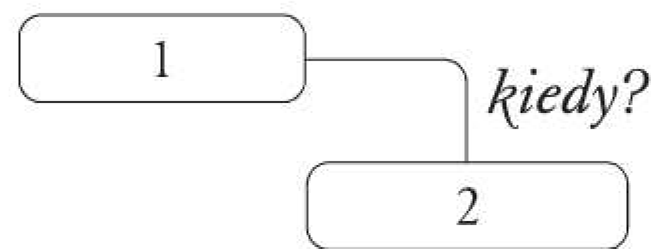
» podmiotowe

Zdanie podrzędne odpowiada na pytania podmiotu (istnieje wówczas, gdy podmiot w zdaniu nadrzędnym jest wyrażony przez „to" lub gdy zdanie nadrzędne jest bezpodmiotowe, a funkcję orzeczenia pełni w nim 3. os. lp czasowników: zdawać się, wydawać się, okazać się).
(1) Okazało się, (2) że to był tylko cień.

» okolicznikowe

Zdanie podrzędne odpowiada na pytania okolicznika.
(1) Poszedłem do kina, (2) kiedy skończyłem pracę.

czasu

kiedy?, jak długo?
(1) Wróciłam do domu, (2) kiedy poczułam się zmęczona.

miejsca

gdzie?, skąd?, dokąd?, którędy?
(1) Wróciłam stamtąd, (2) skąd nikt nie wraca.

sposobu

jak?, w jaki sposób?
(1) Napisz tak, (2) aby można było przeczytać.

przyczyny

dlaczego?, z jakiego powodu?
(1) Nie zostawię cię samej, (2) bo się będziesz bała.

celu

po co?, w jakim celu?
(1) Poszłam do sklepu, (2) aby kupić lody.

stopnia

jak bardzo?, w jakim stopniu?
(1) Potrząsnęłam gałęzią tak mocno, (2) że jabłka zaczęły spadać.

warunku

w razie czego?, pod jakim warunkiem?
(1)Dostaniesz piątkę, (2) jeśli przepiszesz to na czysto.

przyzwolenia

mimo co?, wbrew czemu?
(1) Nie idę spać, (2) choć jestem bardzo zmęczony.

POWTÓRZENIE I UTRWALENIE WIADOMOŚCI ZE SKŁADNI ZDANIA ZŁOŻONEGO

1 **Z podanych zdań pojedynczych utwórz zdania złożone połączone spójnikami, zaimkami lub oddzielone przecinkami i zapisz je w zeszycie. Możesz zmienić szyk i formę wyrazów.**

A. Domy patrycjuszy w starożytnym Rzymie były bardzo przestronne. Ich najważniejszą część stanowiło atrium.

B. Była to wielka sala. Życie domowników toczyło się głównie tutaj.

C. Płonął tam święty ogień. Mieszkańcy skupiali się wokół niego.

D. Ognisko domowe pełniło nie tylko funkcję praktyczną. Zapewniało także poczucie bezpieczeństwa.

E. Gość przybywający do domu musiał pozdrowić święty ogień. Tego wymagała etykieta.

2 **Z par zdań pojedynczych utwórz wskazane typy zdań złożonych współrzędnie:**

A. **przeciwstawne:** Zmarzłem. Nie zachorowałem.

B. **wynikowe:** Wieje wiatr. Liście spadają z drzew.

C. **rozłączne:** Przyjdę do ciebie. Zatelefonuję.

D. **łączne:** Szedł. Śpiewał.

3 **Każde z podanych zdań uzupełnij tak, aby powstało jedno zdanie współrzędnie złożone i dwa zdania podrzędnie złożone: przydawkowe i okolicznikowe.**

A. Zawsze liczę na pomoc mojego brata.

B. Często proszę moją siostrę o przysługę.

4 **Połącz podane zdania tak, aby powstało:**

A. zdanie złożone współrzędnie,

B. zdanie złożone podrzędnie.

Internet jest obecnie najpopularniejszym źródłem informacji. Ludzie coraz rzadziej korzystają z tradycyjnych encyklopedii.

Imiesłowowy równoważnik zdania

Na pewno pamiętacie, że równoważnikiem zdania jest takie wypowiedzenie, w którym nie ma orzeczenia. Była o tym mowa na początku tego rozdziału (por. s. 30). Wiecie także, że w wypowiedzeniach złożonych mogą również występować równoważniki zdań, np. *Jaka praca, taka płaca. Komu w drogę, temu czas.*

Teraz przyjrzyj się zdaniom:

Ryszard Kapuściński zbierał materiały do swych reportaży, podróżując do najbiedniejszych zakątków świata.

Odbywszy wiele podróży do Związku Radzieckiego, napisał książkę „Imperium".

Mieszkając wśród opisywanych później ludzi, dogłębnie poznawał ich życie.

Każde z przedstawionych zdań złożonych składa się z dwóch wypowiedzeń. Jedno z nich (nadrzędne) jest zdaniem, gdyż zawiera orzeczenie (*zbierał, napisał, poznawał*), natomiast drugie (podrzędne) jest równoważnikiem zdania, gdyż nie ma orzeczenia. Zamiast orzeczenia w zdaniach podrzędnych wystąpiły wyrazy *podróżując, odbywszy, mieszkając*, czyli imiesłowy przysłówkowe (por. s. 24).

W języku polskim funkcję równoważnika w zdaniu złożonym najczęściej pełnią właśnie imiesłowy przysłówkowe wraz z wyrazami je określającymi. Taką konstrukcję nazywamy **imiesłowowym równoważnikiem zdania**.

Konstrukcje z imiesłowami przysłówkowymi nigdy nie występują samodzielnie, zawsze wchodzą w skład wypowiedzenia złożonego, które nazywamy wtedy wypowiedzeniem złożonym z imiesłowowym równoważnikiem zdania.

Imiesłowowy równoważnik zdania zastępuje zdanie podrzędne okolicznikowe (czasu, przyczyny lub sposobu) lub jedno ze zdań współrzędnych, np.

Gdy dziennikarz się obudził, poczuł przejmujący chłód. – Obudziwszy się, dziennikarz poczuł przejmujący chłód.

Rozmawiał i słuchał uważnie. – Rozmawiając, słuchał uważnie.

Poprawne stosowanie imiesłowowego równoważnika zdania sprawia czasem pewne trudności. Trzeba pamiętać o kilku podstawowych zasadach:

1. W zdaniu nadrzędnym i imiesłowowym równoważniku zdania musi występować ten sam podmiot, np. *Janek siedział w ogrodzie, czytając reportaż.* (Janek siedział i Janek czytał reportaż)
Obudziwszy się, dziennikarz poczuł przejmujący chłód. (dziennikarz się obudził i dziennikarz poczuł chłód)

2. Między czynnością wyrażoną przez imiesłów i działaniem oznaczonym przez orzeczenie zdania nadrzędnego musi być zachowana odpowiednia relacja czasowa:

- przy zastosowaniu imiesłowu współczesnego konieczna jest jednoczesność akcji, np. *Janek siedział w ogrodzie, czytając reportaż.* (siedział i czytał w tym samym czasie)
- przy zastosowaniu imiesłowu uprzedniego czynność, o której mówi imiesłów, nastąpiła wcześniej (uprzednio) niż czynność, o której mówi orzeczenie zdania nadrzędnego, np. *Obudziwszy się, dziennikarz poczuł przejmujący chłód.* (najpierw się obudził, a potem poczuł chłód)

Wypowiedzenia z imiesłowowym równoważnikiem (a w szczególności uprzednim) są charakterystyczne przede wszystkim dla pisanej odmiany języka, zwłaszcza dla tekstów o charakterze argumentacyjnym, jak rozprawka, oraz takich, które wymagają zwięzłości, np. sprawozdań i streszczeń.
Imiesłowowy równoważnik zdania na wykresie przedstawiamy linią falistą, np.
Janek siedział w ogrodzie, czytając reportaż.

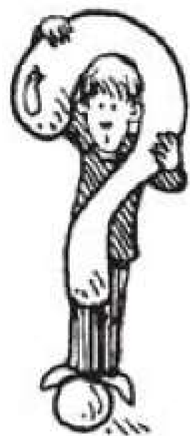
1 2

Obudziwszy się, dziennikarz poczuł przejmujący chłód.

2

1

UWAGA *interpunkcyjna*

Imiesłowowy równoważnik zdania oddzielamy przecinkami, tak samo jak zdanie podrzędne.

1 W podanych wypowiedzeniach wskaż imiesłowowe równoważniki zdania.

Wychodząc z domu, spotkałem listonosza z przesyłką dla mnie. Pokwitowawszy odbiór paczki, wróciłem do mieszkania, aby się przekonać, co jest w środku. Próbowałem, trzęsąc się ze zniecierpliwienia, odwiązać sznurek. Stwierdziwszy, że nie uda mi się tego zrobić dość szybko, przeciąłem go i rozerwałem papier. Teraz dopiero, patrząc na lśniące obwoluty książek, które zawierał pakunek, zdołałem nieco ochłonąć. Już wiedziałem, że właśnie przysłano mi nagrodę za zwycięstwo w turnieju mitologicznym. Pęczniejąc z dumy, delikatnie pogłaskałem okładki przepięknych albumów. Będę miał zajęcie na długie zimowe wieczory!

2 Przekształć podane zdania w wypowiedzenia złożone z imiesłowowym równoważnikiem zdania. Pamiętaj o zachowaniu poprawnego szyku utworzonych zdań.

A. Gdy śpimy, najlepiej odpoczywamy.

B. Kiedy niedźwiedź poczuł zapach miodu, oblizał się łakomie.

C. Uciekaliśmy przed nadchodzącą burzą i natknęliśmy się na ślady wilczych łap.

D. Gdy przemawiał, podnosił głos.

E. Gdy usłyszał pukanie, ostrożnie podszedł do drzwi.

3 Zamień podane pary zdań pojedynczych na wypowiedzenia z imiesłowowym równoważnikiem zdania. Jakiego imiesłowu trzeba użyć? Od czego to zależy?

A. Oglądałam piękny film o miłości. Utożsamiałam się z główną bohaterką.

B. Obejrzał horror w telewizji. Poczuł się nieswojo.

C. Planowaliśmy wycieczkę. Często analizowaliśmy mapę.

D. Zaplanowaliśmy wycieczkę. Zamarzyliśmy o wakacjach.

E. Chodzili po górach. Podziwiali piękne widoki.

F. Zeszli do schroniska. Oglądali zdjęcia z wyprawy.

Wypowiedzenie wielokrotnie złożone

CO TO JEST WYPOWIEDZENIE WIELOKROTNIE ZŁOŻONE?

Istnieją w języku polskim konstrukcje składniowe zbudowane z wielu wypowiedzeń składowych. Tworzymy je wtedy, gdy chcemy wyrazić kilka myśli w jednym zdaniu, np.

Henryk Sienkiewicz, pisząc powieści historyczne, dokładnie studiował dawne dokumenty i wnikliwie czytał dzieła kronikarzy, gdyż pragnął, aby jego utwory zawierały prawdziwe informacje na temat wydarzeń, które stanowiły tło akcji.

Takie wypowiedzenie, zbudowane z co najmniej trzech zdań składowych, nazywamy **wypowiedzeniem wielokrotnie złożonym**. Wyróżniamy w nim wypowiedzenie główne oraz wypowiedzenia poboczne, które łączą się w stosunku współrzędnym lub podrzędnym, np.

Wyjątkowość kroniki Jana Długosza polega na tym (1), *że opiera się ona na starannie zbadanych dokumentach* (2) *i przez długi czas była jedyną naukową próbą syntezy dziejów średniowiecznej Polski* (3).

1 – zdanie główne;
2 – zdanie podrzędne do 1., dopełnieniowe;
3 – zdanie współrzędne do 2., łączne.

Do wypowiedzeń składowych zaliczamy także imiesłowowe równoważniki zdania i traktujemy je tak samo jak zdania z orzeczeniem, gdyż pełnią te same funkcje składniowe.

Spisując dzieje Polski (1), *Długosz przejawił wybitny talent literacki* (2), *który uwidocznił się w barwnych opisach ludzi i wydarzeń* (3).

2 – zdanie główne;
1 – imiesłowowy równoważnik zdania w funkcji zdania okolicznikowego czasu, podrzędny do 2.;
3 – zdanie podrzędne do 2., przydawkowe.

BUDOWA WYPOWIEDZEŃ WIELOKROTNIE ZŁOŻONYCH

Analizę wypowiedzenia wielokrotnie złożonego przeprowadza się na podobnych zasadach, jak omówienie budowy zdania złożonego współrzędnie lub podrzędnie. Polega ona na ukazaniu zależności między poszczególnymi wypowiedzeniami składowymi. Aby nie popełnić błędu, należy postępować według określonego porządku.
Oto kolejność czynności przy analizie wypowiedzenia wielokrotnie złożonego:
1. Podział na wypowiedzenia składowe (zarówno zdania, jak i równoważnik zdania).
2. Numeracja wypowiedzeń składowych (aby było wiadomo, ile ich wszystkich jest).
3. Znalezienie wypowiedzenia głównego (nadrzędnego w stosunku do pozostałych).
4. Ustalenie zależności pomiędzy wypowiedzeniami składowymi.
5. Sporządzenie wykresu.
6. Opis wykresu (określenie rodzaju wypowiedzeń składowych).

DOBRA RADA

Dzieląc zdania na części składowe, szukaj przede wszystkim orzeczeń, ale pamiętaj o imiesłowowych równoważnikach zdania. Najwięcej trudności sprawia zwykle odszukanie zdania głównego. Takiego zdania nie może rozpoczynać spójnik, a więc zdanie składowe bez spójnika na początku bywa bardzo często zdaniem głównym.

1 **Przeczytaj podane zdanie wielokrotnie złożone i określ, z ilu wypowiedzeń składowych jest zbudowane. Wskaż zdanie nadrzędne.**

Łódź indiańska dopływała do brzegu, którego prawie nie było widać, gdyż zasłaniała go gęsta ściana deszczu i spowijał nadchodzący zmrok.

2 **Przeprowadź analizę składniową podanego wypowiedzenia. Przedstaw zależności na wykresie.**

Nazwa parku Łazienkowskiego pochodzi od dawnej łaźni, która mieściła się w grocie na wyspie na środku stawu, a potem została przebudowana na pałac, wokół którego powstał piękny park w stylu francuskim i angielskim.

3 **Podane grupy zdań przekształć w wypowiedzenia wielokrotnie złożone. Przeprowadź analizę składniową utworzonych wypowiedzeń. Przedstaw zależności na wykresach.**

A. W czasie wyprawy Napoleona na Egipt znaleziono tzw. kamień z Rosetty. Pokryty był napisami w dwóch językach. Możliwe stało się odczytanie hieroglifów egipskich. Dotąd stanowiły zagadkę.

B. Żołnierze napoleońscy przybyli pod piramidy egipskie. Mieli stoczyć ważną bitwę. Napoleon wypowiedział słynne słowa: „Żołnierze, patrzy na was czterdzieści wieków historii".

INTERPUNKCJA W WYPOWIEDZENIU WIELOKROTNIE ZŁOŻONYM

Umiecie już przeprowadzić analizę składniową wypowiedzenia wielokrotnie złożonego, zatem poprawne stosowanie zasad interpunkcji nie powinno Wam sprawiać trudności. Zapamiętajcie naczelną zasadę:

przecinkiem oddzielamy wszystkie wypowiedzenia składowe, także równoważniki zdania.

Oczywiście – zgodnie z zasadami interpunkcji zdania złożonego współrzędnie – użycia przecinka nie wymagają wypowiedzenia złożone współrzędnie łączne i rozłączne połączone spójnikami (por. s. 33). W utworach literackich możesz się niekiedy spotkać z pewną dowolnością w stosowaniu zasad interpunkcji, gdyż czasem zależy ona od artystycznych zamierzeń autora. W innych rodzajach tekstów obowiązują jednak w tym zakresie zasady gramatyczne.

1 **Przeczytaj podany fragment *Krzyżaków* Henryka Sienkiewicza. Czy w tej postaci jest on całkowicie zrozumiały? Przepisz tekst do zeszytu, dostawiając przecinki, i zastanów się, jakie znaczenie dla jego zrozumienia ma interpunkcja.**

„Siłę roboczą Bogdańca powiększył o pięć rodzin chłopskich stada bydła i koni pomnożył a przy tym zbudował śpichlerz chruścianą oborę i takąż stajnię. Natomiast nie mieszkając stale w Bogdańcu o dom nie dbał – i Maćko który marzył czasami że wróciwszy zastanie go otoczonym rowem i częstokołem zastał wszystko tak jak był zostawił z tą chyba różnicą że węgły pokrzywiły się nieco a ściany wydały się niższe bo osiadły i zasunęły się w ziemię. Dwór składał się z ogromnej sieni dwóch obszernych izb z komorami i z kuchni. W izbach były okna z błon na środku zaś każdej ognisko w ulepionej z gliny podłodze z którego dym wychodził przez szpary w pułapie. Pułap ów czarny zupełnie bywał za lepszych czasów zarazem i wędlarnią na kołkach bowiem powbijanych w belki wieszano wówczas szynki wieprzowe dzicze niedźwiedzie i łosie combry jelenie i sarnie grzbiety wołowe i całe zwoje kiełbas. W Bogdańcu jednak haki były teraz puste jak również i półki biegnące wzdłuż ścian na których po innych dworach ustawiano misy cynowe i gliniane.”

H. Sienkiewicz, *Krzyżacy*

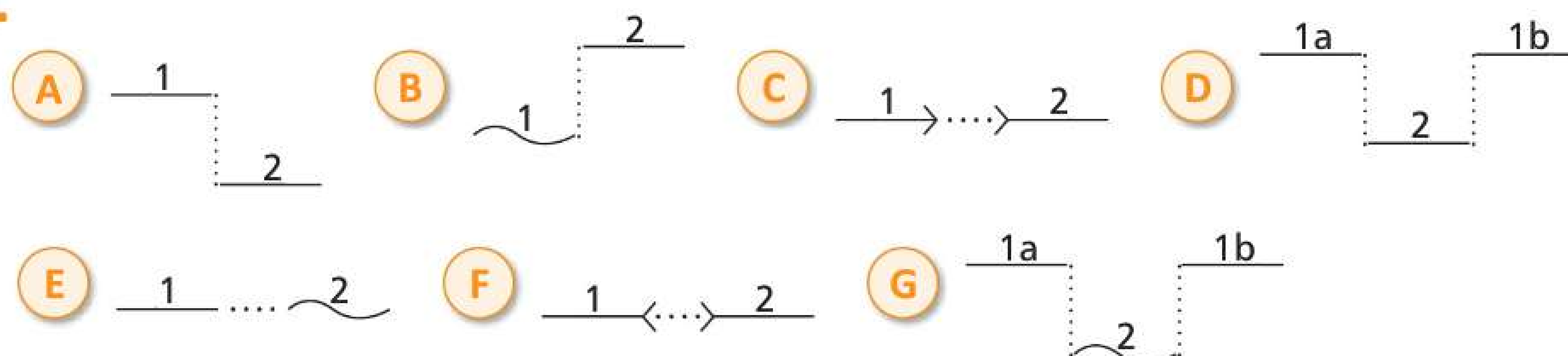
2 **Opisz zamieszczoną reprodukcję, posługując się tylko jednym zdaniem wielokrotnie złożonym. Pamiętaj o poprawnej interpunkcji.**

William Blake, *Kuszenie i upadek* Ewy, 1808

POWTÓRZENIE I UTRWALENIE WIADOMOŚCI ZE SKŁADNI

1 **Ułóż zdania do wykresów.**

2 **Popraw błędy w podanych zdaniach. Określ, na czym te błędy polegają.**

A. [Idąc przez most, spadła mu czapka.]

B. [Kończąc pracę, poszedł do kina na komedię.]

C. [Lubił babcię swojej dziewczyny, która miała 70 lat i była bardzo mądra.]

D. [Zjadłszy pozmywali wszystkie naczynia po obiedzie.]

3 **Podane wypowiedzenia uzupełnij wskazanymi zdaniami składowymi.**

A. Zdanie podrzędne okolicznikowe miejsca:
Janek był miłośnikiem gór i każdą wolną chwilę spędzał tam, ……… .

B. Zdanie współrzędne wynikowe:
Zaczęły się wakacje, ……… , by na górskim szlaku wypróbować nowe buty.

C. Imiesłowowy równoważnik zdania:
……… , pogwizdywał wesoło i przyglądał się szczytom, które pięknie lśniły w słońcu.

D. Zdanie główne:
Kiedy wieczorem siedział w schronisku, popijając ciepłą herbatę, ……… , mimo że bolały go zmęczone wędrówką nogi.

4 **Przedstaw na wykresach budowę poniższych zdań. Nazwij zdania składowe.**

A. Byliśmy przekonani, że dziewczęta wygrają ten mecz, ponieważ były świetnymi koszykarkami i potrafiły walczyć do końca.

B. Marek, chociaż mógł jechać na wycieczkę, został w domu, żeby doglądać młodszej siostry, która chorowała na szkarlatynę i miała wysoką gorączkę, więc potrzebowała stałej opieki.

5 **Ułóż zdanie złożone z czterech zdań składowych. Sporządź wykres. Nazwij zdania składowe.**

słowotwórstwo

CO TO JEST SŁOWOTWÓRSTWO?

Zapewne pamiętacie z młodszych klas, czym zajmuje się **słowotwórstwo**. Jest to, jak sama nazwa wskazuje, taki dział gramatyki, który opisuje, jak tworzy się słowa oraz jak są one zbudowane. Słowotwórstwem nazywa się także tę część systemu języka, która obejmuje reguły tworzenia i budowy wyrazów powstałych od słów już istniejących.

W tym rozdziale zajmiemy się budową i znaczeniem wyrazów oraz zasadami, według których powstają słowa.

Wyrazy podstawowe i pochodne

JAK POWSTAJĄ NOWE WYRAZY?

Bardzo częstym sposobem tworzenia nowych wyrazów w języku polskim jest dodawanie do wyrazów już istniejących cząstek o określonym znaczeniu.
Porównaj pary wyrazów:
kot – kotek, *papier – papierowy*, *nauczyciel – nauczycielka*.
Gdybyśmy mieli komuś wytłumaczyć, co znaczą wyrazy *kotek*, *papierowy* i *nauczycielka*, powiedzielibyśmy prawdopodobnie, że *kotek* to 'mały kot', *papierowy* to 'zrobiony z papieru', a *nauczycielka* to 'kobieta nauczyciel'. Zatem odwołalibyśmy się do znanych słów *kot, papier* i *nauczyciel*.
Cząstki *-ek*, *-owy* oraz *-ka* mają określone znaczenie:

-ek oznacza 'mały, młody' (porównaj: *płotek*, *piesek*, *papierek*),

-owy jest charakterystyczny dla przymiotników (tak jak np. *przebojowy*, *akacjowy*, *drogowy*),

-ka oznacza nazwę żeńską (jak np. *polonistka*, *entuzjastka*, *turystka*).

Wyraz, od którego został utworzony inny wyraz, nazywamy **wyrazem podstawowym** (tu np. *kot*, *papier*, *nauczyciel*).

Wyraz, który został utworzony od innego wyrazu, nazywamy **wyrazem pochodnym** (tu np. *kotek*, *papierowy*, *nauczycielka*).

wyraz podstawowy		wyraz pochodny
kot	→	kotek
papier	→	papierowy
nauczyciel	→	nauczycielka

Jeden wyraz może być jednocześnie (dla różnych wyrazów) wyrazem podstawowym i pochodnym, np. *kot* → *kotek* → *koteczek*.

Wyrazy podstawowe mogą być różnymi częściami mowy. Służą do tworzenia takich samych lub innych części mowy, np. od wyrazu *papier* powstał m.in. rzeczownik *papierek* oraz przymiotnik *papierowy*.

JAK JEST ZBUDOWANY WYRAZ POCHODNY?

Wyraz pochodny zbudowany jest z dwóch części:

- **podstawy słowotwórczej**, czyli części wspólnej wyrazu podstawowego i pochodnego, np. *kot* → *kotek, papier* → *papierowy, nauczyciel* → *nauczycielka*;
- **formantu**, czyli cząstki, za pomocą której tworzymy wyraz pochodny, np. *kot* → *kotek, papier* → *papierowy, nauczyciel* → *nauczycielka.*

W podstawie słowotwórczej mogą zachodzić **oboczności**, czyli wymiany głosek, np. *kotek* → *koteczek – k : cz, mróz* → *mroźny – ó : o; z : ź.*

Podstawą słowotwórczą mogą być wyrażenia przyimkowe, np. *na rogu* → *narożny*, *pod nogą* → *podnóżek*.

Aby łatwiej było ustalić, od jakiego wyrazu podstawowego pochodzi dany wyraz pochodny, możemy podać jego znaczenie słowotwórcze, nazywane przez językoznawców **parafrazą słowotwórczą**. Parafraza słowotwórcza, czyli omówienie znaczenia wyrazu pochodnego, ma postać wielowyrazowego wyrażenia, w którego skład wchodzi wyraz podstawowy, np. *biegacz* 'ten, kto biega', *stolik* 'mały stół', *zielenieć* 'stawać się zielonym'. Parafraza słowotwórcza pozwala wyodrębnić podstawę słowotwórczą i formant w wyrazie pochodnym.

RODZAJE FORMANTÓW

Formant, czyli cząstka, za pomocą której tworzymy wyraz pochodny, może występować w wyrazie w różnych miejscach. Z tego względu wyróżniamy kilka różnych rodzajów formantów.

Przedrostek – występuje przed podstawą słowotwórczą, na początku wyrazu pochodnego, np. *pisać* → ***na**-pisać*, *milszy* → ***naj**-milszy*.

Przyrostek – występuje po podstawie słowotwórczej, na końcu wyrazu pochodnego, np. *kot* → *kot-**ek**, papier* → *papier-**owy***.

Wrostek – występuje w wyrazach złożonych (patrz s. 61), jest cząstką dodaną między podstawami słowotwórczymi, np. *czarn-**o**-włosy, łam-**i**-główka*.

Formant zerowy – występuje w wyrazach pochodnych utworzonych poprzez odrzucenie końcowej cząstki wyrazu podstawowego, np. *dźwigać* → *dźwig-ø*, *błękitny* → *błękit-ø*.

1 **Utwórz wyrazy o znaczeniach podanych w nawiasach.**

A. zasłona → …… (mała zasłona)

B. sport → …… (związany ze sportem)

C. wierny → …… (cecha osoby wiernej)

D. czytać → …… (miejsce, w którym się czyta)

Jak nazywamy tę część wyrazu pochodnego, która jest wspólna z wyrazem podstawowym?
Jak nazywamy tę cząstkę wyrazu, za pomocą której został utworzony wyraz pochodny?

2 **W podanych wyrazach wskaż podstawę słowotwórczą i formant. W tym celu sformułuj odpowiednie parafrazy słowotwórcze. Pamiętaj, że muszą one zawierać wyraz podstawowy.**

A. bukiecik

B. ogrodowy

C. kwiaciarnia

D. napełnić

3 **Za pomocą różnych przedrostków utwórz po pięć czasowników pochodnych od każdego z podanych bezokoliczników. Skorzystaj ze wzoru.**

WZÓR: jechać – *zjechać, nadjechać, pojechać, wjechać, podjechać*.

A. skoczyć

B. szyć

C. grać

D. bić

E. myć

F. jeść

4 **Utwórz jak najwięcej wyrazów pochodnych od podanych słów. W tym celu użyj różnych przyrostków. Omów oboczności samogłoskowe i spółgłoskowe.**

A. liść

B. wąż

C. biegać

D. piec

5 **Podaj przykłady wyrazów utworzonych za pomocą formantu zerowego (innych niż *dźwig* i *błękit*).**

Funkcje formantów

Jak już wiesz, za pomocą formantów dodanych do podstawy słowotwórczej tworzymy wyrazy pochodne. Dzięki użyciu różnych formantów powstają wyrazy pochodne należące do różnych grup (kategorii) znaczeniowych.

Przykładowe informacje o znaczeniu, które nadają wyrazom poszczególne formanty, przedstawia poniższa tabela. Zwróćcie uwagę, że niektóre formanty mogą pełnić kilka funkcji.

KATEGORIA ZNACZENIOWA	FORMANT	PRZYKŁAD
Nazwy zdrobniałe i pieszczotliwe	*-ek* *-ka* *-ik* *-yk*	*kot-ek* (mały kot) *mysz-ka* (mała mysz) *stol-ik* (mały stół) *warkocz-yk* (mały warkocz)
Nazwy zgrubiałe lub o ujemnym zabarwieniu uczuciowym	*-sko* *-ysko*	*bab-sko* (niemiła kobieta, baba) *wilcz-ysko* (groźny wilk)
Nazwy miejsc	*-nia* *-arnia* *-alnia* *-ownia* *-nik* *-nica* *-ownica* *-isko*	*cukier-nia* (miejsce, gdzie sprzedaje się wyroby słodkie, czyli z cukrem) *piek-arnia* (miejsce, gdzie się piecze i sprzedaje wypieki) *pływ-alnia* (miejsce, gdzie się pływa) *sił-ownia* (miejsce, gdzie się ćwiczy siłę) *gołęb-nik* (miejsce, gdzie mieszkają gołębie) *cukier-nica* (miejsce, w którym przechowuje się cukier) *piask-ownica* (miejsce, gdzie jest dużo piasku) *kartofl-isko* (miejsce, gdzie rosną kartofle)

Nazwy wykonawców zawodów	*-nik* *-owiec* *-arz* *-ak* *-ista*	*rzemieśl-nik* (człowiek zajmujący się rzemiosłem) *sport-owiec* (człowiek zajmujący się sportem) *aptek-arz* (człowiek pracujący w aptece) *straż-ak* (człowiek pracujący w straży) *program-ista* (człowiek piszący programy komputerowe)
Nazwy mieszkańców	*-ak* *-anin* *-czyk* *-ańczyk* *-ik*	*Śląz-ak* (mieszkaniec Śląska) *łodzi-anin* (mieszkaniec Łodzi) *Japoń-czyk* (mieszkaniec Japonii) *Marok-ańczyk* (mieszkaniec Maroka) *Angl-ik* (mieszkaniec Anglii)
Nazwy żeńskie od odpowiednich męskich	*-ka* *-nica* *-owa* *-yni*	*projektant-ka* (kobieta projektant) *uczen-nica* (dziewczynka uczeń) *szef-owa* (kobieta szef) *znawcz-yni* (kobieta znawca)
Nazwy wykonawców czynności	*-acz* *-arz* *-ak* *-ca* *-nik* *-iciel* *-yciel* *-ec*	*gr-acz* (ktoś, kto gra) *łg-arz* (ktoś, kto łże) *pływ-ak* (ktoś, kto pływa) *kierow-ca* (ktoś, kto kieruje) *ratow-nik* (ktoś, kto ratuje) *myśl-iciel* (ktoś, kto myśli) *naucz-yciel* (ten, kto naucza) *wędrowi-ec* (ktoś, kto wędruje)
Nazwy narzędzi	*-ak* *-acz* *-aczka* *-nik* *-alnik* *-arka*	*pis-ak* (to, czym się pisze) *podgrzew-acz* (to, czym się podgrzewa) *trzep-aczka* (to, czym się trzepie) *grzej-nik* (to, co grzeje) *zamraż-alnik* (to, co służy do zamrażania) *druk-arka* (to, co drukuje)
Nazwy czynności	∅ *-anie* *-enie*	*śpiew* (to, że ktoś śpiewa) *śpiew-anie* (to, że ktoś śpiewa) *mówi-enie* (to, że ktoś mówi)
Nazwy nosicieli cech	*-ec* *-ek* *-ak* *-as*	*starz-ec* (człowiek stary) *śmiał-ek* (człowiek śmiały) *przystojni-ak* (człowiek przystojny) *grub-as* (człowiek gruby)
Nazwy cech	*-ość* *-ota* ∅	*strar-ość* (cecha kogoś starego) *głup-ota* (cecha kogoś głupiego) *czerń-∅* (cecha czegoś czarnego)

1 **Zapisz po trzy wyrazy pochodne od podanych. Oddziel formanty.**

A. znać → [redacted]

B. scena → [redacted]

C. gimnazjum → [redacted]

2 **W podanych wyrazach oddziel formant od podstawy słowotwórczej.**

A. główka

B. usłyszeć

C. żeglarski

D. kwiecisty

E. stolarz

F. przygotowanie

G. śrubokręt

H. bieżnia

3 **Wskaż i nazwij cząstki słowotwórcze w podanych wyrazach.**

A. przemyśleć

B. falochron

C. przykładowy

D. odkurzacz

E. pokonferencyjny

F. dźwig

4 **Utwórz wskazane wyrazy od rzeczownika** *gołąb*.

A. nazwa miejsca

B. nazwa wykonawcy zawodu

C. zdrobnienie

D. nazwa żeńska

5 **Wymień formanty, które tworzą nazwy:**

A. nosicieli cech,

B. mieszkańców.

6 **Utwórz wyrazy pochodne, których znaczenie opisują poniższe parafrazy słowotwórcze. Wykorzystaj informacje o funkcjach formantów zawarte w tabelce na s. 56-57.**

A. ‘miejsce, w którym gra się w gry komputerowe’

B. ‘ten, kto pisze teksty piosenek’

C. ‘to, co kopiuje’

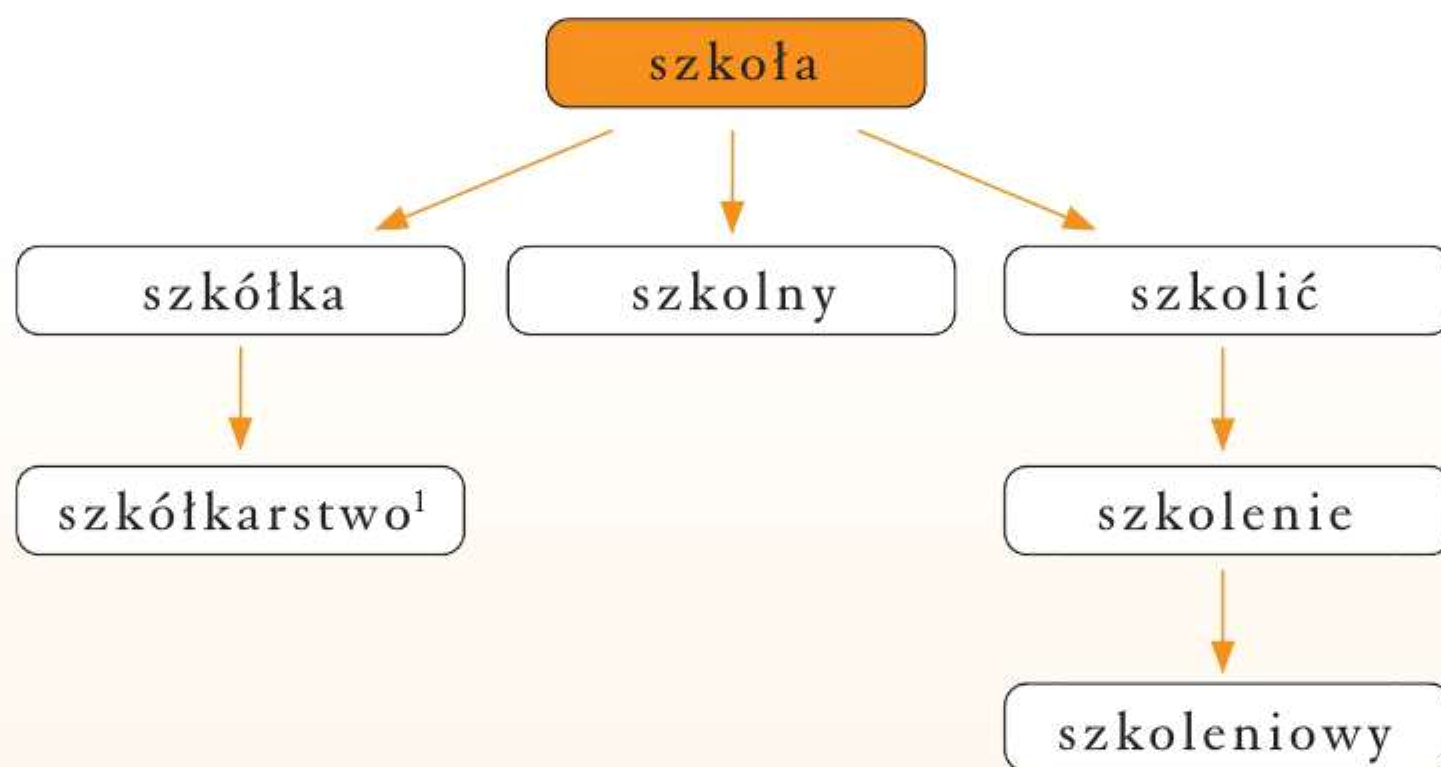
Rodzina wyrazów

W trakcie dotychczasowej nauki wielokrotnie spotkaliście się z określeniem *wyrazy pokrewne*. W tym rozdziale przyjrzymy się bliżej zjawisku pokrewieństwa wyrazów, a więc ich przynależności do jednej rodziny.

Rodzina wyrazów to taka grupa wyrazów, która pochodzi (bezpośrednio lub pośrednio) od tego samego wyrazu podstawowego, wchodzącego także w jej skład. Tak więc do jednej rodziny należą np. wyrazy: *stół*, *stolik*, *stoliczek*, *stołowy*, *stołować się*, *stołownik*, *stołówka*, *stolarz*, *stolarski*, *stolarnia*. Wyrazy te mają wspólną cząstkę słowotwórczą, która jest też wspólnym elementem znaczeniowym. Cząstkę tę nazywamy **rdzeniem**. Rdzeń jest to najważniejsza, niepodzielna słowotwórczo cząstka wyrazu, która występuje we wszystkich wyrazach należących do tej samej rodziny słowotwórczej. W podanym wyżej przykładzie rdzeniem jest cząstka *stol-*. Niekiedy rdzeń wspólny wielu wyrazom występuje w kilku wariantach (formach), które różnią się między sobą głoskami (np. w wyrazach ***stół*** – ***stol****-ik* występuje rdzeń w dwóch wariantach: *stół* i *stol*). Takie rdzenie nazywamy **rdzeniami obocznymi**, a wymianę głosek – **obocznością** rdzenia. Niezbędnym warunkiem przynależności wyrazów do jednej rodziny jest, obok podobieństwa brzmienia, podobieństwo znaczenia. Wyrazy *kurka* i *kurtka*, chociaż brzmią prawie tak samo, nie są pokrewne, gdyż mają zupełnie inne znaczenie. Podobnie jest z wieloma innymi słowami, np. *nóż* i *nóżka*, *warta* i *wartki*, *zupa* i *zupełnie*.

W omawianym przykładzie występują więc rdzenie oboczne *stoł* : *stół* : *stol* oraz oboczności: *ó* : *o* i *ł* : *l*.

Rodzinę wyrazów można przedstawić graficznie na wykresie.

DOBRA RADA

Nie pomyl terminu *wyraz pokrewny* z terminem *wyraz pochodny*. Wyraz pokrewny to każdy należący do danej rodziny, wyraz pochodny to tylko ten, który został utworzony od konkretnego wyrazu podstawowego.

1 **Od wyrazu** *czytać* **utwórz nazwę:**

A. **czynności,**

B. **miejsca,**

C. **wykonawcy czynności.**

We wszystkich wyrazach rozpoznaj cząstkę wspólną dla całej grupy. Jak nazywamy taką cząstkę?

2 **W każdej grupie wskaż wyrazy, które należą do jednej rodziny.**

A. granica, graniczny, granit, zagraniczny, graniczyć, pogranicze, graniasty, granulka

B. mur, murować, podmurówka, murawa, murena, murek, zamurowany, murarz

[1] szkółkarstwo – hodowla siewek i sadzonek w szkółkach.

Wyrazy złożone

Wśród wyrazów pochodnych znajdują się takie, które powstały od dwóch (lub więcej) wyrazów podstawowych i zawierają co najmniej dwie podstawy słowotwórcze. Wyrazy takie nazywamy **złożonymi**.

Rodzaje wyrazów złożonych:

- **zestawienia** – dwa odrębne wyrazy tworzące jedną całość znaczeniową, np. *wieczne pióro, Kasprowy Wierch*. Mają one ustalony szyk członów – tym się różnią od zwykłych związków;
- **zrosty** – najczęściej dwa wyrazy zrośnięte ze sobą bez żadnych elementów łączących, np. *Krasnystaw, zmartwychwstanie*;
- **złożenia** – dwie podstawy słowotwórcze połączone wrostkiem *-o-, -i-, -y-* lub łącznikiem, np. *deskorolka, wiercipięta, włóczykij, biało-czerwony*.

UWAGA *gramatyczna*

Wśród zrostów są takie, w których pierwszy człon się nie odmienia, np. ***maminsynek***, ***maminsynka***, ***maminsynkiem***; oraz takie, w których pierwszy człon się odmienia, np. ***dwudziestkatrójka***, ***dwudzestkitrójki***, ***dwudziestkątrójką***; a także takie, których pierwszy człon ma dwie prawidłowe formy: odmienną i nieodmienną, np. ***rzeczpospolita***, ***rzeczpospolitej***, ***rzeczpospolitą*** lub ***rzeczpospolita***, ***rzeczypospolitej***, ***rzecząpospolitą***.

UWAGA *ortograficzna*

Wśród złożeń często występują przymiotniki. Niektóre z nich piszemy z łącznikiem, inne – bez niego.
Z łącznikiem piszemy przymiotniki złożone z członów równorzędnych znaczeniowo, np. *flaga biało-czerwona* (i biała, i czerwona), *ośrodek sportowo-szkoleniowy* (i sportowy, i szkoleniowy), *klasa biologiczno-chemiczna* (i biologiczna, i chemiczna).
Bez łącznika piszemy przymiotniki złożone z członów nierównorzędnych znaczeniowo, tzn. takie, których główne znaczenie zawarte jest w członie drugim, natomiast człon pierwszy jest tylko jego określeniem, np. *szaroniebieski* (niebieski z odcieniem szarym), *późnobarokowy* (barokowy z późniejszego okresu), *zeszłoroczny* (dotyczący zeszłego roku).

1 **Od jakich słów powstały podane wyrazy złożone? Określ, z jakim rodzajem wyrazów złożonych masz do czynienia.**

A. duszpasterz
B. Bogurodzica
C. zleceniodawca
D. północ
E. dusigrosz
F. gwiazdozbiór

2 **Utwórz złożenia, uzupełniając wyrazy formantami *-o-, -i-, -y-*.**

A. krwi ... dawca
B. sam ... chód
C. jęcz ... dusza
D. gryz ... piórek
E. włócz ... kij
F. zielon ... oki
G. język ... znawstwo
H. zawal ... droga
I. win ... grona
J. mocz ... morda

3 **Przyporządkuj podane epitety odpowiednim bohaterom *Iliady* Homera. Wyjaśnij, jaki to rodzaj wyrazów złożonych i na jakie cechy bohaterów wskazują.**

Bohaterowie: Zeus, Atena, Ares, Jutrzenka, Achilles

Epitety: sowiooka, różanopalca, gromowładny, tarczozbrojny, szybkonogi

4 **Podaj kilka przykładów zestawień.**

Skrótowce

Istnieją w języku polskim wyrazy, które powstały w wyniku skrócenia nazw kilkuwyrazowych i połączenia ich pierwszych liter, głosek lub sylab. Dotyczy to najczęściej nazw instytucji, organizacji, firm, partii politycznych i państw. Takie wyrazy nazywamy **skrótowcami**.
Przykłady:
PAN – Polska Akademia Nauk,
SKS – Szkolny Klub Sportowy,
RP – Rzeczpospolita Polska.
W zależności od tego, w jaki sposób zostały utworzone lub jak je wymawiamy, skrótowce dzielimy na kilka grup:

- **literowce** – wyrazy składające się z pierwszych liter wyrazów wchodzących w skład pełnej nazwy. Wymawiamy je tak, jakbyśmy odczytywali litery oznaczające poszczególne głoski, z akcentem na ostatniej sylabie, np.
SKS (wym. *es-ka-es*),
RP (wym. *er-pe*);
- **głoskowce** – wyrazy składające się z pierwszych głosek wyrazów tworzących pełną nazwę, np.
PAN (wym. *pan*),
GUS (wym. *gus*);
- **sylabowce** – wyrazy składające się z początkowych sylab lub innych grup głosek wyrazów tworzących skracaną nazwę, np.
Polfa (*Polska Farmacja*),
Pafawag (*Państwowa Fabryka Wagonów*);
- **skrótowce mieszane** – wyrazy powstałe w sposób niejednolity, z połączenia pierwszych liter, sylab i głosek, np.
Cepelia (*Centrala Przemysłu Ludowego i Artystycznego*),
CBOS (wym. *ce-bos*) – *Centrum Badania Opinii Społecznej*.

UWAGA *ortograficzna*

W literowcach i głoskowcach wszystkie litery (poza przyimkami i spójnikami) są wielkie. Po literach skrótowca nigdy nie stawiamy kropek. W skrótowcach typu *Polfa*, *Pafawag*, *Polfilm* – czyli sylabowcach – tylko pierwsza litera jest wielka.

ODMIANA SKRÓTOWCÓW

Skrótowce odmieniają się tak jak rzeczowniki, np.
GUS jak *autobus* (zapis: *GUS-u*, *w GUS-ie* itd.),
CBOS jak *stos* (zapis: *CBOS-u*, *CBOS-em* itd.),
OBOP jak *glob* (zapis: *OBOP-u*, *OBOP-em* itd.),
Cepelia[1] jak *dalia* (zapis: *w Cepelii*, *Cepelią* itd.).
Nie odmieniają się więc skrótowce zakończone w wymowie na samogłoski *e*, *o*, *u*, *i*, np.
MPO (wym. *em-pe-o*),
EWG (wym. *e-wu-gie*),
WSI (wym. *wu-es-i*).

[1] Skrótowiec *Cepelia* (*CPLiA*) ma w mianowniku dwie równorzędne (poprawne) formy zapisu.

DOBRA RADA

Zastosowanie skrótowców w zdaniu często sprawia trudności. Orzeczenie powinno mieć tę samą liczbę i rodzaj co nazwa instytucji, np. *PKP (Polskie Koleje Państwowe) zmieniły rozkład jazdy pociągów. PKO (Polska Kasa Oszczędności) sponsorowała zawody sportowe.* Jednak dopuszczalna jest też forma orzeczenia zgodna z zakończeniem skrótowca powstałego od takiej nazwy, np. *PKP zmieniło rozkład jazdy pociągów. PKO sponsorowało zawody sportowe.*

1 **Odczytaj skrótowce. Podaj ich pełne nazwy. Skrótowce podziel na:**

A. **literowce,**
B. **głoskowce,**
C. **sylabowce,**
D. **skrótowce mieszane.**
W razie kłopotów skorzystaj ze słownika.

- ZOZ • NIK • Pagart • Polfilm • ZUS • ONZ • BOR
- Polfa • SPATiF

2 **Utwórz właściwe formy orzeczeń w czasie przeszłym. Sformułuj wniosek, w którym stwierdzisz, od czego zależy forma czasownika łączącego się ze skrótowcem, i zapisz go w zeszycie.**

WSiP (wydać) nowy podręcznik do języka polskiego.
PZU (sponsorować) wyprawę w Andy.
GOPR (ostrzegać) przed nadchodzącą burzą.
ASP (przyjąć) w tym roku dwudziestu nowych studentów.
TPD (otworzyć) nowe ognisko dla dzieci z biednych rodzin.

Forma czasownika łączącego się ze skrótowcem zależy od ____ .

3 **Podaj skrótowce od podanych nazw i użyj ich w zdaniach.**

A. Państwowy Instytut Wydawniczy
B. Polska Farmacja
C. Centrum Badania Opinii Społecznej
D. Państwowa Wyższa Szkoła Teatralna
E. Dzieła Sztuki i Antyki
F. Polskie Koleje Państwowe

4 **Zapisz w zeszycie i odczytaj głośno skrótowce składające się z pierwszych liter wyrazów. Jak nazywamy skrótowce tego typu?**

A. Wodne Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe
B. Polska Akademia Nauk
C. Ministerstwo Edukacji Narodowej
D. Ośrodek Badania Opinii Publicznej
E. Powszechny Elektroniczny System Ewidencji Ludności
F. Numer Identyfikacji Podatkowej

Skróty

W tekstach pisanych spotykamy się często ze skróconymi formami wyrazów, wyrażeń lub zwrotów zapisywanych małymi literami. Odczytujemy je zawsze w pełnym brzmieniu, np. *dyr. (dyrektor)*, *itd. (i tak dalej)*, *np. (na przykład)*, *pt. (pod tytułem)*.

Wiele wątpliwości budzi zwykle pisownia skrótów, gdyż niektóre z nich zapisujemy z kropką, inne bez niej.

Nie stawiamy kropki:

- po skrótach oznaczających nazwy polskich jednostek monetarnych: *zł* (*złoty*), *gr* (*grosz*);
- po skrótach oznaczających jednostki odległości, miary, wagi, czasu itd., np. *cm* (*centymetr*), *dag* (*dekagram*), *h* (*godzina*), *t* (*czas*);
- po skrótach zakończonych ostatnią literą skracanego wyrazu, np. *mgr* (*magister*), *wg* (*według*), *mjr* (*major*).

Jeśli jednak skrót oznacza wyraz w przypadku zależnym (innym niż mianownik i wołacz) i ta forma nie jest zakończona na tę samą literę co skrót, wtedy stawiamy kropkę, np. *praca mgr. Kozłowskiego*; *decyzja mjr. Sucharskiego*.

Stawiamy kropkę:

- po skrótach niezakończonych ostatnią literą skracanego wyrazu, np. *prof.* (*profesor*), *kl.* (*klasa*), *por.* (*porównaj*);
- po ostatniej literze skrótu nazwy wielowyrazowej, jeśli drugi wyraz i kolejne zaczynają się od spółgłoski, np. *itd.* (*i tak dalej*), *pt.* (*pod tytułem*);
- po każdej literze skrótu nazwy wielowyrazowej, jeśli drugi wyraz lub któryś z następnych rozpoczyna się od samogłoski, np. *p.n.e.* (*przed naszą erą*), *p.o.* (*pełniący obowiązki*).

1 **Przeczytaj głośno notatkę encyklopedyczną, rozwijając wszystkie skróty.**

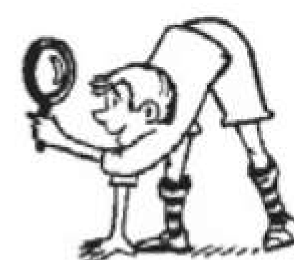
Morskie Oko, jezioro polodowcowe w Tatrach Wysokich, w Dolinie Rybiego Potoku, największe w Tatrach, na wys. 1395 m; pow. 34,5 ha (wg innych obliczeń 34,9 ha), dł. 862 m, szer. 566 m, maks. głęb. 50,5 m; od pn. zamknięte moreną; pn.-wsch. brzeg oraz znaczną część wsch. porasta las świerkowy, pozostałe – kosodrzewina; wokół jeziora liczne stanowiska limby; w M.O. żyją pstrągi; z M.O. wypływa Rybi Potok; nad jeziorem – schronisko PTTK im. S. Staszica; licznie odwiedzane przez turystów.

Jak sądzisz, dlaczego użyto tutaj skrótu M.O.?

2 **Sporządź w zeszycie tabelę według wzoru i wypełnij ją skrótami z poprzedniego ćwiczenia. Po których skrótach nie stawiamy kropki? Uzupełnij wniosek i zapisz go w zeszycie.**

Z KROPKĄ	BEZ KROPKI

Nie stawiamy kropki po ______ .

3 **W dowolnym słowniku (ale nie w słowniku obcojęzycznym) znajdź wykaz stosowanych tam skrótów, a następnie wykonaj polecenia.**

A. **Wyjaśnij, co oznaczają następujące skróty, i powiedz, w jakich sytuacjach są używane (możesz podać przykłady).**

- a.
- por.
- zob.
- p.

B. **Wypisz do zeszytu i wyjaśnij dziesięć innych skrótów.**

4 **Zapisz w zeszycie odmianę przez przypadki podanych wyrażeń. Nie rozwijaj skrótów i pamiętaj o właściwej interpunkcji.**

- dr Anna Majewska
- mjr Adam Mróz
- mgr Zwolińska
- dyr. Orłowski

POWTÓRZENIE I UTRWALENIE WIADOMOŚCI ZE SŁOWOTWÓRSTWA

1 **Podaj wyrazy podstawowe dla poniższych wyrazów pochodnych.**

→ narożnik
→ płotek
→ pływalnia
→ królowa
→ cymbalista
→ leworęczny
→ wielkość
→ zaprzyjaźnić się

2 **Wskaż rdzeń w poniższych wyrazach.**

- ziele • zieleń • ziołowy • ziółko • zazielenić się

Jak nazwiesz tę grupę wyrazów? Podaj jeszcze trzy słowa, które można do niej zaliczyć.

3 **Podane wyrazy pogrupuj w rodziny, wyodrębnij rdzenie i zapisz ewentualne oboczności.**

- wyróżnienie • porównanie • zróżnicowany • równy
- różność • różnica • dorównać • różnić się • zarówno
- przeróżny • równość • książka • książę • księgarnia
- książeczka • księżniczka • książkowy • książęcy • książątko
- księgarz • księżna • księga • księstwo

4 **Wskaż i nazwij formanty w podanych wyrazach.**

A. suszarnia
B. chłopisko
C. poręczyć
D. księgozbiór
E. martwota
F. grabieżca
G. półkole
H. odlot

5 **Wymień co najmniej pięć słów należących do rodziny wyrazu** *wiatr*. **Przedstaw rodzinę wyrazów na wykresie.**

komunikacja językowa

CO TO JEST KOMUNIKACJA JĘZYKOWA?

Ludzie komunikują się, a więc porozumiewają się ze sobą na różne sposoby. Kierowca, włączając kierunkowskaz, sygnalizuje zamiar skrętu. Odpowiednio ułożone na talerzu sztućce informują kelnera o tym, czy gość zakończył posiłek. Wzruszenie ramionami zazwyczaj odczytujemy jako wyraz lekceważenia lub bezradności. Wszystkie te znaki rozumiemy dlatego, że istnieje w społeczeństwie niepisana umowa dotycząca ich odczytywania. Nie znając jej, nie umiemy posługiwać się znakami. Takie znaki, celowo przekazywane odbiorcy przez nadawcę, nazywamy **konwencjonalnymi** (czyli po prostu umownymi), są nimi np. znaki drogowe lub znaki informacyjne (piktogramy) używane m.in. do oznaczania drogi ewakuacyjnej lub toalet. Istnieją także znaki **naturalne**, które potrafimy odczytać bez znajomości umowy i które nie mają świadomego nadawcy, a mimo to niosą określoną informację. Pomarszczona twarz człowieka mówi nam o jego dojrzałym wieku, a czarne chmury na niebie zwykle zapowiadają deszcz.
Najdoskonalszym systemem znaków konwencjonalnych służących ludziom do porozumiewania się jest język. Dzięki niemu możemy przekazywać informacje, wyrażać uczucia i intencje. **Komunikacja językowa** może się odbywać na dwa sposoby – w mowie lub piśmie. W tym rozdziale zajmiemy się poszczególnymi elementami aktu komunikacji, ich znaczeniem dla osiągnięcia zamierzonego celu i kształtowania relacji społecznych.

Elementy komunikacji językowej

Porozumienie językowe, czyli akt komunikacji językowej, składa się z kilku elementów, które zostały przedstawione na powyższym schemacie.

Nadawca to osoba, która formułuje komunikat i przekazuje go odbiorcy rzeczywistemu lub wyobrażonemu, np. autor, który pisze książkę, nie wie, kto będzie ją czytał, ale wyobraża sobie przyszłego czytelnika. Nadawcą może być jedna osoba lub grupa, np. kilku uczniów piszących podanie.

Odbiorca to osoba, do której jest kierowany komunikat nadawcy. Również może to być grupa osób.

CZY WIESZ, ŻE...?

Nie wszystkie gesty będą odczytywane w każdej kulturze tak samo. Będąc w Bułgarii, krajach bałkańskich, Turcji, Iranie lub w niektórych rejonach Indii, nie kiwaj głową, chcąc wyrazić zgodę. Tam ten gest oznacza *nie*, natomiast na potwierdzenie kręci się głową na boki, tak jak u nas zaprzeczając.

Komunikat to wypowiedź skierowana przez nadawcę do odbiorcy, wraz z mogącymi jej towarzyszyć znakami pozajęzykowymi, np. gestami, mimiką, intonacją, siłą głosu, emotikonami. Komunikaty mogą przybierać bardzo różne formy, np. wypowiedzi ustnej, napisu na etykiecie jakiegoś towaru, książki, SMS-a, e-maila.

Niektóre znaki pozajęzykowe mogą być samodzielnymi komunikatami, np. kciuk podniesiony do góry oznacza wszystko w porządku, mrugnięcie jednym okiem jest wyrazem sympatii lub sekretnego porozumienia, kiwanie głową w przód i tył oznacza tak.

Kod to system znaków konwencjonalnych umożliwiający nadanie i odbiór komunikatu, istniejący niezależnie od nadawcy i odbiorcy.

Nadawca i odbiorca muszą znać kod, czyli język, którym się posługują. Osoba nieznająca francuskiego nie zrozumie komunikatu w tym języku. Podobnie człowiek, który nie uczył się chemii, nie będzie wiedział, co oznacza zapis w postaci wzoru sumarycznego.

Kontekst to sytuacja, w której dochodzi do komunikacji językowej (kontekst sytuacyjny), oraz zasób wiedzy wspólny dla nadawcy i odbiorcy umożliwiający zrozumienie komunikatu (kontekst kulturowy, kontekst społeczny).

Komunikat może być różnie odczytany w zależności od sytuacji, w której dochodzi do jego przekazania.

Kontakt to zarówno sposób, w jaki dochodzi do przekazania komunikatu (nazywany też kanałem komunikacji), jak i relacja między nadawcą i odbiorcą umożliwiająca przekazanie oraz odbiór komunikatu.

To oczywiste, że nie można niczego przekazać drugiej osobie, jeśli się nie ma z nią kontaktu bezpośredniego

(w rozmowie) lub pośredniego (np. przez: kartkę papieru, internet, telefon, telewizję, radio, baner lub szyld). Rodzaj kanału komunikacyjnego wpływa na formę komunikatu oraz dobór środków językowych i pozajęzykowych wykorzystywanych do jego zbudowania, np. w audycji radiowej gesty czy mimika nie mogą być użyte, natomiast wzrasta znaczenie intonacji i siły głosu, których z kolei nie da się przekazać w komunikacie pisemnym.

Na formę komunikatu wpływają również relacje między nadawcą a odbiorcą. Innych słów i gestów używamy, rozmawiając z rodzicami, innych, gdy dyskutujemy z kolegą, a jeszcze innych, pytając o drogę nieznajomą osobę.

Komunikacja językowa jest skuteczna wtedy, gdy odbiorca zrozumie treść komunikatu oraz intencje, które nadawca chciał mu przekazać. Aby było to możliwe, nadawca musi zadbać o to, by wszystkie elementy aktu komunikacji były odpowiednio dopasowane do siebie i do celu wypowiedzi – wówczas nadawca trafnie zrozumie komunikat.

Umiejętność skutecznego nadawania i odbierania komunikatów nazywamy **kompetencją językową**.

1 **Sformułuj wypowiedzi, od których można zręcznie zacząć rozmowę w podanych sytuacjach. Pamiętaj o wszystkich elementach aktu komunikacji.**

A. Wchodzisz do pokoju nauczycielskiego, w którym jest dużo ludzi, i chcesz rozmawiać z nauczycielką angielskiego.

B. Zgubiłaś/zgubiłeś numer telefonu do koleżanki z klasy, a chcesz się dowiedzieć, co było zadane. Dzwonisz do jej mamy.

C. Wchodzisz do gabinetu lekarskiego i witasz się z lekarzem.

D. Prosisz nauczyciela o przesunięcie terminu sprawdzianu.

2 **Napisz w zeszycie, w jakich sytuacjach można by zacząć wypowiedź w następujący sposób. Określ nadawcę i odbiorcę komunikatu.**

A. Zebraliśmy się tu, żeby przedyskutować problemy klasowe. Proszę śmiało zabierać głos. Kto pierwszy?

B. Haniu, czy masz teraz chwilę? Chciałbym z tobą porozmawiać.

C. Nowaka i Kowalskiego proszę do mojego gabinetu!

Odmiany środowiskowe języka

Wiecie już, że komunikat językowy może być wyrażony w mowie lub piśmie i od najmłodszych lat ćwiczycie umiejętność zarówno tworzenia, jak i odbierania takich komunikatów.
Poza odmianą mówioną i pisaną języka istnieją także inne podziały, gdyż współczesny język polski ma wiele odmian.

Język narodowy możemy podzielić na:
1. język ogólnopolski (nazywany też literackim), którym posługują się wszyscy Polacy w urzędach, szkołach, mediach;

2. odmiany środowiskowe i zawodowe, charakterystyczne dla pewnych grup społecznych, np. prawników, lekarzy, młodzieży, kibiców sportowych, użytkowników forów internetowych;

3. odmiany terytorialne, czyli dialekty i gwary, którymi – obok języka ogólnego – mówią ludzie zamieszkujący określone tereny, np. Śląsk, Kaszuby czy Podhale.

Użytkownicy języka zwykle nie posługują się wyłącznie jedną jego odmianą. Intuicyjnie wybierają tę, która jest najwłaściwsza w danej sytuacji, np. nauczycielka prowadzi lekcje w języku ogólnopolskim, lecz rozmawiając z koleżanką, może mówić gwarą, a na forum internetowym pisać posty w sposób charakterystyczny dla tego kanału komunikacji.

W zależności od sytuacji, w której dochodzi do aktu komunikacji, i od celu naszej wypowiedzi możemy używać języka oficjalnego lub nieoficjalnego (potocznego).

CZY JĘZYK POTOCZNY JEST POPRAWNY?

Jeśli uważnie wsłuchacie się w wypowiedzi różnych ludzi, z pewnością zauważycie, że zaledwie nieliczni posługują się zawsze piękną, literacką polszczyzną. To wcale nie znaczy, że pozostali wypowiadają się niepoprawnie. Językoznawcy wyróżniają dwie odmiany polszczyzny i związane z nimi rodzaje normy językowej – wzorcową i użytkową.

W sytuacjach oficjalnych, publicznych, np. na szkolnej uroczystości, podczas egzaminu, w wypracowaniu czy piśmie do urzędu powinniśmy posługiwać się polszczyzną wzorcową, a więc przestrzegać bardziej rygorystycznych zasad poprawności językowej ujętych w **normie językowej**.

W sytuacjach nieoficjalnych, prywatnych, codziennych możemy zachować większą swobodę w zakresie poprawności językowej. Wiele form nie jest zgodnych z normą wzorcową, ale uznaje się je za dopuszczalne w normie użytkowej. Zdanie *Pożycz mi **tą** książkę*. jest poprawne w polszczyźnie potocznej, natomiast norma wzorcowa nakazuje użycie zaimka ***tę***.

Zawsze należy wystrzegać się błędów językowych! Powinniśmy dbać o poprawność, staranność i właściwą formę naszych wypowiedzi, czyli **kulturę języka**, gdyż jest ona ważnym składnikiem kultury osobistej każdego człowieka. Poza tym to od nas, współczesnych użytkowników języka polskiego, zależy, jak Polacy będą mówić, gdyż język jest tworem żywym, który stale się zmienia. Zadbajmy o to, by zmiany te wzbogacały nasz język oraz pozwalały zachować jego piękno i różnorodność.

DOBRA RADA

Jeśli nie wiesz, czy twoja wypowiedź jest zgodna z normą wzorcową, a nie chcesz popełnić błędu w ważnej sytuacji oficjalnej, sięgnij do słownika poprawnej polszczyzny, poradnika językowego lub odwiedź stronę internetową Rady Języka Polskiego. Znajdziesz tam odpowiednie wskazówki i przykłady, które pomogą ci przygotować poprawną wypowiedź.

CO JĘZYK MÓWI O NADAWCY KOMUNIKATU?

Już z formy wypowiedzi i doboru środków językowych możemy się wiele dowiedzieć o nadawcy komunikatu – rozpoznać (w przybliżeniu) jego wiek, wykształcenie, zorientować się, jaki wykonuje zawód, czym się interesuje, a nawet z jakiego regionu Polski pochodzi. Pamiętajmy jednak, że jako nadawcy powinniśmy budować różne komunikaty dostosowane do odbiorcy, celu wypowiedzi, sytuacji komunikacyjnej oraz kanału komunikacji.

Niedostosowanie do siebie elementów aktu komunikacji językowej wywołuje czasami efekt komiczny i jest stosowane jako środek artystyczny. Jednak w codziennych sytuacjach może być odebrane jako brak kompetencji językowej lub niegrzeczność, a w skrajnych przypadkach uniemożliwić porozumienie.

1 **Przeczytaj podane wypowiedzi i napisz w zeszycie, co o nadawcy komunikatu mówi jego język.**

A. Przyjmij, że nadawcą komunikatu jest matka Antka.

„Nieraz matka widząc, że dziewucha, choć młodsza, ma więcej rozumu i chęci aniżeli Antek, załamywała z żalu ręce i lamentowała przed starym kumem, Andrzejem:
– Co ja pocznę, nieszczęsna, z tym Antkiem odmieńcem? Ani to w chacie nic nie zrobi, ani bydła doglądnie, ino wciąż kraje te patyki, jakby co w niego wstąpiło. Już z niego, mój Andrzeju, nie będzie chyba gospodarz ani nawet parobek, tylko darmozjad na śmiech ludziom i obrazę boską!…
Andrzej, który za młodu praktykował flisactwo i dużo świata widział, tak pocieszał strapioną wdowę:
– Jużci, gospodarzem on nie będzie, to darmo, bo on na to nie ma nawet dobrego rozumu. Jego by zatem trza naprzód do szkoły, a potem do majstra. Nauczy się z książki, nauczy się rzemiosła i jeżeli nie zgałganieje, będzie żył.”

B. Prus, *Antek*

B. Art. 155. §1. Umowa sprzedaży, zamiany, darowizny, przekazania nieruchomości lub inna umowa zobowiązująca do przeniesienia własności rzeczy co do tożsamości oznaczonej przenosi własność na nabywcę, chyba że przepis szczególny stanowi inaczej albo że strony inaczej postanowiły.

Kodeks cywilny

C. Ej, no weź już nie świruj. Zawsze odstawiasz takie schizy, a potem wszystko jest spoko. Wyluzuj.

D. Szanowni państwo, mam wielki honor i przyjemność powitać przybyłych na naszą uroczystość gości specjalnych.

E. Eee, nooo… więc…, w sumie… nie wiem.

F. Rozerwanie wałka turbosprężarki nastąpiło na skutek zablokowania wirnika turbiny przez ciało obce bądź na skutek jej niewyrównoważenia po uszkodzeniu. Nie jest możliwe określenie charakteru przełomu wałka. Brak wycieków oleju po stronie sprężarki i turbiny wskazuje na nagłe wystąpienie awarii.

2 **Sformułuj wypowiedź, w której przekażesz następującą informację:** *Do stołu podano smaczny obiad. Należy go zjeść*, **tak jakby nadawcą był:**

A. kolega, z którym za chwilę wychodzisz;

B. elegancka ciocia na przyjęciu;

C. osoba wydająca obiady w szkolnej stołówce;

D. dietetyk.

3 **Przeczytaj utwór *Biurokrata na wakacjach* Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego. Powiedz, jaki zabieg artystyczny zastosował poeta, żeby rozbawić czytelników.**

“ **Teatrzyk Zielona Gęś**
ma zaszczyt przedstawić

„Biurokratę na wakacjach”

Osoby:
Biurokrata i Amator Kąpieli

Amator Kąpieli
(pośrodku jeziora): Ratunku!

Biurokrata
(na brzegu jeziora): Nazwisko?!

Amator Kąpieli
(jw.): Dajmy na to Jankowski. Ratunku!

Biurokrata
(jw.): Imię?!

Amator Kąpieli
(jw.): Piotr. Ratunku!

Biurokrata
(jw.): Imię ojca?!

Amator Kąpieli
(jw.): Też Piotr. Ratunku!

Biurokrata
(jw.): Imię matki?

Amator Kąpieli
(jw.): Balbina. Ratunku!

Biurokrata
(jw.): Obywatelstwo?! Zawód?!

Amator Kąpieli:
...gl... gl... gl... gl... gl... gl... gl...
...gl... gl... gl... gl... gl... gl... gl...
...gl... gl...
(tonie)

Biurokrata
(jw.): Nic nie rozumiem!!
(patrząc w niebo)
Dzień zapowiada się pogodny.

K U R T Y N A"

4 **Porozmawiajcie w klasie o tym, dlaczego młodzież tak chętnie używa wyrazów zrozumiałych tylko dla wąskiej grupy odbiorców. Jakie korzyści i jakie zagrożenia z tego wynikają?**

5 **Szczególnym językiem posługują się użytkownicy czatów i forów internetowych. Wyjaśnij kilka (co najmniej pięć) skrótów spośród podanych. Zastanów się i odpowiedz, w jaki sposób powstały. Dlaczego są tak chętnie stosowane? Jak oceniasz to zjawisko?**

• zw • k • btw • bd • cb • tdw • nmzc • kc • nw
• spk • m8 • asap • pzdr • pls

6 **Sport, muzyka, gry komputerowe, moda to dziedziny, których znawcy i miłośnicy, jak wielu innych, posługują się szczególnym słownictwem, zrozumiałym dla „wtajemniczonych". Czy wiesz, co wspólnego ma** *buda* **z piłką nożną,** *piec* **lub** *wiosło* **z koncertem rockowym, czy** *pudło* **z medalem olimpijskim? Wykorzystajcie swoje różnorodne zainteresowania i sporządźcie w klasie słowniczek gwar środowiskowych. W tym celu wykonajcie następujące działania:**

A. **Poproście osoby, które interesują się różnymi dziedzinami o podanie kilku ciekawych wyrazów.**

B. **Spróbujcie je wspólnie wyjaśnić i zapisać definicje oraz przykłady pomagające zrozumieć ich znaczenie.**

C. **Podzielcie wyrazy na grupy związane z poszczególnymi dziedzinami i uporządkujcie w kolejności alfabetycznej.**

D. **Wyniki pracy zapiszcie w pliku. Przez kilka tygodni postaracie się uzupełniać słowniczek nowymi wyrazami, a gdy będzie gotowy, dopiszcie do niego wstęp, zaprojektujcie okładkę i wydrukujcie całość, a następnie ustawcie w pracowni polonistycznej obok słowników języka polskiego.**

E. **We wstępie do słowniczka gwar środowiskowych powinniście umieścić następujące informacje:**

- **czym są gwary środowiskowe,**
- **w jakim celu się ich używa,**
- **z jakich gwar czerpaliście słownictwo,**
- **w jakich wypowiedziach można stosować gwary środowiskowe.**

Powodzenia!

Intencja i cel wypowiedzi a grzeczność językowa

CO TO JEST INTENCJA WYPOWIEDZI?

Ludzie porozumiewają się ze sobą w jakimś celu. Taki cel nazywamy intencją wypowiedzi. Nadawca powinien swoje myśli formułować w taki sposób, aby jego intencja była czytelna dla odbiorcy. Kompetentny odbiorca natomiast bez trudu winien odczytać intencje nadawcy.

Intencje wypowiedzi mogą być bardzo różne:

- przekazanie informacji, np. *Kończę lekcje o 14.00.*
- wyrażenie prośby, np. *Czy mógłbyś mi pomóc?*
- odmowa, np. *Niestety, nie mogę się na to zgodzić.*
- zachęta, np. *Nie bój się, na pewno sobie poradzisz.*
- wydanie polecenia, np. *Podejdź do tablicy.*
- złożenie obietnicy, np. *Dotrzymam tajemnicy.*
- aprobata, np. *To świetny pomysł!*
- wyrażenie niezadowolenia, np. *Twoje zachowanie bardzo mi się nie podoba.*
- prowokacja, np. *Poszedem do kolegi bez pozwolenia i co mi teraz zrobicie.*

i wiele innych.

Jak widzicie, celem porozumiewania się między ludźmi jest nie tylko przekazanie czy wymiana informacji, ale także budowanie relacji społecznych. Komunikat językowy jest jednym z najważniejszych (niektórzy badacze sądzą, że najważniejszym) elementem życia społecznego. Dlatego trzeba

zadbać o to, by komunikacja była skuteczna. Wiecie już, że w tym celu należy uwzględnić wszystkie elementy aktu komunikacji. Nie mniej ważne jest przestrzeganie zasad **grzeczności językowej**, gdyż to one zjednują nam odbiorcę i skłaniają go do życzliwego odniesienia się do naszej wypowiedzi i do nas. Nie znaczy to wcale, że zawsze musimy wypowiadać się piękną polszczyzną, popisywać się bogactwem słownictwa czy umiejętnością stosowania wyszukanych metafor. Inaczej będziemy rozmawiać z przyjacielem, inaczej z ukochaną ciocią, a jeszcze inaczej z profesorem wyższej uczelni. Ważne jest, abyśmy umieli trafnie rozpoznać sytuację komunikacyjną, w której się znaleźliśmy, i odpowiednio do niej dobrać styl wypowiedzi. W każdej sytuacji należy jednak przestrzegać pewnych zasad.

Najważniejsze z nich brzmią:
- szanuj osobę, z którą się komunikujesz;
- buduj komunikat tak, aby był zrozumiały dla odbiorcy;
- stosuj formy i zwroty grzecznościowe;
- nie używaj wulgaryzmów.

DOBRA RADA

Zasady prowadzenia dobrej rozmowy:

- Traktuj rozmowę jako okazję do wymiany myśli, uczuć, poglądów. Taka wymiana zawsze wzbogaca.
- Utrzymuj kontakt wzrokowy z rozmówcą.
- Nie przerywaj wypowiedzi rozmówcy.
- Dopuszczaj rozmówcę do głosu.
- Słuchaj uważnie.
- Zadawaj pytania, które będą świadczyć o twoim zainteresowaniu tematem.
- Nie narzucaj swojego zdania, postawa nieprzejednana prowadzi do monologu, nie do rozmowy.
- Szanuj poglądy rozmówcy, nawet jeżeli się z nimi nie zgadzasz.
- Nie obrażaj rozmówcy ani nie obrażaj się na rozmówcę.
- Mów prawdę.

CZY WIESZ, ŻE...?

Niektóre komunikaty językowe nadawane w określonej sytuacji przez odpowiednie osoby mają moc zmieniania rzeczywistości, np. ksiądz, wypowiadając podczas chrztu słowa *Ja ciebie chrzczę*…, przyjmuje człowieka do społeczności chrześcijan; minister, wydając rozporządzenie, stwarza reguły prawne obowiązujące obywateli. Również wasze słowa w pewnych okolicznościach mogą mieć taką moc. Przypomnijcie sobie pierwszą klasę i uroczystość pasowania na ucznia. Składaliście wtedy ślubowanie będące oficjalnym potwierdzeniem, że jesteście uczniami swojej szkoły.

1 **Określ intencje autorów podanych wypowiedzi.**

A. Autobus linii 222 nie kursuje w niedziele i święta.

B. Pali się!

C. Przepraszam, którędy na dworzec?

D. Oddaj to!

E. Jeśli kupi pani tę sukienkę, wszystkie koleżanki będą zazdrościć. To limitowana kolekcja, jest tylko jedna w tym fasonie.

2 **Kto i do kogo mógłby wypowiedzieć podane niżej zdania bez naruszania zasad grzeczności językowej?**

A. Sorki, muszę spadać. Siema!

B. Na tym kończymy dzisiejsze spotkanie. Dziękuję za uwagę.

C. Kłaniam się uprzejmie szanownej pani.

D. Następny, proszę!

Językowe środki nawiązywania kontaktu

JAK ZACZĄĆ WYPOWIEDŹ?

W każdej wypowiedzi i pisemnej, i ustnej oprócz samego przekazu bardzo ważny jest sposób, w jaki zaczynamy mówić czy pisać. Chcemy bowiem zwrócić uwagę odbiorcy na to, co mamy mu do zakomunikowania, a jednocześnie poinformować go o charakterze naszej wypowiedzi.

Jest wiele sposobów nawiązywania kontaktu z odbiorcą, większość ma ustaloną formę, a zadaniem świadomego użytkownika języka jest ich poprawne stosowanie w zależności od tego, do kogo się zwraca i w jakiej sytuacji. Oto niektóre z przydatnych zwrotów:
Kochana Babciu!
Małgosiu…, Sławku…
Szanowni Państwo…,
Cześć, stary!
Co słychać, skarbie?
Wiesz co?
Dzień dobry!
Dobrze, że cię widzę. Wyobraź sobie…

Poszczególne formy wypowiedzi pisemnych charakteryzują się ściśle określonymi zasadami kompozycji, w tym również ich rozpoczynania (por. s. 97, 99–101).

Nie należy także zapominać, że w trakcie dłuższej wypowiedzi uwaga odbiorcy słabnie. Dlatego co jakiś czas warto ją na nowo pobudzić, stosując odpowiednie zwroty, np.
Chciałbym ci jeszcze powiedzieć…
Może to cię zainteresuje…
Proszę przypomnieć sobie, o czym mówiliśmy na początku spotkania.
Podsumujmy dotychczasowe ustalenia.

JAK ZWRACAĆ SIĘ DO WAŻNYCH OSÓB?

Szczególnie trudne jest rozpoczęcie wypowiedzi skierowanej do ważnej osoby, np. biskupa, prezydenta, ministra, tym bardziej że zwykle nie mamy z tą osobą bezpośredniego kontaktu, lecz piszemy list, prośbę, podanie. Bezwzględnie trzeba pamiętać o podawaniu w adresie pełnej nazwy zajmowanego stanowiska oraz tytułów, godności kościelnych i stopni naukowych, a także o stosowaniu zwrotów grzecznościowych, np. *Szanowny Panie Prezydencie*, *Wasza Magnificencjo* (do rektora wyższej uczelni), *Wasza Świętobliwość* lub *Ojcze Święty* (do papieża), *Wasza Ekscelencjo* (do arcybiskupa i biskupa), *Szanowny Panie Profesorze* (do profesora wyższej uczelni lub – zwyczajowo – do nauczyciela).

1 **Przeczytaj podane powitania i przyporządkuj je do opisanych poniżej sytuacji.**

A. Cześć!

B. Moje uszanowanie pani.

C. Witajcie!

D. Dzień dobry, Danusiu.

E. Miło znowu cię widzieć, Franku.

F. Kochanie! Tak się stęskniłam!

1. Mama do dziecka wracającego z wakacji.
2. Nastolatek do koleżanki.
3. Sąsiad do sąsiadki – starszej pani.
4. Dyrektor do uczniów w dniu rozpoczęcia roku szkolnego.
5. Nauczyciel do uczennicy.
6. Tata do kolegi syna.

2 **Napisz w zeszycie, jakimi słowami zwykle rozpoczynamy**

A. **przeprosiny,**

B. **złożenie obietnicy,**

C. **rozmowę telefoniczną,**

D. **czat internetowy,**

E. **list.**

Kontekst w akcie komunikacji

JAKIE ELEMENTY SKŁADAJĄ SIĘ NA KONTEKST?

Często mówimy, że słowa czy zdania wyrwane z kontekstu znaczą całkiem co innego niż w całej wypowiedzi. Na przykład słowo *dobrze* może, w zależności od kontekstu, oznaczać:

- zgodę, np. *Dobrze, możesz to zrobić.*
- ocenę szkolną, np. *Siadaj, dobrze*.
- ocenę stanu zdrowia, np. *Czuję się dobrze*.
- korzyść, zysk, np. *Dobrze sprzedałem stary rower.*
- pochwałę, uznanie, np. *Dobrze się o nim mówi*.
- pomyślny wynik, np. *Wszystko skończyło się dobrze.*

Znaczenie wyrazu lub zdania może zależeć od tego, jakie słowa (czy zdania) stanowią jego najbliższe sąsiedztwo. Na przykad wyraz *pole* może oznaczać:

- część boiska piłkarskiego (*pole karne*),
- teren, na którym uprawia się zboże (*pole pszenicy*),
- powierzchnię figury geometrycznej (*pole trójkąta*),
- dziedzinę ludzkiej aktywności (*na polu nauki*),
- miejsce działań wojennych (*pole bitwy*).

Dlatego słowniki, poza znaczeniem wyrazu, podają przykłady jego użycia, czyli właśnie **kontekst** lub też informują, w jakich kontekstach może być użyty, poprzez oznaczenie hasła kwalifikatorem, np.
stówka *pot.* «banknot o wartości stu podstawowych jednostek monetarnych, np. stu złotych, stu dolarów» • Rozmień stówkę. • Zarobić dwie stówki dziennie.
W tym wyrazie kontekst jest zasygnalizowany kwalifikatorem *pot.* (tylko polszczyzna potoczna).

Bardzo istotne są także wspólna wiedza oraz doświadczenia kulturowe nadawcy i odbiorcy. Znajdują one odbicie w języku: przysłowiach, związkach frazeologicznych, ale również w nawiązaniu do faktów kultury i życia społecznego.

Kontekst kulturowy ułatwia odczytanie aluzji i metafor, np. nawiązania do mitów śródziemnomorskich czy Biblii są czytelne dla wykształconego Europejczyka, a mogą być zupełnie niezrozumiałe dla małego dziecka.

Ważne jest także, kto z kim rozmawia, np. czy te osoby dobrze się znają, czy występują między nimi jakieś zależności formalne, czy się lubią, oraz w jakiej sytuacji dochodzi do aktu komunikacji, np. w domu, szkole czy kościele, czyli tzw. **kontekst społeczny**. Czasami kontekst jest wręcz niezbędny do powstania komunikatu. Dzieje się tak m.in. w przypadku niektórych szyldów, tabliczek adresowych czy ogłoszeń. Jeśli zobaczymy słowo *kwiaty* zapisane na kartce papieru, to nie będziemy wiedzieli, o co chodzi – komunikat będzie nieskuteczny. Natomiast to samo słowo widniejące na szyldzie nad sklepem poinformuje nas, że tu jest kwiaciarnia.

CZY WIESZ, ŻE...?

Kontekst ma duże znaczenie dla skuteczności aktu komunikacji. Może o tym świadczyć choćby to rzeczywiste zdarzenie.
Studenci z innego kontynentu, którzy uczęszczali na kurs języka polskiego, chcieli na pożegnanie podziękować swojej wykładowczyni i wręczyli jej wiązankę kwiatów przewiązaną szarfą z napisem „Ostatnie pożegnanie". Byli bardzo zaskoczeni, że nauczycielka się nie ucieszyła, tylko pobladła i posmutniała, gdyż nie wiedzieli, że w Polsce takie kwiaty są przeznaczone na uroczystość pogrzebową.

KONTEKST A HOMONIMY

Od kontekstu zależy także znaczenie **homonimów**, czyli takich wyrazów, które mają identyczne brzmienie i pisownię, ale zupełnie inne znaczenie, np. *para* wodna i *para* butów, *pensja* dla panien i *pensja* miesięczna, *porwać* kogoś i *porwać* coś na strzępy.

1 **Zdanie** *Jutro cię odwiedzę* **przeczytaj głośno w taki sposób, aby wyrazić**

A. **groźbę,**

B. **informację,**

C. **obietnicę.**

2 **Do zdania podanego w poprzednim ćwiczeniu dobierz konteksty, z których będą wynikały różne intencje wypowiedzi (groźba, informacja, obietnica).**

3 **Porównaj pary zdań. Wyjaśnij znaczenie wyróżnionych wyrazów w zależności od kontekstu.**

A. Tradycyjnie na wigilię w naszym domu podaje się *groch z kapustą*.
Nic nie umiem! Mam w głowie *groch z kapustą*!

B. Obrzęd dziadów odbywał się w opuszczonej kaplicy, gdzie było ciemno, cicho i *strasznie*.
Strasznie mówiła po francusku.

C. Do twarzy jest ci w tym *pomarańczowym* golfie.
Poproszę sok *pomarańczowy*.

D. Nikt nie wydał winnego. Wszyscy *nabrali wody w usta*.
Szybko płynęłam i w pewnym momencie *nabrałam wody w usta,* i omal się nie zachłysnęłam.

E. Sławek nawet nie *ruszył palcem*, żeby pomóc Ani.
Poruszaj palcem, zobaczymy, czy nie jest złamany.

F. Moja sąsiadka jest tak samotna, że nawet *pies z kulawą nogą* do niej nie zagląda.
Obejścia strzeże *pies z kulawą nogą*.

4 **Podane zdania umieść w odpowiednim kontekście, tak aby ich wydźwięk był raz pozytywny, raz negatywny.**

A. Zostało mi 15 złotych.

B. Dziś na obiad jest pomidorowa.

C. Przyszłam na spotkanie wcześniej, niż zamierzałam.

D. Wakacje spędzimy w małym domku w lesie.

POWTÓRZENIE I UTRWALENIE WIADOMOŚCI Z KOMUNIKACJI JĘZYKOWEJ

1 **Sformułuj komunikat zgodnie z podanymi informacjami:**

nadawca – ojciec
odbiorca – dziecko
kod – polszczyzna użytkowa
kontakt – bezpośredni
intencja – zachęta do nauki

2 **Sformułuj wypowiedzi, w których będą zawarte podane intencje. Pamiętaj o zasadach grzeczności językowej.**

A. prośba
B. usprawiedliwienie
C. odmowa
D. zachęta

3 **Przekształć podane zdanie tak, żeby mógł je powiedzieć pracownik do pracodawcy. Osoby te pozostają ze sobą w stosunkach formalnych.**

Spoko. Wchodzę w to.

4 **Ułóż zdania z podanymi związkami wyrazowymi użytymi raz dosłownie a raz w sensie metaforycznym.**

A. kij w mrowisko
B. prosto w oczy

5 **Zdanie** *Zjadłam dwa kotlety* **umieść w odpowiednim kontekście tak, aby jego znaczenie było raz pozytywne, raz negatywne.**

6 **Napisz, jak można grzecznie zacząć rozmowę w podanych sytuacjach.**

A. Przychodzisz do dentysty z bolącym zębem.
B. Przedstawiasz się rodzicom swojego przyjaciela.
C. Chcesz zaprosić kolegę/koleżankę do kina.

7 **Podaj trzy przykłady homonimów. Każdy z nich zastosuj w zdaniach ilustrujących różnicę znaczeń.**

formy
wypowiedzi

Przekształcanie tekstu

STRESZCZANIE, SKRACANIE, ROZBUDOWYWANIE

W czasie edukacji szkolnej stale korzystacie z tekstów różnych autorów. W znacznej mierze na tym polega nauka większości przedmiotów. Nieraz proszono was o wypisanie głównych myśli w punktach, rozwinięcie podanych w punktach zagadnień czy streszczenie rozdziału, artykułu, tekstu źródłowego. Wszystkie te działania polegają na przekształcaniu cudzego tekstu. Co to oznacza?

Przede wszystkim oznacza to, że wykorzystujemy czyjś tekst do własnych celów. Nie badaliśmy na przykład składu powietrza, ale na podstawie podręcznika do chemii potrafimy określić procentowy udział poszczególnych gazów w nim występujących. Nie czytaliśmy tylu opracowań poświęconych Mickiewiczowi, żebyśmy mogli poznać jego biografię, ale streściliśmy odpowiedni zapis z encyklopedii. W szkole nieustannie posługujemy się cudzymi tekstami, które możemy:

- skracać, np. wykreślając zdania i wyrazy albo przedstawiając treść w punktach, gdy zależy nam na bardzo zwięzłym przedstawieniu zagadnienia;
- streszczać, zwięźle i rzeczowo przedstawiając treść;
- rozbudowywać, gdy zależy nam na dokładniejszym opisie, wyjaśnieniu lub analizie jakiegoś tematu.

Gdy przekształcacie cudzy tekst, koniecznie musicie pamiętać, że nie jesteście jego autorami. Nawet jeśli zmieniacie słowa, wykreślacie niektóre zdania lub wprowadzacie inną kolejność przedstawianych myśli, pomysł twórczy należy do kogoś innego. Dlatego dokonując przekształceń cudzego tekstu, musicie podać źródło, z którego korzystacie. W przeciwnym razie popełniacie plagiat, czyli dopuszczacie się kradzieży dóbr intelektualnych.

DOBRA RADA

Streszczenie musi być zdecydowanie krótsze od tekstu oryginalnego. Zwykle ma jedynie ok. 5–10% jego objętości. Pamiętaj, że powinno zawierać tylko najważniejsze informacje.

1 **Podany tekst o Tezeuszu przeredaguj tak, aby pozostały tylko najważniejsze informacje. W tym celu usuń niektóre zdania, wyrazy i związki wyrazowe.**

Działo się to dawno, dawno temu. Wspaniały ateński bohater Tezeusz przybył na Kretę, aby zabić Minotaura, który co roku pożerał siedem ateńskich dziewic i siedmiu młodzieńców. Było to bardzo trudne zadanie, któremu do tej pory nikt nie sprostał. W tym celu należało pokonać potwora, ale także wydostać się z labiryntu, w którym mieszkał. Żaden z kreteńskich bohaterów nie zdołał tego uczynić. Tezeuszowi pomogła córka Minosa – Ariadna, która zakochała się w młodzieńcu. Zaiste! Trudno się dziwić. Bogowie obdarzyli go niezwykłą urodą oraz siłą i odwagą. Ariadna zapragnęła natychmiast zostać żoną bohatera. Dała mu kłębek nici i miecz, który wcześniej dostała od Dedala. Wiedział stary, mądry Dedal, że te przedmioty przydadzą się dziewczynie. I miał rację. Waleczny, nieustraszony Tezeusz zabił mieczem Minotaura. Krew zbroczyła posadzkę labiryntu. Nić, którą Tezeusz przywiązał do nadproża, umożliwiła mu odnalezienie drogi do wyjścia. Tak Tezeusz wyzwolił Ateny od okrutnego potwora.

2 **Streść podany tekst w pięciu zdaniach.**

Czerwona płachta

„Powiada się, że coś działa na kogoś jak czerwona płachta na byka, to znaczy rozjusza, doprowadza do pasji, do białej

gorączki. Skąd jednak na pewno to wiadomo, skoro żaden byk nie wypowiedział się jeszcze w tej kwestii? Można by o tej sprawie sądzić co najwyżej z jego zachowania się. Wiadomo, że byk (jeżeli nie nazywa się Fernando) to zwykle pasjonat, gotów wpaść w złość nie tylko dlatego, że ktoś macha mu czerwoną płachtą przed oczami, ale ze znacznie błahszych powodów. Można się domyślać, że jego reakcja na płachtę niebieską lub żółtą byłaby podobna. Przypuszczenie takie byłoby tym bardziej uzasadnione, że wiemy dziś, iż byki nie rozróżniają kolorów. I że wobec tego stosunek byka do czerwieni opiera się na naszych przewidzeniach.
Nie tylko zresztą bydło domowe, ale ogromna większość ssaków nie widzi świata w kolorach, ale jak na czarno-białym filmie. Również koty, psy, konie i myszy. Wyjątek stanowią ludzie i małpy. Poza ssakami natomiast wiele stworzeń widzi świat w kolorach, na przykład ptaki, jaszczurki, żółwie, owady. Pszczoły widzą kolory w nieco przesuniętym pasmie. Ich tęcza barw jest obcięta od strony fal długich, nie widzą więc czerwieni; od przeciwnej strony jest za to rozszerzona, dlatego widzą promienie ultrafioletowe, na które nasze oczy są ślepe. Bartnik może więc obserwować pszczoły po zapadnięciu zmroku przy świetle czerwonej żarówki, nie niepokojąc ich zupełnie. ”

W. Kopaliński, *Kot w worku, czyli z dziejów pojęć i rzeczy*

3 **Przeczytaj podane niżej punkty planu wydarzeń satyry I. Krasickiego *Żona modna*. Na jego podstawie napisz streszczenie utworu.**

A. Spotkanie Piotra z przyjacielem.

B. Intercyza.

C. Wyjazd na wieś.

D. Zmiany w domu i ogrodzie.

E. Przyjęcie z fajerwerkami.

F. Przyjazd do miasta.

4 **Rozwiń podpunkt E planu z poprzedniego ćwiczenia tak, by powstało ciekawe opowiadanie, które wzbudzi współczucie czytelnika dla pana Piotra.**

CO TO JEST CYTAT? DO CZEGO SŁUŻY?

Kiedy chcemy wzbogacić swoją wypowiedź ustną lub pisemną, często przytaczamy słowa innych osób. Takie dosłowne przytoczenie cudzego tekstu (lub jego fragmentu) w innym tekście nazywamy **cytatem**. Cytatów używamy po to, by poprzeć swoje własne sądy, wzmocnić argumenty, uwiarygodnić przedstawiane fakty lub uczynić wypowiedź bardziej interesującą. Czasem mogą one stanowić motto lub puentę pracy. Wykorzystuje się je także w dedykacji.

Wypowiedź cytowaną zapisujemy w cudzysłowie i poprzedzamy zdaniem wprowadzającym, np.
O Zośce mówiono już w harcerstwie: „Urodzony organizator”.
Zdanie wprowadzające możemy umieścić także po przytoczonym fragmencie. Wtedy oddzielamy je myślnikiem, np.
„Cała istota Rudego ześrodkowała się w jego oczach i czole, odzwierciedlając wybitną inteligencję” – pisze autor o Janku Bytnarze.

O CZYM NALEŻY PAMIĘTAĆ PRZY CYTOWANIU?

Cytując, trzeba pamiętać o kilku podstawowych zasadach.

- Cytowana wypowiedź musi być logicznie, treściowo i tematycznie związana z tekstem, w którym się pojawia.
- Cytaty przytaczamy wiernie, bez zniekształceń.
- Cytat powinien mieć wprowadzenie.
- Należy podać źródło cytatu (imię i nazwisko autora oraz tytuł utworu).
- Przytaczany tekst nie powinien być zbyt długi. (Cytat możemy skrócić, zaznaczając miejsce skrótu wielokropkiem w nawiasie).
- Cytaty z poezji powinny być podawane z zachowaniem podziału na wersy. Można to zrobić na dwa sposoby: zapisując poszczególne wersy w osobnych liniach, np.:

W *Panu Tadeuszu* Adam Mickiewicz często opisuje przyrodę, na przykład w trzeciej księdze tak pisze o chmurach:

Bo każda chmura inna: na przykład jesienna
Pełznie jak żółw leniwa, ulewą brzemienna
I z nieba aż do ziemi spuszcza długie smugi
Jak rozwite warkocze, to są deszczu strugi;
[…].

lub gdy mamy mniej miejsca, oddzielając poszczególne wersy ukośnikami (/), a koniec zwrotki oznaczając podwójnym ukośnikiem (//), np.:

W *Pieśni XI* Jan Kochanowski pochwala postawę stoicką, udzielając czytelnikowi wskazówek:
Stateczny umysł pamiętaj zachować, / Jeśli cię pocznie nieszczęście frasować; / Także i góry nie radzęć wylatać, / Kiedy się szczęście z tobą imie bratać, // Śmierci podległy człowiecze cnotliwy, / Choć wszytek twój wiek będzie frasobliwy, / Chocia też czasem, siedząc z przyjacioły, / Przy dobrym trunku strawisz dzień wesoły. […].

1 **Zastanów się i wyjaśnij, w jakim celu zastosowano cytaty w podanych fragmentach wypracowań.**

A. *W oparach absurdu* Juliana Tuwima i Antoniego Słonimskiego to książka – żart, książka – zabawa, książka – popis językowej fantazji autorów. Swój stosunek do rzeczywistości wyrażają oni nader trafnie słowami: „Ach, żeby było inaczej, na przekór, wbrew!".

B. Mottem moich rozważań na temat konieczności realizacji własnych pragnień uczynię słowa Leopolda Staffa z wiersza *Odys*:

„O to chodzi jedynie,
By naprzód wciąż iść śmiało,
Bo zawsze się dochodzi
Gdzie indziej, niż się chciało".

2 **Przeczytaj fragmenty wiersza Kazimierza Przerwy-Tetmajera *Koniec wieku XIX* i opisz w kilku zdaniach zamieszczoną obok reprodukcję. W swojej wypowiedzi przytocz cytat, który Twoim zdaniem najlepiej odzwierciedla nastrój obrazu.**

Koniec wieku XIX

„Przekleństwo?... Tylko dziki, kiedy się skaleczy,
Złorzeczy swemu Bogu, skrytemu w przestworze.
Ironia?… Lecz największe z szyderstw czyż się może
Równać z ironią biegu najzwyklejszych rzeczy? […]

Idee?… Ależ lat już minęły tysiące,
A idee są zawsze tylko ideami.
Modlitwa?... Lecz niewielu tylko jeszcze mami
Oko w trójkąt wprawione i na świat patrzące. […]

Walka?… Ale czyż mrówka rzucona na szyny
Może walczyć z pociągiem nadchodzącym w pędzie?
Rezygnacja?… Czyż przez to mniej się cierpieć będzie,
Gdy się z poddaniem schyli pod nóż gilotyny? […]

Cóż więc jest? Co zostało nam, co wszystko wiemy,
Dla których żadna z dawnych wiar już nie wystarcza?
Jakaż jest przeciw włóczni złego twoja tarcza,
Człowiecze końca wieku?… Głowę zwiesił niemy."

Wojciech Weiss, *Melancholik*, 1898

CO TO JEST MOWA NIEZALEŻNA I CO TO JEST MOWA ZALEŻNA?

Często się zdarza, że chcemy przytoczyć dosłownie czyjąś wypowiedź, np. *Szymek poprosił Zosię: „Podaj mi rozwiązanie zadania". Ciocia zapytała w liście: „Czy przyjedziecie do mnie na wakacje?".*
Takie dosłowne przytoczenie czyjejś wypowiedzi, któremu towarzyszy zdanie wprowadzające (*Szymek poprosił Zosię, Ciocia zapytała w liście, W prasie lokalnej podano komunikat*), nazywamy **mową niezależną**.
Z mową niezależną spotykamy się często w języku potocznym oraz w literaturze. Taką formę wypowiedzi stosujemy także w opowiadaniu z dialogiem lub zapisie dyskusji, aby ukazać cechy charakterystyczne języka i styl nadawcy, a także jego emocje.

Mowa zależna natomiast to konstrukcja, w której przytacza się cudze lub własne słowa nie dosłownie, lecz w postaci zdania podrzędnego dopełnieniowego zaczynającego się od spójników *że*, *żeby* lub od partykuły *czy*. W wypowiedzeniu nadrzędnym orzeczeniem jest najczęściej czasownik oznaczający mówienie, twierdzenie, pytanie, prośbę, np. *Szymek poprosił Zosię, żeby podała mu rozwiązanie zadania. Ciocia zapytała w liście, czy przyjedziemy do niej na wakacje.*
Mowa zależna ma charakter sprawozdawczy. Nie oddaje cech charakterystycznych języka i stylu nadawcy ani jego stanu emocjonalnego. Mowę niezależną możemy przekształcać w mowę zależną i odwrotnie.

INTERPUNKCJA I ORTOGRAFIA MOWY NIEZALEŻNEJ

Przytoczenie czyjejś wypowiedzi w tekście pisanym wymaga zastosowania odpowiednich zasad interpunkcyjnych. Zazwyczaj, jeśli cytujemy czyjeś słowa, po zdaniu wprowadzającym stawiamy dwukropek, a zdanie wprowadzane ujmujemy w cudzysłów (por. s. 93).
Możemy także zastosować dialog (najczęściej w dłuższych wypowiedziach pisemnych). Wtedy zdania wprowadzane piszemy od nowego wiersza i wyodrębniamy za pomocą myślników, np.

– Zorganizujmy zbiórkę darów na rzecz schroniska dla zwierząt – zaproponował Piotrek.
– Doskonały pomysł! – zawołały dziewczyny.
– Ja zrobię plakaty – odezwała się Paulina.
– A ja poproszę tatę, żeby pomógł nam zorganizować transport – oznajmił Kuba.

Zdania wprowadzające, które następują po wypowiedzi, zaczynamy małą literą.
Czasem zdanie wprowadzające wtrącamy w zdanie wprowadzane. W takim wypadku oddzielamy je z obu stron myślnikami, np.
– A ja – oznajmił Kuba – poproszę tatę, żeby pomógł nam zorganizować transport.

1 **Przekształć bajkę Ignacego Krasickiego *Lis i wilk* w krótkie opowiadanie, w którym zamienisz mowę niezależną na zależną.**

„Wpadł lis w jamę, wilk nadszedł, a widząc w złym stanie,
Oświadczył mu żal szczery i politowanie.
»Nie żałuj – lis zawołał – chciej lepiej ratować«.
»Zgrzeszyłeś, bracie lisie, trzeba pokutować«.
I nagroda, i kara zarówno się mierzy:
Kto komu nie wierzył, nikt temu nie wierzy.”

2 **Zamień mowę niezależną na zależną i odwrotnie.**

A. Gosia prosiła siostrę: „Poczytaj mi do snu”.

B. – Nie jedz tylu słodyczy – mówiło moje sumienie.

C. Kierowca powiedział, że na miejsce dojedziemy za dwie godziny.

D. Uznała, że jest już zmęczona i musi się położyć.

3 **Napisz krótkie opowiadanie o przygotowaniach do wyjazdu na wakacje. Wykorzystaj przynajmniej pięć czasowników spośród podanych poniżej. Użyj mowy zależnej i niezależnej, pamiętaj o poprawnej interpunkcji w mowie niezależnej.**

- wybierać
- decydować się
- powiedzieć
- sugerować
- wspominać
- namawiać
- godzić się
- zarezerwować
- kupić
- podsumować

4 **Napisz na kartce kilkunastozdaniowy tekst na dowolny temat, używając mowy niezależnej. Poproś o to samo kolegę lub koleżankę z ławki. Następnie zamieńcie się kartkami i przekształćcie otrzymany tekst na mowę zależną.**

5 **Zapisz, używając mowy niezależnej, rozmowę Ani i Zosi na temat planów wakacyjnych. Oddaj w wypowiedzeniach dziewczynek ich cechy charakteru – Ania jest pogodną, zawsze uśmiechniętą optymistką, a Zosia nieco marudzącą pesymistką.**

Recenzja

Recenzją nazywamy taką formę wypowiedzi, w której autor ocenia jakieś dzieło naukowe lub artystyczne. Jest to więc forma wypowiedzi, w której piszemy, co sądzimy na temat tego dzieła. Nasz sąd może być pozytywny lub negatywny, w zależności od indywidualnych odczuć.

Przedmiotem recenzji mogą być: film, przedstawienie teatralne, książka, artykuł, wystawa, koncert, piosenka, płyta, a nawet gra komputerowa. Recenzją jest także opinia nauczyciela wpisana pod wypracowaniem.

BUDOWA

W prasie, radiu i telewizji możecie się spotkać z różnymi formami recenzji. Najczęściej są to krótkie teksty informacyjne, bardziej rozbudowane recenzje znajdują się w programach lub pismach specjalistycznych (np. w „Filmie" lub „Nowych Książkach").
Nasza szkolna recenzja ma jasno określoną budowę i kompozycję.

Recenzja szkolna

składa się z trzech części – sprawozdawczej, oceniającej i podsumowania.

I. Część sprawozdawcza

W zależności od tego, jakie dzieło recenzujemy, możemy tu przedstawić tematykę utworu, jego genezę, informacje o autorze lub reżyserze, obsadzie i innych twórcach. Można podać miejsce i czas akcji lub miejsce i czas oglądania np. filmu, jeśli jest to istotne dla dalszej części pracy.
Ta część tekstu nie może być zbyt długa. Nie powinna przekraczać 1/3 objętości całego wypracowania.

II. Część oceniająca

Ma ona charakter subiektywny, indywidualny. Oceniamy tu poszczególne składniki dzieła. Wyrażamy własne zdanie, przedstawiamy zalety i wady utworu. Ta część recenzji zależy od wiedzy, gustu, wrażliwości i uczciwości recenzenta.

III. Podsumowanie

Całą pracę dobrze jest zakończyć jednoznacznym wnioskiem – jasnym stwierdzeniem recenzenta, czy poleca on to dzieło innym, czy ocenia je pozytywnie, czy negatywnie.
Recenzja powinna także zawierać informację o ewentualnych nagrodach, przyznanych dziełu lub autorowi.

Nie streszczamy utworu! Możemy podać najwyżej kilkuzdaniową informację na temat treści, żeby czytelnik recenzji mógł się zorientować, czy interesują go poruszane zagadnienia. Pamiętaj, że ktoś, kto czyta twoją recenzję, być może zechce sam zobaczyć film lub sztukę, przeczytać książkę lub pójść na koncert.

STYL

Styl recenzji jest dowolny. Może być suchy, sprawozdawczy albo lekki, felietonowy, poważny i konkretny lub dowcipny i swobodny. Wybór należy do autora. Ważne, by język recenzji był sprawny i przekonujący, ponieważ jest to tekst o charakterze opiniotwórczym.

Recenzenci często powołują się na opinie innych o dziele (np. ludzi wychodzących z kina, publiczności domagającej się bisów lub uznanych krytyków). Z tymi sądami można się zgodzić lub polemizować.

FAKT CZY OPINIA? JAK TO ODRÓŻNIĆ?

W recenzji wykorzystujemy zarówno fakty, jak i opinie – cytujemy cudze lub wyrażamy własne. Musimy jednak pamiętać o ich jednoznacznym wyróżnieniu, aby czytelnik nie miał wątpliwości, co jest faktem, a co – opinią.
Fakt to obiektywna, niepodważalna informacja o wydarzeniu lub zjawisku, która pozostaje niezmienna niezależnie od tego, kto ją przekazuje. Jej prawdziwość można sprawdzić.
Opinia to przedstawienie swojego zdania lub przytoczenie poglądu innej osoby. Powinna zawierać wyrażenie informujące, że jest subiektywnym poglądem, np. *Myślę, że…*, *Sądzę, że…*, *Uważam, że…*, *Krytycy uważają…*". Wyrażanie opinii niepoprzedzone tymi zwrotami, może być próbą zaprezentowania własnego zdania jako twardego faktu. Funkcję opiniotwórczą pełnią także wyrazy wartościujące lub nacechowane emocjonalnie, np. *wspaniały*, *najgorszy*, *zachwycający*.

Fakty istnieją niezależnie od opinii, natomiast różni ludzie mogą mieć różne opinie na temat faktów w zależności od wartości, które wyznają.

1 **Sformułuj własną minirecenzję gry komputerowej, książki, płyty lub filmu (do wyboru). Postaraj się jak najzwięźlej przekazać informacje. W ocenie spróbuj nie tylko wprost wyrazić własną opinię, ale także zastosować wyróżnienie graficzne, cytat, poinformować o ewentualnych nagrodach.**

Recenzja książki

Z tą formą wypowiedzi stykacie się w szkole na co dzień. Często przecież wymieniacie się uwagami na temat przeczytanych książek, o lekturach mówicie, że są nudne, ciekawe lub „mogą być". Takie stwierdzenia, choć bardzo ubogie, już pełnią funkcję recenzji – są opiniotwórcze. Mogą stanowić zachętę do przeczytania książki lub – przeciwnie – odstraszyć od niej. Przyjrzyjmy się teraz, jak mogłaby wyglądać recenzja szczegółowa – taka, w której poddamy krytyce wiele elementów i w której uzasadnimy swoje zdanie. Plan takiej recenzji może wyglądać na przykład tak:

I. Część sprawozdawcza

1. Informacje o książce: tytuł, autor, wydawca, okoliczności wydania (jeśli są istotne, np. w rocznicę ważnego wydarzenia historycznego), geneza utworu, szczególne informacje o autorze (jeśli te dane są potrzebne do analizy utworu).
2. Krótka informacja o treści, czyli o czym jest ta książka. Można tu przedstawić głównych bohaterów, podać problematykę utworu i poruszane w nim zagadnienia, miejsce i czas akcji.
NIE STRESZCZAMY!

II. Część oceniająca

1. Temat i podejmowane zagadnienia (czy są interesujące, czy mogą poruszyć czytelnika, czy wywołują emocje – jakie?).
2. Rzeczywistość przedstawiona w utworze (tło historyczne, obyczajowe, społeczne, elementy fantastyczne itd.).
3. Akcja.
4. Język i styl.
5. Dodatkowe elementy, np. szata graficzna, ilustracje, okładka.

III. Podsumowanie

Opinia końcowa – czy warto tę książkę polecić innym?

1 **W słowniku wyrazów bliskoznacznych wyszukaj synonimy słów** *książka*, *bohater*, *autor*. **Pamiętaj o używaniu ich w wypracowaniach.**

2 **Napisz część sprawozdawczą recenzji następujących utworów:**

A. A. Mickiewicz, *Dziady* cz. II,
B. H. Sienkiewicz, *Krzyżacy*,
C. Ch. Dickens, *Opowieść wigilijna*,
D. A. Fredro, *Zemsta*.

Recenzja filmu lub spektaklu teatralnego

Taka recenzja różni się nieco od recenzji książki, gdyż ocenia się w niej inne elementy. Zbudowana jest jednak podobnie:

I. Część sprawozdawcza

1. Informacje o reżyserze, autorze scenariusza, odtwórcach głównych ról, autorze scenografii, zdjęć, efektów specjalnych, kompozytorze i innych twórcach filmu lub spektaklu. W recenzji sztuki teatralnej możemy podać miejsce jej wystawienia.
2. Krótka informacja o treści – gatunek, temat, problematyka, główni bohaterowie, czas i miejsce akcji.

II. Część oceniająca

Niektóre elementy podobne jak w recenzji książki, a więc:

1. Temat i podejmowane zagadnienia (czy są interesujące, czy mogą poruszyć widza, czy wywołują emocje – jakie?).
2. Rzeczywistość przedstawiona w utworze (tło historyczne, obyczajowe, społeczne, elementy fantastyczne itd.).
3. Akcja.

Film i teatr posługują się jednak innymi środkami przekazu niż książka. Dlatego w dalszej części możemy ocenić takie elementy, jak:

4. Gra poszczególnych aktorów.
5. Zabiegi reżyserskie.
6. Jeśli film lub spektakl jest adaptacją dzieła literackiego – zgodność z pierwowzorem.
7. Scenografia.
8. Zdjęcia.
9. Kostiumy.
10. Muzyka.
11. Inne ważne środki wyrazu, np. efekty specjalne.

III. Podsumowanie

Wyrażenie końcowej opinii, podobnie jak w każdej innej recenzji. Oczywiście, podany wyżej plan jest tylko jedną z wielu możliwości. Możecie z jakichś punktów zrezygnować albo dodać inne, w zależności od tego, co w danym dziele jest godne uwagi.

1 **Napisz recenzję ulubionego filmu lub ostatnio oglądanego spektaklu teatralnego.**

Rozprawka

Rozprawka jest formą wypowiedzi pisemnej, w której piszący prezentuje swoje stanowisko wobec jakiegoś zagadnienia i dowodzi jego słuszności za pomocą trafnie dobranych argumentów. W takiej pracy najczęściej jesteśmy proszeni o to, by coś rozstrzygnąć, potwierdzić, rozważyć, przedstawić swoje przemyślenia, skomentować lub przedyskutować. Autor rozprawki rozważa więc pewien problem zawarty w temacie. Rozprawka to, obok recenzji, najbardziej subiektywna forma wypowiedzi. Trzeba przedstawić w niej swoje zdanie na zadany temat i dobrze je uzasadnić. Podczas formułowania własnej opinii należy posłużyć się różnymi przykładami z literatury, filmu, nauki, życia publicznego lub osobistych doświadczeń. Rozprawka musi zawierać ścisłe, dokładne i prawdziwe informacje. Praca powinna być konkretna, rzeczowa i logiczna. Jej napisanie wymaga przygotowania: zapoznania się z tematem, wyrobienia sobie jasnego poglądu w danej kwestii oraz sporządzenia planu kompozycyjnego. W pracy należy powołać się na wiarygodne źródła. Wnioski muszą wynikać z przedstawionych argumentów i logicznie przeprowadzonych rozważań.

BUDOWA

Rozprawka jest tekstem spójnym i logicznie uporządkowanym, zbudowanym według ściśle określonych zasad. Tak jak większość szkolnych form wypowiedzi ma kompozycję trójdzielną i składa się ze wstępu (zawierającego tezę lub hipotezę), rozwinięcia (czyli argumentów i kontrargumentów) oraz zakończenia (czyli podsumowania rozważań).

I. WSTĘP

Rozprawkę, w zależności od tematu i stanowiska autora, można zacząć dwojako – tezą lub hipotezą.

Teza to twierdzenie wyrażające zdecydowany, jasno określony pogląd na jakiś temat. Jeśli nie mamy wątpliwości, że przedstawiana opinia jest słuszna, formułujemy tezę, którą pozostanie jedynie uzasadnić. Teza jest zwykle w temacie wypowiedziana wprost, np. „Prawdziwych przyjaciół poznajemy w biedzie.", „Wszystkim powinno zależeć na ochronie środowiska naturalnego".

Hipoteza to wyrażenie poglądu nie w pełni uzasadnionego, zawierające przypuszczenie, wymagające

sprawdzenia. W hipotezie należy przedstawić wątpliwości związane z tematem pracy. W części argumentacyjnej będziemy się starać te wątpliwości rozwiać. Np. „Co to jest prawdziwa przyjaźń?", „Czy mam wpływ na zanieczyszczenie środowiska?".

Tezę lub hipotezę rozwijamy we wstępie w kilku zdaniach.

II. ARGUMENTY I KONTRARGUMENTY

Argumenty to dowody na poparcie tezy. Kontrargumenty to wypowiedzi obalające lub podważające sformułowane wcześniej argumenty. W tej części pracy posługujemy się przykładami z życia, literatury, filmu, teatru itd., zależnie od tego, czego wymaga od nas temat. Na poparcie swoich poglądów możemy powołać się na autorytet, to jest na słowa lub czyny kogoś, kto w danej dziedzinie ma szczególne uznanie i poważanie. Pamiętaj o ich wyraźnym odróżnieniu od faktów i własnych sądów (por. s. 98). Rozprawka może zawierać tylko argumenty, jeżeli dowodzimy myśli, której słuszności jesteśmy pewni. Gdy mamy wątpliwości, musimy rozważyć „za" i „przeciw", wtedy przytaczamy argumenty i kontrargumenty.

III. PODSUMOWANIE

Może mieć dwojaki charakter: albo jest potwierdzeniem przyjętej na wstępie tezy, albo sprecyzowaniem własnego stanowiska po przeanalizowaniu argumentów i kontrargumentów.

W zakończeniu pracy koniecznie musi się znaleźć wyraźny wniosek – opinia autora na temat rozważanego zagadnienia.
Rozprawka może być zbudowana według jednego z trzech schematów:

1.

Teza
Argumenty
Podsumowanie (potwierdzenie tezy)

2.

Hipoteza
Argumenty
Kontrargumenty
Wniosek (sformułowanie tezy)

3.

Hipoteza
Argument
Kontrargument
Argument
Kontrargument
itd.
Wniosek (sformułowanie tezy)

STYL

Już sama nazwa *rozprawka* przywodzi na myśl małą rozprawę naukową. I słusznie. Dlatego język i styl stosowany w rozprawce powinien być precyzyjny, jasny, konkretny i zrozumiały, bez zbytecznych ozdobników, np. opisów, dialogów, wyszukanych porównań czy metafor. Ma on przecież służyć wyjaśnianiu, uzasadnianiu i wnioskowaniu.
Z tego względu często używamy zdań złożonych oraz konstrukcji

z imiesłowowym równoważnikiem zdania. Nie należy używać słownictwa potocznego.
Język i styl rozprawki odzwierciedlają jej subiektywny charakter. Najważniejsze jest tu przecież przedstawienie stanowiska autora, jego przemyśleń i wniosków. Służą temu czasowniki w 1. os. lp (np. *sądzę*, *uważam*, *chciałabym*, *pragnę*, *jestem przekonana*, *nie mam wątpliwości*, *zastanawiam się nad*, *jestem zdania*) oraz zaimki osobowe (np. ***moim*** *zdaniem*, *według* ***mnie***, *wydaje* ***mi*** *się*, *w* ***moim*** *przekonaniu*, ***mój*** *pogląd*, *w* ***mojej*** *opinii*).
Jak powiedzieliśmy wcześniej, bardzo ważna jest spójność tekstu. Osiągamy ją nie tylko poprzez logiczne uporządkowanie prezentowanych myśli, ale także dzięki zastosowaniu odpowiednich wyrażeń i zwrotów, łączących ze sobą poszczególne części pracy (np. *przede wszystkim*, *po pierwsze*, *po drugie*, *zacznę od…*, *na wstępie*, *z kolei przejdę do…*, *kolejnym argumentem może być*, *należy zwrócić uwagę*, *z kolei przedstawię*, *ponadto*, *zatem*, *z drugiej strony*, *jednakże*, *na zakończenie*, *reasumując*, *z moich rozważań wynika*, *przytoczone argumenty pozwalają wyciągnąć wniosek*, *z całą pewnością mogę stwierdzić*, *z mojej pracy wynika jasna konkluzja*, *po rozważeniu wszystkich „za" i „przeciw" dochodzę do wniosku*).

WPROWADZANIE CYTATÓW

Twoja praca będzie bardziej interesująca, jeżeli swoje argumenty poprzesz cytatami z lektury lub wypowiedziami autorytetów w danej dziedzinie. Pamiętaj o zasadach dobierania i zapisywania cytatów (por. s. 93). Możesz wykorzystać następujące wzory zdań wprowadzających: *Autor pisze:* „..."; „..." *– czytamy w powieści*; *Według Sokratesa* „..."; *Świadczą o tym słowa bohatera:* „..."; „..." *– twierdzi wybitny polski filozof Leszek Kołakowski*.

ROZPRAWKA

UWAGA

Bardzo ważny w rozprawce jest logiczny i spójny układ pracy. Każdy akapit powinien być precyzyjnie skomponowany, to znaczy zawierać jeden argument i co najmniej jeden przykład na jego poparcie oraz konkluzję. Nową myśl zaczynamy od nowego akapitu, graficznie zaznaczonego większym wcięciem. Argumenty muszą być trafnie dobrane, przemyślane i przedstawione w logicznej kolejności – od najważniejszych do namniej ważnych lub odwrotnie. Każda kolejna myśl powinna łączyć się z poprzednią na zasadzie kontynuacji lub zaprzeczenia.

DOBRA RADA

Pisząc rozprawkę, bezwzględnie musisz zadbać o to, by cała Twoja praca ściśle dotyczyła tematu. Dlatego koniecznie przygotuj plan kompozycyjny i rzetelnie się go trzymaj. Po napisaniu każdego akapitu przeczytaj ponownie temat pracy, żeby się upewnić, że od niego nie odbiegłeś / odbiegłaś. Pamiętaj, żeby nie streszczać utworów! Możesz posłużyć się przykładem literackim w celu uzasadnienia tezy, ale tylko w takim zakresie, w jakim wymaga tego temat pracy. Nie zapominaj, że Twoim zadaniem jest **przedstawienie swojego punktu widzenia** w danej kwestii, a **nie opowiadanie** o losach bohaterów literackich, filmowych czy innych.

1 **Przeczytaj podaną argumentację. Zastanów się i sformułuj tezę, której dowodzisz.**

Na wycieczce szkolnej nie tylko odpoczywamy, lecz także się uczymy, gdyż poznajemy nasz kraj. Rodzice często nie mogą zabrać nas w różne ciekawe miejsca. Dzięki wspólnym wyjazdom klasowym możemy także lepiej się poznać i bardziej polubić.

2 **Przedstaw w punktach argumenty, którymi można się posłużyć do uzasadnienia tezy** *Sport to zdrowie.*

3 **Przemyśl podane zagadnienie i przedstaw do niego po trzy argumenty i kontrargumenty.**

Internet – kopalnia rzetelnych informacji czy śmietnik?

sprawdź, czy pamiętasz

CZĘŚCI

ODMIENNE

PRZEZ RODZAJE

» **przymiotnik**
antyczny
ciekawa
białe

» **zaimek przymiotny**
mój
ta
żadne

» **liczebnik główny i porządkowy**
dwa
dwieście
pierwsza
szósty
trzecie

» **czasownik**
lubił
pytała
czytaliście
będzie wiedziało

PRZEZ LICZBY

» **rzeczownik**
pies
książki
myśli

» **zaimek rzeczowny**
on
one

» **przymiotnik**
antyczny
ciekawe
białych

» **zaimek przymiotny**
mój
ci
żadne

» **liczebnik porządkowy**
pierwszych
szósty
trzydzieste

» **czasownik**
lubię
pytamy
czytasz

PRZEZ PRZYPADKI

» **rzeczownik**
pies
książek
myślenia

» **zaimek rzeczowny**
ty
nas
niczemu

» **przymiotnik**
antyczny
ciekawej
białych

» **zaimek przymiotny**
mój
tego
żadnym

» **liczebnik główny i porządkowy**
dwóch
tysiąca
zerem
pierwszej
sto trzecim

MOWY

PRZEZ OSOBY I CZASY

» **czasownik**
lubię
pytał
przeczytasz

NIEODMIENNE

» **przysłówek**
mądrze
jasno
ciekawie

» **partykuła**
niech
oczywiście
by

» **przyimek**
w
pod
przed

» **spójnik**
i
ale
ani

» **wykrzyknik**
ach!
hej!
halo!

Rzeczownik

Rzeczownik nazywa nie tylko osoby, rzeczy, zjawiska przyrody, zwierzęta, rośliny, lecz także cechy (np. *mądrość*) oraz czynności (np. *czytanie*). Odpowiada na pytanie *kto?*, *co?* Rzeczownik odmienia się przez **przypadki** i **liczby**.

Każdy rzeczownik ma **rodzaj**, np. *lampa* – tylko rodzaj żeński, *stół* – tylko rodzaj męski, *okno* – tylko rodzaj nijaki. (Ale nie odmienia się przez rodzaje!)

Odmiana rzeczowników przez przypadki to **deklinacja**.

Rzeczowniki, tak jak wszystkie wyrazy dające się odmieniać, możemy podzielić na temat fleksyjny i końcówkę fleksyjną. Przy odmianie przez przypadki może nastąpić wymiana samogłosek i spółgłosek. Taką wymianę nazywamy **obocznością**, np. *stół-ø*, *stoł-u*, *stol-e* (oboczności: *o*:*ó*, *l*:*ł*).

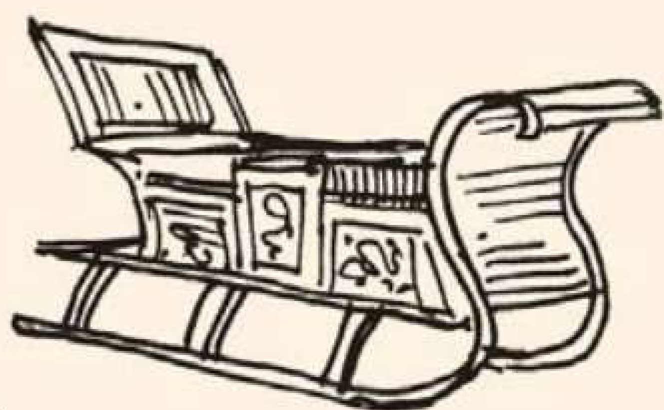
W zdaniu rzeczownik pełni najczęściej funkcję:

- podmiotu, np. ***Harcerze*** *rozbili obóz nad rzeką*;
- dopełnienia, np. *Zaprzyjaźniliśmy się z* ***harcerzami***;
- przydawki, np. *Mundury* ***harcerzy*** *widoczne były z daleka*;
- orzecznika, np. *Adam jest* ***harcerzem***.

Odmiana niektórych rzeczowników sprawia nam trudności. Warto się z nią zapoznać, aby uniknąć błędów językowych.

Oto cechy odmiany rzeczowników, które mogą sprawiać nam kłopot:

- brak liczby pojedynczej w wyrazach typu *sanie*, *widły*, *imieniny*;
- brak liczby mnogiej w wyrazach typu *wiedza*, *upór*, *ryzyko*;
- brak odmiany w liczbie pojedynczej wyrazów zakończonych na *-um* typu *studium*, *gimnazjum*, *liceum* (niezmienna forma we wszystkich przypadkach);

sanie

- brak cząstki *-in* w liczbie mnogiej w wyrazach typu *mieszczanin* (np. D. lm *mieszczan*), *poganin* (D. lm *pogan*);
- dwa wzorce odmiany w liczbie mnogiej rzeczowników *oko*, *ucho* (*oczy* lub *oka*, *uszy* lub *ucha* – w zależności od znaczenia);
- całkowita zmiana tematu w liczbie mnogiej niektórych wyrazów (np. *człowiek – ludzie*, *rok – lata*);
- D., C., B., Ms. liczby mnogiej rzeczownika *przyjaciel* (*przyjaciół*, *przyjaciołom*, *przyjaciół*, *przyjaciołach*);
- żeńska odmiana w liczbie pojedynczej rzeczowników rodzaju męskiego, które mają w mianowniku końcówkę żeńską *-a*, np. *mężczyzna*, *erudyta*, *kolega*, *akrobata*;
- rzeczowniki nieodmienne, np. *wideo*, *alibi*, *menu*, *hobby*, *kakao*, *logo*, jeśli nie są nazwami itot żywych, mają rodzaj nijaki;
- rzeczowniki, które odmieniają się według deklinacji przymiotnikowej, np. *krewny*, *znajomy*, *myśliwy*;
- podczas odmiany tematy niektórych rzeczowników zmieniają się, zachodzą w nich wymiany głosek, np.:

sen : *śnie* (e : ø, s : ś, n : ń)
dół : *dole* (o : ó, ł : l)
anioł : *aniele* (o : e, ł : l)
świat : *świecie* (a : e, t : c')
szkoła : *szkół* (o : ó)
dąb : *dęby* (ą : ę)
noga : *nodze* (g : dz)
ręka : *ręce* (k : c)

W razie wątpliwości należy korzystać ze słownika języka polskiego lub ze słownika poprawnej polszczyzny.

DOBRA RADA

Wiele rzeczowników ma taką samą formę w kilku przypadkach. Np. w zdaniu *Morze szumiało* wyraz *morze* występuje w mianowniku (*kto?*, *co?*), zaś w zdaniu *Podziwiam morze* – w bierniku (*kogo?*, *co?*), chociaż w obu zdaniach ma tę samą formę. Dlatego przy określaniu przypadka rzeczownika występującego w zdaniu zawsze bierz pod uwagę całe wypowiedzenie i wyraz, z którym się łączy dany rzeczownik. Jeśli masz trudności z określeniem rodzaju rzeczownika, możesz dla ułatwienia dodać do niego zaimek wskazujący (np. *to okno* – r. nijaki, *ten stół* – r. męski).

PISOWNIA *-JI, -II, -I* W NIEKTÓRYCH FORMACH RZECZOWNIKÓW ZAKOŃCZONYCH NA *-JA, -IA, -EA*

1. *-ji* **piszemy:**
w dopełniaczu, celowniku i miejscowniku liczby pojedynczej oraz w dopełniaczu liczby mnogiej rzeczowników rodzaju żeńskiego zakończonych w mianowniku liczby pojedynczej na *-cja*, *-zja*, *-sja*, np.
kolacja – kolacji,
wizja – wizji,
wersja – wersji.

2. *-ii* **piszemy:**
po spółgłosce w dopełniaczu, celowniku i miejscowniku liczby pojedynczej oraz w dopełniaczu liczby mnogiej rzeczowników rodzaju żeńskiego obcego pochodzenia, zakończonych w mianowniku lp na *-ia*. Czasem możemy mieć wątpliwości, czy dany wyraz został zapożyczony z innego języka. Wtedy zwracamy uwagę na wymowę. Jeśli na końcu wymawiamy *-ji*, wtedy piszemy *-ii*, np.
gwardia – gwardii,
teoria – teorii,
filharmonia – filharmonii.
(Nie dotyczy to wyrazów, o których mowa w punkcie 1.).

3. *-i* **piszemy:**

- **po samogłosce** w dopełniaczu, celowniku i miejscowniku liczby pojedynczej oraz w dopełniaczu liczby mnogiej rzeczowników rodzaju żeńskiego zakończonych w mianowniku liczby pojedynczej na *-ea* lub *-ja*, np.
orchidea – orchidei,
idea – idei,
Mea – Mei,
nadzieja – nadziei,
epopeja – epopei,
zgraja – zgrai;

- **po spółgłosce**
we wszystkich wyrazach, w których wymawiamy na końcu *-i*, np.
skrzynia – skrzyni,
głębia – głębi,
toń – toni,
hrabia – hrabi,
ziemia – ziemi,
bieżnia – bieżni,
dynia – dyni,
jaskinia – jaskini.

Przymiotnik

Jak zapewne pamiętacie, **przymiotniki** służą do określania rzeczowników. Nazywają różne cechy osób, rzeczy, zwierząt, roślin, zjawisk itd. Na przykład: ***miła** koleżanka*, ***antyczny** zegar*, ***zabawny** chomik*, ***wysokie** drzewo*, ***gęsta** mgła*.

Przymiotniki rozpoznajemy na podstawie pytań: *jaki?*, *jaka?*, *jakie?* – np. *wiersz **antyczny***, ***miła** niespodzianka*, ***wysokie** drzewa*; *który?*, *która?*, *które?* – np. ***rudowłosy** chłopiec*, ***najgrubsza** książka*, *województwo **podkarpackie***; oraz *czyj?*, *czyja?*, *czyje?* – np. *poemat **Mickiewiczowski***, ***mamina** sukienka*, ***Matejkowskie** dzieła*.

Przymiotniki odmieniają się przez:

- **przypadki** (czyli podlegają deklinacji);
- **liczby** (pojedynczą i mnogą);
- **rodzaje** (w liczbie pojedynczej męski, żeński i nijaki; w liczbie mnogiej męskoosobowy i niemęskoosobowy).

Aby wyrazić różny stopień natężenia cechy, o której mówi przymiotnik, stosujemy **stopniowanie**. Wyróżniamy stopnie: równy, wyższy, najwyższy.

Istnieją następujące sposoby stopniowania przymiotników:

- stopniowanie proste, np. *stary*, *starszy*, *najstarszy*;
- stopniowanie opisowe, np. *miękki*, *bardziej miękki*, *najbardziej miękki*;
- stopniowanie nieregularne, np. *duży*, *większy*, *największy*.

Większość przymiotników, które podlegają stopniowaniu prostemu, można również stopniować opisowo. Na ogół jednak nie stosujemy stopniowania opisowego, jeśli możliwe jest stopniowanie proste.

Na ogół, ale nie zawsze. W niektórych wypadkach użycie opisowej lub prostej formy przymiotnika zależy od jego znaczenia, np. przymiotnik *zły* w zestawieniu z rzeczownikami *pies* i *pomysł* stopniuje się inaczej. O psie, który broni domu, powiemy: *zły*, *bardziej zły*, *najbardziej zły*, a o pomyśle: *zły*, *gorszy*, *najgorszy*.

UWAGA *ortograficzna*

Przymiotniki typu: *Mickiewiczowski*, *Matejkowskie*, *Chopinowski* piszemy wielką literą, jeśli odpowiadają na pytanie *czyj?* i odnoszą się do konkretnego człowieka, np. *ballada Mickiewiczowska* (napisana przez Mickiewicza). Jeżeli jednak odpowiadają na pytanie *jaki?* i określają rzeczy, zjawiska, piszemy je małą literą, np. *ballada mickiewiczowska* (w stylu Mickiewicza, ale napisana przez kogoś innego).

Czasem używamy różnych sposobów stopniowania również ze względów stylistycznych: *Jacek jest milszy i bardziej kulturalny niż Paweł* brzmi lepiej niż *Jacek jest milszy i kulturalniejszy niż Paweł*.
Część przymiotników (na ogół pochodzących od rzeczowników) nie podlega stopniowaniu, np. *wieczorny*, *uliczny*, *żelazny*, *optymalny*.
Niektóre przymiotniki nie odmieniają się, np. *bordo*, *khaki*, *blond*.
Istnieją przymiotniki, które mają również formy krótkie, np.
wesoły – wesół,
zdrowy – zdrów,
gotowy – gotów.
Przymiotniki w formie krótkiej nie odmieniają się przez przypadki. W zdaniu pełnią zawsze funkcję orzecznika, np. *On nie jest tego wart*.

W zdaniu przymiotnik pełni najczęściej funkcję:

- **przydawki**, np. *Zamieszkaliśmy w **starym** zamku*;
- **orzecznika** w orzeczeniu imiennym, np. *Zamek jest **stary***.

DOBRA RADA

Aby trafnie określić formy gramatyczne przymiotnika, zastanów się nad formami określanego przezeń rzeczownika. Przymiotnik musi mieć taki sam przypadek, liczbę i rodzaj jak rzeczownik.

Liczebnik

Liczebniki określają liczbę, ilość lub kolejność. Odpowiadają na pytania: *ile?*, *ilu?*, *który z kolei?* Odmieniają się przez przypadki (deklinacja).

Wyróżniamy liczebniki:

- **główne**, np. *jeden*, *dwa*, *sto pięćdziesiąt*;
- **porządkowe**, np. *pierwszy*, *osiemdziesiąta*, *tysiąc dziewięćset dziewięćdziesiąty piąty*, *dwutysięczny*;
- **zbiorowe**, np. *troje*, *dziesięcioro*, *dwadzieścia dwoje*;
- **ułamkowe**, np. *pół*, *ćwierć*, *półtora*;
- **nieokreślone**, np. *kilka*, *wiele*.

Liczebniki główne, porządkowe i nieokreślone odmieniają się przez **rodzaje**, np. *jeden*, *jedna*, *jedno*; *pierwszy*, *pierwsza*, *kilka*, *kilkoro*. Liczebniki porządkowe odmieniają się przez **liczby**, np. *pierwszy*, *pierwsi*.

Liczebniki główne typu *tysiąc*, *milion*, *miliard* mają tylko rodzaj męski i odmieniają się jak rzeczowniki (przez przypadki i liczby).

Liczebnik *pół* się nie odmienia. Nie odmienia się też liczebnik *jeden* w liczebnikach wielowyrazowych, np. *trzydziestu* ***jeden*** *uczniów*, *tysiąc* ***jeden*** *drobiazgów*, *sto dwadzieścia* ***jeden*** *roślin*, *z trzydziestoma* ***jeden*** *uczniami*, *o stu dwudziestu* ***jeden*** *roślinach*.

Liczebniki zbiorowe odnoszą się do:

- rzeczowników, które nie mają liczby pojedynczej, typu *sanie*, *drzwi*, np. ***dwoje*** *sań*, ***troje*** *drzwi* (porównaj z rozdziałem „Rzeczownik” na s. 108);
- rzeczowników, które nazywają istoty niedorosłe, np. ***ośmioro*** *dzieci*, ***czworo*** *kociąt*, ***dwanaścioro*** *piskląt*;
- rzeczowników *oko*, *ucho* (w znaczeniach ‘narząd wzroku’, ‘narząd słuchu’), np. ***dwoje*** *oczu*, ***dwoje*** *uszu*;
- rzeczowników nazywających ludzi różnej płci, np. ***dwoje*** *rodziców*, ***dwoje*** *kochanków*, ***dwoje*** *narzeczonych*, ***czworo*** *ludzi*.

W liczebnikach zbiorowych wielowyrazowych tylko ostatni i przedostatni człon mają postać liczebników zbiorowych, pozostałe człony mają formę liczebników głównych, np. *dwieście* ***dwadzieścioro dwoje*** *dzieci*. Poprawna jest także forma *dwieście* ***dwadzieścia dwoje*** *dzieci* (gdy tylko ostatni człon ma postać liczebnika zbiorowego). Liczebnikowi głównemu *jeden* – ze względu na znaczenie – nie odpowiada liczebnik zbiorowy.

Liczebnik pełni w zdaniu najczęściej funkcję przydawki lub orzecznika.

Liczebnik w funkcji przydawki:
Na talerzu leżą ***cztery*** *jabłka*.

Liczebnik w funkcji orzecznika:
Janek jest ***pierwszy*** *na liście*.

Wyrazy: *dwójka*, *szóstka*, *setka*, *dwudziestkapiątka* nie są liczebnikami, tylko rzeczownikami utworzonymi od liczebników.

Przysłówek

Przysłówek jest określeniem czasownika. Nazywa czas, miejsce i sposób wykonania czynności. Odpowiada na pytania: *jak?*, *gdzie?*, *kiedy?*
Przykład: *mieszkał* (jak?) – ***wygodnie***, *mieszkał* (gdzie?) – ***blisko***, *mieszkał* (kiedy?) – ***wczoraj***.
Większość przysłówków pochodzi od przymiotników. Nazywamy je przysłówkami odprzymiotnikowymi.
Przykłady: *ładny* – *ładnie*, *brzydki* – *brzydko*, *miły* – *miło*.
Istnieją również przysłówki, które nie zostały utworzone od przymiotników, np. *wczoraj*, *trochę*, *razem*.
Przysłówki odprzymiotnikowe stopniują się tak samo jak przymiotniki:
szybko – *szybciej* – *najszybciej* (stopniowanie proste);
gorzko – *bardziej gorzko* – *najbardziej gorzko* (stopniowanie opisowe);
dobrze – *lepiej* – *najlepiej* (stopniowanie nieregularne).
Przysłówki niepochodzące od przymiotników nie stopniują się.
Niektóre przysłówki mają formę wyrażeń przyimkowych (np. *na bosaka*, *po omacku*, *z zaskoczenia*) albo pochodzą od rzeczowników (np. *hurtem*, *galopem*, *migiem*).

W zdaniu przysłówki najczęściej pełnią funkcję okolicznika albo orzecznika w orzeczeniu imiennym.
Przysłówek w funkcji okolicznika:
przeszedł (kiedy?) – ***wieczorem***, *przeszedł* (gdzie?) – ***nieopodal***, *przeszedł* (jak?) – ***niepostrzeżenie***.
Przysłówek w funkcji orzecznika:
*Na wycieczce było **wspaniale***.

Zaimek

Zaimek to samodzielna część mowy, której główną funkcją jest zastępowanie w wypowiedzi innych części mowy – rzeczowników, przymiotników, liczebników i przysłówków.
Zaimków używamy bardzo często, gdyż pozwalają na skrócenie lub uproszczenie naszych wypowiedzi. Dzięki nim unikamy także powtórzeń wyrazów.
Ze względu na to, jaką część mowy zastępują, wyróżniamy zaimki:

- rzeczowne, np. *co*, *coś*, *kto*, *to*, *nic*, *nikt*, *on*, *się*, *siebie*, *sobie*;
- przymiotne, np. *jaki*, *taki*, *mój*, *ten*, *czyj*, *który*, *żaden*;
- przysłowne, np. *jak*, *tak*, *tam*, *gdzieś*, *wtedy*, *wszędzie*;
- liczebne, np. *tyle*, *ile*, *ileś*.

Przykłady:
*Wszyscy w klasie lubią **Kaśkę**. **Ona** jest bardzo miła.*
(Kto? *ona* – zaimek rzeczowny).
*Piotrek i Paweł są bardzo **wysocy**.*
*Podobają mi się **tacy** chłopcy.*
(Jacy? *tacy* – zaimek przymiotny).
*Karolina ma **dwanaście** chomików.*
*Po co jej aż **tyle**?*
(Ile? *tyle* – zaimek liczebny).
*Na wychowawcę czekamy w **holu**.*
*Zawsze się **tutaj** zbieramy.*
(Gdzie? *tutaj* – zaimek przysłowny).

Zaimki rzeczowne, przymiotne i liczebne są odmienne, zaimki przysłowne się nie odmieniają (tak jak części mowy, które zastępują).

UWAGA *gramatyczna*

Długich form zaimków osobowych (ciebie, jego, mnie) używa się na początku zdania (*Mnie to nie przeszkadza*); po przyimkach (na niego; przez ciebie); w wyraźnych przeciwstawieniach (*Wybiorę ciebie, nie jego*); gdy zaimek występuje samodzielnie, np. jako odpowiedź na pytanie (*Komu mamy to oddać? – Jemu*).

Przyimek

Przyimek jest nieodmienną i niesamodzielną częścią mowy. Oznacza to, że nie pełni samodzielnie funkcji w zdaniu. Ma jednak ogromne znaczenie – wskazuje na zależności przestrzenne, czasowe, przyczynowe i inne pomiędzy różnymi częściami zdania, np. *spoglądać* ***zza*** *drzewa*, *przygotować* ***na*** *jutro*, *podobny* ***do*** *ojca*, *przykład* ***do*** *zapamiętania*.

DLACZEGO „PRZYIMEK"?

„Imię", czyli imienna część mowy, to dawna nazwa tych wyrazów, które odmieniają się przez przypadki (w przeciwieństwie do czasowników, które odmieniają się przez osoby, czasy, tryby itd.). Stąd wzięła się nazwa „przyimek" – przy imieniu, czyli przy rzeczowniku, liczebniku, przymiotniku itd., np. ***na*** *stole*, ***po*** *drugiej*, ***w*** *głuchym lesie*.

Od przyimka wiele zależy!
To przyimek wraz z czasownikiem decyduje o tym, jaką formę przypadka ma przyjąć stojący przy nim wyraz, np. ***do*** *chorego* (dopełniacz), ***przed*** *klasówką* (narzędnik), ***na*** *drzewo* (biernik).

Żaden przyimek nie narzuca formy mianownika i wołacza. Dlatego właśnie te przypadki nazywamy **niezależnymi**.

Wyróżniamy przyimki **proste** i **złożone**.
Przyimki proste to np. *w*, *pod*, *nad*, *z*, *przed*.
Przyimki złożone składają się z kilku przyimków prostych, np. *zza*, *ponad*, *poprzez*, *pomiędzy*, *spomiędzy*.
Czasem ze względu na ułatwienie wymowy przyimki przyjmują postać z *-e*, np. *we dworze*, *przede mną*, *ze stali*.

WYRAŻENIE PRZYIMKOWE

Przyimek sam nic w zdaniu nie znaczy. Nabiera znaczenia dopiero w zestawieniu z „imieniem", przy którym stoi. Taką całość znaczeniową nazywamy wyrażeniem przyimkowym, np. *we dwoje*, *pod podłogą*, *do mamusi*.

Spójnik

Spójnik to nieodmienna i niesamodzielna część mowy. Oznacza to, że samodzielnie nie pełni funkcji w zdaniu.

Spójnik spaja, czyli łączy wyrazy w obrębie wypowiedzenia oraz zdania składowe (współrzędne i podrzędne), np. *Kino* ***lub*** *telewizja. Wóz* ***albo*** *przewóz. Magda* ***i*** *Jurek. Widzę to,* ***ale*** *niewyraźnie. Przyszedłem,* ***aby*** *zwrócić książkę.*

Postaraj się zapamiętać, które spójniki i w jakich wypadkach wymagają użycia **przecinka**. **Nie stawiamy** go przed spójnikami: ***i***, ***oraz***, ***albo***, ***lub***, ***ni***, ***ani***, ***bądź***, ***tudzież*** (z wyjątkiem takich sytuacji, w których dany spójnik powtarza się, np. *Kupiłam i buty, i płaszcz*).

W zdaniu pojedynczym przecinek poprzedza tylko 3 spójniki: ***ale***, ***lecz***, ***czyli***.

W zdaniu pojedynczym nie stawiamy przecinka przed spójnikami: *a*, *czy*, *aż*, *jak*, *niż*, chyba że się powtarzają.

Te same spójniki występujące w zdaniu złożonym wymagają jednak użycia przecinka.

Przed wszelkimi innymi spójnikami w zdaniu złożonym stawiamy przecinek (np. *bo*, *gdyż*, *więc*).

Niektóre spójniki są złożone z dwóch części zapisywanych oddzielnie. Ich użycie wymaga przestrzegania następujących zasad:

- jeśli użyliśmy pierwszej części spójnika, nie możemy zrezygnować z jego drugiej części, np. ***O ile*** będzie skrócony czas przerw, ***o tyle*** *wcześniej wyjdziemy ze szkoły.*
- obie części spójnika są stałe i nie można ich zastępować wyrazami o podobnym znaczeniu, gdyż będzie to uznane za błąd. Dlatego należy zapamiętać, z jakich części są zbudowane, oto najczęściej stosowane spójniki tego typu:

dlatego…, że; o ile…, o tyle; nie tylko…, lecz także…; zarówno…, jak i…

Partykuła i wykrzyknik

DO CZEGO SŁUŻĄ PARTYKUŁY?

Partykuła to nieodmienna i niesamodzielna część mowy. Oznacza to, że samodzielnie nie pełni funkcji w zdaniu, czyli nie jest częścią zdania.
Partykuła to niewielki wyraz, który modyfikuje, czyli zmienia znaczenie wyrazu lub zdania.

Partykuły służą do:

- uwydatniania sensu wypowiedzi, np. *Chodź**że** prędzej. Daj **no** zeszyt. Ależ tak nie można! **A** łotry, **a** draby, **a** hultaje!*;
- wyrażania poleceń, życzeń i rozkazów, np. ***Niech** wszyscy pójdą ze mną! **Niech** pan ściszy radio! **Oby** się udało! **Niechaj** to narodowie wżdy postronni znają…*
- formułowania pytań, np. ***Czy** Marysia jeszcze śpi? Znasz**li** ten kraj? Chcesz**li** poznać swoją przyszłość?*
- wyrażania twierdzenia lub przeczenia, np. ***Oczywiście**, wychodzę. **Nie** skończyłam jeszcze pracy.*
- wyrażania przypuszczenia, np. ***Chyba** nie mam racji. Powiedział**by** lepiej prawdę. Gdy**bym** wiedziała. Może **byście** nam pomogli?*

Partykułę ***by*** piszemy **łącznie** z osobowymi formami czasowników (np. *mógł**by***, *zrobił**by***), ze spójnikami (np. *gdy**by***, *jeśli**by***) oraz innymi partykułami (np. *niech**by***, *chyba**by***).

W pozostałych przypadkach (tzn. po nieosobowych formach czasowników oraz po innych częściach mowy) pisze się *by* **osobno**, np. *może **by***, *trzeba **by***.

By może zmieniać miejsce w zdaniu, nie zmieniając jego znaczenia, np.
*Może dał**by** mi szansę?*
*Może **by** mi dał szansę?*

PISOWNIA PARTYKUŁY NIE Z RÓŻNYMI CZĘŚCIAMI MOWY

Partykułę *nie* piszemy łącznie z:

- rzeczownikami, np. *nieszczęście*, *niepalenie*;
- przymiotnikami w stopniu równym, np. *nieładny*;
- przysłówkami odprzymiotnikowymi w stopniu równym, np. *niedobrze*;
- imiesłowami przymiotnikowymi, jeśli nie występują w wyraźnych przeciwstawieniach lub konstrukcjach ze spójnikami *ani* lub *ni*, np. *nieprzygotowany*, *niezasłonięta*.

Partykułę *nie* piszemy rozdzielnie z:

- czasownikami, np. *nie lubię*;
- przymiotnikami w stopniu wyższym i najwyższym, np. *nie ładniejszy*, *nie najładniejszy*;
- przysłówkami niepochodzącymi od przymiotników, np. *nie bardzo*;
- wszystkimi przysłówkami w stopniu wyższym i najwyższym, np. *nie lepiej*, *nie najlepiej*;
- przyimkami, np. *nie na*, *nie w*;
- zaimkami, np. *nie taki*;
- liczebnikami, np. *nie pierwszy*.

Niektóre wyjątki:

- *niejeden* (w znaczeniu ‘wielu’), *nieswój* (w znaczeniu ‘niezdrów’), *niewiele*, *niewielu*, *nieco*, *niecoś*, *niejaki*, *niektórzy*, *niekiedy*, *niezbyt*, *niegdyś*;
- czasowniki: *niedowidzieć* (‘słabo widzieć’), *niedomagać* (‘chorować’), *niedosłyszeć* (‘słabo słyszeć’), *nienawidzić*;
- wyraźne lub domyślne przeciwstawienia, np. *nie przyjaciel*, *lecz wróg*; *nie szczęście*, *ale ciężki los*;
- zastosowanie rzeczowników i przysłówków w funkcji orzeczników, np. *nie koniec na tym* (‘nie jest koniec’), *nie sztuka* (‘to nie jest sztuka’) *ze słabszym wygrać*; *mój syn bynajmniej nie leniwy* (‘nie jest leniwy’).

Zasada ortograficzna dotycząca łącznej pisowni partykuły *nie* z imiesłowami przymiotnikowymi obowiązuje od 1997 r. Wcześniejsza reguła nakazywała pisownię łączną tylko w takich przypadkach, gdy imiesłów był użyty w funkcji przymiotnikowej, np. *Dla osób niedowidzących przygotowano tekst napisany większą czcionką* (w znaczeniu: dla osób mających słaby wzrok). Jeśli imiesłów został użyty w funkcji czasownikowej, partykułę *nie* należało zapisać rozdzielnie, np. *Osobom nie dowidzącym podano lornetki* (w znaczeniu: osobom, które nie mogły zobaczyć). Dziś również można się kierować starą zasadą. Jednak, aby uniknąć błędów, lepiej stosować nową regułę.

DOBRA RADA

Nie pomyl partykuły *-że* ze spójnikiem *że*; partykuła *-że* wzmacnia wypowiedź (np. *mówże*, *stańże*, *pospieszże się*). Spójnik *że* łączy zdania składowe w zdaniu podrzędnie złożonym.

Z partykułą *-li* nie spotykamy się już właściwie we współczesnej polszczyźnie. Kiedyś jednak używano jej bardzo często, o czym możesz się przekonać, czytając np. *Krzyżaków* Henryka Sienkiewicza. Ma ona znaczenie partykuły *czy*.

Typowe partykuły znajdują się w następującym zestawie: *-li*, *czy*, *no*, *-że*, *niech*, *by*, *nie*. Jeśli przeczytasz to jednym tchem, otrzymasz zdanie: *Liczy noże*, *niechby nie*. Warto zapamiętać, że to właśnie są partykuły.

Niektóre partykuły zrastają się z innymi wyrazami, np. *chodźże*, *gdzież*, *mógłby*, *niemiło*. Mamy wtedy do czynienia z dwiema częściami mowy, np. *chodźże* – to czasownik i partykuła.

DO CZEGO SŁUŻĄ WYKRZYKNIKI?

Wykrzyknik to także nieodmienna i niesamodzielna część mowy. Oznacza to, że samodzielnie nie pełni funkcji w zdaniu. Wykrzykniki służą do wyrażania:

- silnych stanów uczuciowych mówiącego, np. ***Ach!** Jak tu pięknie! **Oj,** przestań marudzić. **Aha!** Już rozumiem! **Hura!** Będziemy pierwsi! **A,** to ty!*;
- wezwań i poleceń, głównie w stosunku do zwierząt, np. ***hej!***, ***halo!***, ***prr!***, ***wiśta!***, ***kici***, ***kici***.

Wykrzyknikami są również niektóre wyrazy dźwiękonaśladowcze, np. ***hau!***, ***trach!***, ***bęc!***

UWAGA *interpunkcyjna*

Po wykrzykniku najczęściej stawiamy jeden z dwóch znaków interpunkcyjnych – wykrzyknik lub przecinek, np. *Hej! Kto idzie na lody? Aha, teraz zapamiętam.*

Zdanie i równoważnik zdania

CO TO JEST ZDANIE?

Zdanie to wypowiedzenie zawierające orzeczenie wyrażone czasownikiem w formie osobowej.
Jest podstawową jednostką w naszym komunikowaniu się z innymi ludźmi.
W zależności od tego, z jaką intencją przekazujemy komunikat, zdania dzielimy na:

- oznajmujące, np. *Pojechaliśmy na grzyby* (informacja);
- pytające, np. *Ile grzybów znalazłaś?* (pytanie);
- rozkazujące, np. *Nie dotykaj tego muchomora!* (polecenie, zakaz, rozkaz, prośba);
- wykrzyknikowe, np. *O! Ile masz już grzybów!* (wyrażenie emocji).

Zdanie pojedyncze zawiera jedno orzeczenie.
Wyróżniamy następujące zdania pojedyncze:

- **nierozwinięte**, składające się z samego orzeczenia lub orzeczenia z podmiotem (czasem orzeczenie wymaga niezbędnego dopełnienia), np. *Pada*. *Marek siedzi*. *Marek pożyczył książkę*;
- **rozwinięte**, składające się z podmiotu i orzeczenia oraz wyrazów określających, np. *Pada gęsty śnieg*. *Mój kolega Marek siedzi w ostatniej ławce*. *Marek wczoraj pożyczył książkę koledze z klasy*.

Takie zdanie daje więcej informacji o podmiocie (np. *jaki on jest*) i orzeczeniu (np. *gdzie coś się dzieje*).

DO CZEGO SŁUŻY RÓWNOWAŻNIK ZDANIA?

Równoważnik zdania to wypowiedzenie zastępujące zdanie, niezawierające jednak orzeczenia.
Równoważników zdania używamy często w mowie potocznej, aby przekazać informację skrótową, której pełnego brzmienia domyślamy się z kontekstu lub sytuacji, np.
Kto tam? To mama.
Równoważnikami zdania są też często **wykrzyknienia**. Używamy ich, aby wyrazić swoje uczucia, np.
Ale widok! Dosyć tego! To koniec!
Równoważnikami zdania bywają także tytuły książek, rozdziałów, artykułów, punkty planów, sprawozdań itp., np.
„Chłopcy z Placu Broni”
„Gwałtowny atak zimy”
Wybudowanie wieży Babel.
Dyskusja.

CZĘŚCI

ORZECZENIE

» **czasownikowe**
Matka czytała dzieciom przed snem.

» **imienne**
Słuchanie bajek jest przyjemne.

PODMIOT

» **gramatyczny**
Matka czytała dzieciom przed snem.

» **domyślny**
Czytała [ona] im przed snem.

» **szeregowy**
Krzyś i Zosia pamiętają bajkę.

» **logiczny**
Nie było już bajek do czytania.

DOPEŁNIENIE

Słuchanie bajek sprawiało im przyjemność.

ZDANIA

PRZYDAWKA

» **przymiotna**
Ciche czytanie sprowadzało spokojny sen.

» **liczebna**
Zamek ma dwie wieże.

» **przyimkowa**
Książka z bajkami leżała przy łóżku.

» **rzeczowna**
Zbiór bajek był w domu od dawna.

OKOLICZNIK

» **miejsca**
Matka siedziała w fotelu przy łóżku.

» **czasu**
Czytanie odbywało się codziennie wieczorem.

» **sposobu**
Czytała cicho i spokojnie.

» **przyczyny**
Matka czasem sama zasypiała ze zmęczenia.

» **celu**
Dziś przyjdzie ojciec poczytać wam przed snem.

» **przyzwolenia**
Mimo długiego czytania dzieci nie mogły zasnąć.

» **warunku**
W razie mojej nieobecności poczyta wam ojciec.

Orzeczenie

Orzeczenie to najważniejsza część zdania. Tworzy zdanie, informuje o tym, co robi podmiot zdania, co się z nim dzieje lub w jakim jest stanie.

Wypowiedzenie bez orzeczenia nie jest zdaniem.

Zdanie zawierające jedno orzeczenie nazywamy zdaniem pojedynczym, zdanie zawierające więcej niż jedno orzeczenie nazywamy zdaniem złożonym. Liczba zdań składowych w zdaniu złożonym zależy od liczby orzeczeń.

Istnieją dwa rodzaje orzeczeń:
- **czasownikowe**,
- **imienne**.

ORZECZENIE CZASOWNIKOWE

Jest najczęściej wyrażone czasownikiem w formie osobowej, np.
***Planujemy** wyjście do kina. **Kup** bilety!*
*Czy twoja siostra **pójdzie** z nami?*
***Mógłbym** ją zaprosić.*

Może być także wyrażone bezosobową formą czasownika zakończoną na *-no*, *-to*, np.
***Kupiono** już bilety. **Zaproszono** gości.*
***Zajęto** miejsca.*

Funkcję orzeczenia czasownikowego mogą także pełnić czasowniki typu *trzeba*, *można*, *warto*, np.
***Warto** obejrzeć ten film. **Trzeba** kupić bilety. **Można** zaprosić twoją siostrę.*

ORZECZENIE IMIENNE

Składa się z dwóch części: **łącznika** i **orzecznika**.

Funkcję łącznika pełnią osobowe formy czasowników *być*, *stać się*, *zostać*.
Orzecznikiem bywa najczęściej rzeczownik, przymiotnik, liczebnik porządkowy, przysłówek, zaimek lub wyrażenie przyimkowe, np.
*Maciek **zostanie lotnikiem**.*
*Piosenka **stała się przebojem**.*
*Małgosia **jest** bardzo **zdolna**.*
*W naszej klasie zawsze **jest wesoło**.*
*Puchar na pewno **będzie nasz**.*
*Kasia **była trzecia** na liście.*
*Sofa w salonie **jest ze skóry**.*

Podmiot

PODMIOT
GRAMATYCZNY I DOMYŚLNY

Podmiot jest obok orzeczenia drugą najważniejszą częścią zdania.

Jest **nazwą osoby** (zwierzęcia, przedmiotu, zjawiska itd.), **która wykonuje czynność** wyrażoną przez orzeczenie, np. ***Zbyszko*** *wyruszył na poszukiwanie Danusi*.

Podmiot wraz z orzeczeniem tworzą w zdaniu **związek główny**. Występują najczęściej w zgodzie pod względem formy gramatycznej – mają ten sam rodzaj i tę samą liczbę – tworzą więc **związek zgody**. (Por s. 133).

PODMIOT GRAMATYCZNY

W języku polskim podmiot jest najczęściej wyrażony rzeczownikiem lub zaimkiem rzeczownym w mianowniku. Np. ***Danusia*** *pięknie grała na lutni*. ***Ona*** *umiała także ślicznie śpiewać*.

Taki podmiot nazywamy **podmiotem gramatycznym**.

PODMIOT DOMYŚLNY

Wiesz też na pewno, że w zdaniu podmiot często nie jest wyrażony bezpośrednio, osobnym wyrazem, ale dzięki osobowej formie orzeczenia możemy się go domyślić, np. *Wyruszyli na Żmudź* (**oni**). *Złożył ślubowanie* (**on**).

Taki podmiot nazywamy **domyślnym**.

INNE RODZAJE PODMIOTU

PODMIOT SZEREGOWY

Zdarza się, że funkcję podmiotu pełni kilka wyrazów, współrzędnych względem siebie (czyli tak samo ważnych w zdaniu), np. *Maćko i Zbyszko mieszkali w Bogdańcu*.

Jagienka, Hlawa i Anula Sieciechówna gospodarzyli w Spychowie.
Taki podmiot nazywamy **podmiotem szeregowym**.

UWAGA *gramatyczna*

Podmiot szeregowy jako całość ma liczbę mnogą i wymaga użycia orzeczenia w liczbie mnogiej. Od tej zasady są wyjątki:

– jeżeli podmiot szeregowy składa się z rzeczowników abstrakcyjnych, mających ten sam rodzaj, można go połączyć z orzeczeniem w liczbie pojedynczej, np. *Radość i lekkość przepełniła jego myśli*.

– jeżeli podmiot szeregowy jest rozwinięty wyrażeniem przyimkowym, np. *Mama z córką*, *Minister z zastępcami*, można go połączyć z orzeczeniem zarówno w liczbie pojedynczej, jak i mnogiej. Wybierając orzeczenie w liczbie mnogiej, traktujemy obie części podmiotu jako równie ważne, np. *Mama z córką pojechały nad morze*. Jeżeli wprowadzamy orzeczenie w liczbie pojedynczej, dajemy do zrozumienia, że pierwszy składnik podmiotu jest ważniejszy, np. *Minister z zastępcami wziął udział w posiedzeniu komisji*.

UWAGA *gramatyczna*

Niekiedy funkcję podmiotu w zdaniu pełni rzeczownik w liczbie pojedynczej, oznaczający zbiorowość (*klasa*, *armia*, *społeczeństwo*, *szlachta*), np. ***Rycerstwo** polskie i litewskie rozgromiło Krzyżaków pod Grunwaldem*. Orzeczenie występuje wówczas w 3. os. lp.

PODMIOT LOGICZNY

Czasem tworzymy zdania, w których orzeczenie mówi o przybywaniu, ubywaniu lub braku czegoś, np. *Pod rządami Jagienki w gospodarstwie przybywało **zapasów**. **Danusi** nie było w Szczytnie. Młodym rycerzom na wojnie przybywało bitewnego **doświadczenia**.*
Wtedy podmiot jest wyrażony rzeczownikiem lub zaimkiem rzeczownym w dopełniaczu:
przybywało (czego?) *zapasów*
nie było (kogo?) *Danusi*
przybywało (czego?) *doświadczenia*.
Taki podmiot nazywamy **podmiotem logicznym**.

Podmiotem logicznym nazywamy również taki podmiot, który jest wyrażony rzeczownikiem lub zaimkiem w połączeniu z liczebnikiem, np. ***Wiele dwórek** towarzyszyło księżnie Annie Danucie. **Dwóch młodzieńców** wdało się w bójkę ze Zbyszkiem.*

ZDANIE BEZPODMIOTOWE

Niektóre zdania stanowią jasny i pełny komunikat, mimo że nie zawierają podmiotu (także domyślnego).

Dzieje się tak, gdy:

- mówimy o czynnościach, których sprawców nie znamy lub nie chcemy ujawnić, lub też informacja o nich nie jest istotna dla treści zdania, np. *Ogłoszono wyniki wyborów. Wybito szybę w korytarzu. Przyjmuje się następujące kryteria*;
- orzeczenie jest wyrażone czasownikami typu *trzeba*, *warto*, *można*, np. *Trzeba było powiedzieć. Można już wychodzić. Warto zająć się tą sprawą*;
- mówimy o niektórych zjawiskach atmosferycznych, np. *Grzmi. Ściemnia się*;
- mówimy o niektórych stanach fizycznych i psychicznych, np. *Mdli mnie. Łamie ją w krzyżu. Wesoło nam.*

Takie zdania, w których nie ma podmiotu, a więc nie wiemy, o kim lub o czym mówi orzeczenie, nazywamy **zdaniami bezpodmiotowymi**.

Przydawka

Rzeczownik nazywa osoby, rzeczy, zwierzęta, rośliny, zjawiska, cechy. Czasem odnosi się do konkretnych fragmentów rzeczywistości (np. *drzewo*, *uczniowie*, *zadanie*), a czasem jest pojęciem abstrakcyjnym (np. *miłość*, *solidarność*, *wiedza*). Zazwyczaj jednak osoba, rzecz lub pojęcie nazywane przez rzeczownik mają jakieś cechy, o których mówiący chciałby wspomnieć w swojej wypowiedzi, np. *drzewo* ***liściaste***, *uczniowie* ***naszej klasy***, *zadanie* ***z matematyki***, *miłość* ***po grób***. Wyrazy i wyrażenia, które określają rzeczownik, pełnią w zdaniu funkcję przydawki. Zapamiętaj, że **przydawka to każde określenie rzeczownika lub zaimka rzeczownego** – niezależnie od tego, jaką częścią zdania jest ten rzeczownik lub zaimek.

Przydawka może być wyrażona wieloma częściami mowy. W zależności od tego, która część mowy pełni funkcję przydawki, wyróżniamy następujące jej rodzaje:

- **przydawka przymiotna** – wyrażona przymiotnikiem lub częściami mowy odpowiadającymi na pytania przymiotnika (zaimkiem przymiotnym, imiesłowem przymiotnikowym lub liczebnikiem porządkowym), np. ***wielka*** *miłość*, ***zapracowani*** *uczniowie*, ***tamto*** *zadanie*;

- **przydawka liczebna** – wyrażona liczebnikiem głównym, zbiorowym lub ułamkowym, np. ***dwie*** *kobiety*, ***pół*** *ciastka*, ***sto*** *zadań*;

- **przydawka przyimkowa** – wyrażona wyrażeniem przyimkowym, np. *zadanie* ***z matematyki***, *miłość* ***po grób***, *drzewo* ***bez liści***;

- **przydawka rzeczowna** – wyrażona rzeczownikiem, np. *miłość* ***Julii***, *uczniowie* ***klasy***, *drzewo* ***pomnik***.

Przydawkę rzeczowną wyrażoną rzeczownikiem w dopełniaczu nazywamy także **dopełniaczową.**

Dopełnienie

Mówiliśmy wcześniej, że zdaniem jest każde wypowiedzenie zawierające orzeczenie, czyli czasownik w formie osobowej. Przyjrzyjcie się zdaniom:
Rozmawiam. Basia tańczy. Kamil pisze. Julia przygląda się.

Te zdania, chociaż poprawne, sprawiają wrażenie niepełnych. Czasownik w funkcji orzeczenia zwykle wymaga uzupełnienia. Porównajcie poprzednie zdania z następującymi:
Rozmawiam (z kim?) ***z kolegą***.
Basia tańczy (co?) ***sambę***.
Kamil pisze (czym?) ***piórem***.
Julia przygląda się (czemu?) ***wystawie***.

Te zdania zawierają informację, do kogo lub do czego odnosi się czasownik. Część zdania, która uzupełnia, rozwija treść niesioną przez czasownik, nazywamy **dopełnieniem** (ponieważ, jak sama nazwa wskazuje, dopełnia informację).

Dopełnieniem może być rzeczownik, zaimek rzeczowny lub wyrażenie przyimkowe, określające w zdaniu czasownik, rzadziej przymiotnik lub przysłówek, np.
czytam (co?) ***książkę***,
chętny (do czego?) ***do zabawy***,
kupił (komu?) ***mi***.

Dopełnienie odpowiada na pytania przypadków zależnych (wszystkich oprócz mianownika i wołacza).

Przykłady:
Nie znalazłem (czego?) ***kluczy***.
Dyrektor gratulował (komu?) ***zwycięzcom***.
Słyszeliśmy (co?) ***pukanie***.
Przyjaźnił się (z kim?) ***z psem***.
Właśnie rozmawialiśmy (o kim?) ***o tobie***.

Często dopełnieniem bywa bezokolicznik, np.
Lubię ***śpiewać***.
Chciałbym ***zaprosić*** *cię na lody*.
Przyrzekam ***dotrzymać*** *słowa*.

Okolicznik

Okolicznik to, podobnie jak dopełnienie, najczęściej określenie czasownika. **Okoliczników** używamy wtedy, gdy chcemy nazwać różne okoliczności związane ze zdarzeniem, o którym mówi orzeczenie. Dzięki okolicznikom dowiadujemy się, gdzie, kiedy, jak, dlaczego, w jakim celu, pod jakim warunkiem, mimo czego coś się dzieje.

Z tego względu rozróżniamy następujące okoliczniki:

- **okolicznik miejsca**, nazywający miejsce czynności, odpowiadający na pytania: *gdzie?*, *dokąd?*, *skąd?*, *którędy?*, np. *W słoneczne dni wylegujemy się* (gdzie?) ***na plaży***, *a gdy jest chłodniej, wędrujemy* (którędy?) ***wzdłuż wybrzeża***. *Przynajmniej w wakacje można się wyrwać* (skąd?) ***z miasta***;

- **okolicznik czasu**, nazywający czas czynności, odpowiadający na pytania: *kiedy?*, *od kiedy?*, *do kiedy?*, *jak długo?*, np. *W góry najchętniej jeżdżę* (kiedy?) ***zimą***. *Już* (od kiedy?) ***od dzieciństwa*** *uprawiam narciarstwo*. *Dlatego* (kiedy?) ***w czasie ferii*** *wyjeżdżam na narty*. (kiedy?) ***Czasami*** *śnieg leży w górach aż* (do kiedy?) ***do maja***;

- **okolicznik sposobu**, nazywający sposób wykonania czynności, odpowiadający na pytania: *jak?*, *w jaki sposób?*, np. *Po wielu miesiącach ciężkiej pracy lubimy* (jak?) ***aktywnie*** *wypoczywać*. *W czasie wakacji* (jak?) ***najchętniej*** *uprawiamy różne sporty*. *Potem* (jak?) ***bez trudu*** *można się skupić nad książkami*;

- **okolicznik przyczyny**, nazywający przyczynę czynności, odpowiadający na pytania: *dlaczego?*, *z jakiego powodu?*, np. *Bolała mnie głowa* (dlaczego?) ***z powodu hałasu***. *Przyjechaliśmy na miejsce dość późno* (dlaczego?) ***wskutek tłoku na drogach***;

- **okolicznik celu**, nazywający cel czynności, odpowiadający na pytania: *po co?*, *w jakim celu?*, np. *Teraz wyjdę* (po co?) ***przewietrzyć się*** *trochę*. *Przyjdź do mnie* (po co?) ***zobaczyć psa***. *Zastęp chłopców przybył* (w jakim celu?) ***na ratunek***. *Idziemy do parku* (po co?) ***zbierać kasztany***.

- **okolicznik przyzwolenia**, nazywający okoliczność, która powinna umoliwić czynność, ale tak się nie stało, odpowiadający na pytania: *mimo co?*, *mimo czego?*, *pomimo czego?*, *wbrew czemu?*, np.
(mimo czego?) ***Mimo nalegań** całej klasy wychowawca nie zgodził się na dyskotekę.*
(wbrew czemu?) ***Wbrew przewidywaniom** rodziny Grześ świetnie sobie poradził.*
Regularnie chodzę na basen (pomimo czego?) ***pomimo kataru**.*
Kwiaty pięknie rosły (mimo czego?) ***mimo małych opadów**.*
(pomimo czego?) ***Pomimo późnej pory** nie mogę się jeszcze położyć.*
(wbrew czemu?) ***Wbrew rozsądkowi** nie noszę szalika ani czapki*;

- **okolicznik warunku**, nazywający warunek, który musi być spełniony, aby doszło do zdarzenia lub by czynność została wykonana, odpowiadający na pytania: *pod jakim warunkiem?*, *w jakim wypadku?*, *w razie czego?*, np.
Zadzwonię do ciebie (w razie czego?) ***w razie niepowodzenia**.*
(w jakim wypadku?) ***W wypadku skaleczenia** trzeba zdezynfekować ranę.*
(w razie czego?) ***W razie zagubienia dokumentów** należy niezwłocznie powiadomić policję.*
Wycieczka zostanie odwołana (w jakim wypadku?) ***w wypadku silnego mrozu**.*
(w razie czego?) ***W razie deszczu** włóż kalosze.*

Rozbiór logiczny zdania

Przypomnieliśmy sobie już wszystkie części zdania. Są to: orzeczenie i podmiot oraz wyrazy określające, czyli przydawka, dopełnienie i okolicznik.

Orzeczenie wyrażamy przeważnie czasownikiem w formie osobowej, pozostałe części zdania mogą być wyrażane różnymi częściami mowy. Aby z wyrazów powstało zdanie, musimy logicznie je ze sobą połączyć, zgodnie z zasadami gramatyki.

Rozbiór logiczny zdania to inaczej podział zdania na części. Pokazujemy w ten sposób, jak wyrazy są ze sobą połączone, które z nich są nadrzędne, czyli określane, a które podrzędne, czyli określające. Zwykle do tego celu służy wykres, na którym pokazujemy zależności między częściami zdania w grupie podmiotu i w grupie orzeczenia oraz nazywamy części zdania.
Przykład:
Najlepsza uczennica pięknie deklamuje wiersz.

Związki składniowe

Ucząc się składni zdania pojedynczego, możecie zauważyć, że występujące w zdaniu wyrazy są ze sobą logicznie powiązane. Na ogół łączą się one w pary: podmiot z orzeczeniem, orzeczenie z dopełnieniem lub okolicznikiem, przydawka z częściami zdania wyrażonymi rzeczownikiem itd. W tych parach, połączonych ze sobą znaczeniem i formą gramatyczną, jeden wyraz jest zwykle nadrzędny (określany), a drugi podrzędny (określający). Takie połączenie nazywamy **związkiem składniowym**.

Związek składniowy jest zatem związkiem między częściami zdania, z których jedna (podrzędna) określa drugą (nadrzędną).

W zdaniu wyróżniamy:

- **związek główny** – podmiotu z orzeczeniem, np. *zapanowała cisza*, *nauczyciel zapowiedział*, *chłopcy wstali*

oraz

- **związki poboczne** (wyraz określany z wyrazem określającym, nadrzędny z podrzędnym).

W zależności od tego, jak połączone są ze sobą pary wyrazów, wyróżniamy trzy typy związków składniowych:

- **związek zgody** – dwa wyrazy występują w tym samym przypadku i rodzaju oraz tej samej liczbie, a więc są zgodne ze sobą pod względem przypadka, liczby i rodzaju, np. *niezwykły nauczyciel* (M. lp, r.m.), *pierwszą strofę* (B. lp, r.ż.), *chłopięcych marzeń* (D. lm, r. niemęskoosobowy). Związkiem zgody jest także związek podmiotu z orzeczeniem, czyli związek główny, np. *Keating powiedział*, *chłopcy wstali*, *Pitts przerwał*;
- **związek rządu** – wyraz nadrzędny wymaga użycia wyrazu podrzędnego w określonym przypadku, np. *strofę* (czego?) *wiersza* (D.), *wzięli* (co?) *książki* (B.), *przyjrzyjcie się* (komu?) *uczniom* (C.). Związek rządu łączy także czasownik w formie osobowej z bezokolicznikiem (w funkcji dopełnienia), np. *zaczęli się wiercić*, *przestanie oddychać*, *proszę wstać*;
- **związek przynależności** – o wyraz podrzędny (nieodmienny) pytamy tak samo jak o okolicznik (*jak?*, *gdzie?*, *kiedy?* itd.), np. *patrzyli* (jak?) *uważnie*, *ruszył* (dokąd?) *dalej*, *zrobi* (kiedy?) *jutro*.

Obok związków zgody, rządu i przynależności, czyli tzw. podrzędnych zespołów składniowych, wyróżniamy w niektórych zdaniach tzw. szeregi, czyli współrzędne zespoły składniowe. Są to pary wyrazów współrzędnych względem siebie, z których żaden nie określa drugiego, ale są ze sobą połączone logicznie i gramatycznie, np. *Pies był mały, ale groźny*. *Wzięli książki i notatniki*.

Dedykacja

Dedykacja (z łacińskiego *dedicatio* ‘poświęcenie’) ma w języku polskim dwojakie znaczenie:

I – jest to tekst, w którym autor informuje o poświęceniu komuś swojego dzieła;

II – jest to tekst napisany przez ofiarodawcę przy okazji podarowania komuś czegoś.

Najczęściej spotykamy się z dedykacją w książkach, ale dedykować możemy również film, piosenkę, płytę, sztukę teatralną, obraz itd.

Dedykację możemy napisać także na zdjęciu, w albumie lub na innym przedmiocie, który ma być dla kogoś prezentem. Wtedy dedykacja jest wyrazem naszych uczuć – wdzięczności, przyjaźni, pamięci.
Każda dedykacja musi być pięknie napisana – po pierwsze poprawnie, po drugie estetycznie. Może być wzbogacona cytatem stosownym do okoliczności lub ozdobiona rysunkiem.
Oto dwie przykładowe dedykacje:

Mikołajowi –
z wyrazami sympatii i nadzieją,
że spełni swoje marzenia o wynalezieniu leku na raka –
Maciek i Krzyś

Ewuni –
z gratulacjami z okazji zdobycia III miejsca
w szkolnym konkursie ortograficznym.
Życzę dalszych sukcesów –
wychowawczyni Małgorzata Urbańska
Warszawa, 8.06.2015 r.

Dedykacja, w której dajemy wyraz swoim uczuciom, musi być przede wszystkim szczera!

Charakterystyka

Przypomnijmy najważniejsze informacje o charakterystyce.

BUDOWA

1. Prezentacja postaci, czyli kim jest ten, kogo charakteryzujemy (imię, nazwisko, ew. pseudonim, czy jest bohaterem literackim – z jakiej książki – stan rodzinny, wykształcenie, zawód, ew. miejsce zamieszkania itd.).
2. Opis wyglądu (twarz, mimika, sylwetka, sposób poruszania się itd.). Uwaga! Bardzo często wygląd mówi wiele o charakterze postaci!
3. Przedstawienie cech usposobienia, charakteru i umysłu wraz z ich uzasadnieniem (koniecznie trzeba uzasadnić, dlaczego uważamy, że ktoś ma taką cechę, w jakich sytuacjach się ona ujawniła, ewentualnie z czego wynikła).
4. Omówienie stosunku postaci do osób z bliższego i dalszego otoczenia.
5. Przedstawienie opinii innych ludzi o charakteryzowanej postaci.
6. Ocena postaci.
Każda charakterystyka, w zależności od tego, kogo dotyczy, może nieco odbiegać od przedstawionego schematu.

Szczególną odmianą charakterystyki jest charakterystyka porównawcza.

Charakterystyka porównawcza, jak sama nazwa wskazuje, służy do porównywania bohaterów, czyli do ukazania różnic i podobieństw między nimi. Zbudowana jest podobnie jak charakterystyka jednej postaci, zwykle trzeba jednak zwrócić uwagę na postawę bohaterów wobec jakiegoś problemu. W zakończeniu, przedstawiając własną ocenę postaci, możemy napisać, która z nich wydaje się nam ciekawsza, wzbudziła naszą sympatię bądź szacunek. Zamiast oceny możemy zaprezentować inny wniosek, wynikający z porównania.

UWAGA

Nie należy pisać dwóch charakterystyk. Trzeba równolegle przedstawić cechy, które łączą i różnią bohaterów.

Opis przeżyć wewnętrznych

Opis jest formą wypowiedzi, którą dobrze już znacie i często stosujecie. Wielokrotnie w czasie nauki w szkole trzeba było opisać przedmiot, osobę, zjawisko. Opis przeważnie bywa częścią innej, dłuższej formy wypowiedzi, np. opowiadania lub charakterystyki. Zawsze wzbogaca on tekst i oddziałuje na wyobraźnię czytelnika.

Opis przeżyć wewnętrznych to wypowiedź przedstawiająca stan psychiczny człowieka, jego emocje i ewentualnie zachowanie wywołane określoną sytuacją. Od piszącego wymaga wczucia się w taką sytuację i zrozumienia opisywanych uczuć.

BUDOWA

W opisie przeżyć wewnętrznych należy:
- uwzględnić okoliczności i przyczyny tych przeżyć,
- nazwać i opisać uczucia towarzyszące przeżyciom,
- opisać zewnętrzne przejawy emocji (zmiany w wyglądzie i zachowaniu).

STYL

Aby opis przeżycia był ciekawy i dobrze oddawał stan uczuciowy opisywanej postaci, należy zadbać o zastosowanie bogatego słownictwa. Ważne jest używanie odpowiednich synonimów (np. wyrazy: *obawa*, *lęk*, *strach*, *trwoga*, *przerażenie* są synonimami, ale wyrażają różne uczucia), plastycznych określeń (np. *szalona miłość*, *wierna miłość*, *największa miłość jego życia*), związków frazeologicznych (np. *szaleć z miłości*, *miłość do grobowej deski*, *miłość od pierwszego wejrzenia*).